

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İZMİR - HALKAPINAR TARİHİ SU YAPILARI

EDA KAVAKDIPLİ

DANIŞMAN: PROF.DR. E.FÜSUN ALİOĞLU

Ocak, 2012

Eda Kavakdipi

Yüksek Lisans Tezi

2012

İZMİR-HALKAPINAR TARİHİ SU YAPILARI

EDA KAVAKDIPLİ

KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İZMİR-HALKAPINAR TARİHİ SU YAPILARI

EDA KAVAKDIPLİ

JÜRİ ÜYELERİ

Prof.Dr. E.Fusun ALİOĞLU	Tez Danışmanı	_____
Doç.Dr. Berrin Alper	Jüri Üyesi	_____
Y.Doç.Dr. Yonca Kösebay Erkan	Jüri Üyesi	_____

THE HISTORIC WATER STRUCTURES OF İZMİR-HALKAPINAR

Abstract

This study examines the historical process, architectural features and their deterioration problems of “Halkapınar Tarihi Su Fabrikası”(Historic Water Factory) and “Tarihi Su Dağıtım Yapısı” (Water Distribution Center), located in İzmir Su ve Kanalizasyon (IZSU) facilities in Halkapınar neighborhood, İzmir province.

In introduction, aim this research, its scope and used are explained.

The second part of the thesis studies the geographic position and the geological features of İzmir. Afterwards, the geographic position of the Halkapınar neighborhood has been included.

Thirdly the thesis studies the Halkapınar neighborhoods place in the historical process. Especially the “Diana Bathhouses” which is tough to be the Halkapınar Springs and the Meles River which is discussed to be the Halkapınar River, the knowledge that indicates that, has been utilized from antic sources and stories of travelers. The subject of Homer descending from İzmir is also included. The importance of the Meles River has been pointed.

At the fourth part the thesis explains the industrialization of İzmir in the nineteenth century generally.

Fifth part of the study tells the founding and historical process of “Halkapınar Tarihi Su Fabrikası”. There is no historical knowledge of “Halkapınar Tarihi Su Dağıtım Yapısı”. Only some few postcards from the nineteenth century and some basic and short writings are found. Afterwards the architectural features of the two structures are chiefly analyzed. Also the architectural features of the service and sub buildings of the Factory have been lightly analyzed.

In the sixth part the protection issues of historical buildings, “Halkapınar Tarihi Su Fabrikası” and “Halkapınar Tarihi Su Dağıtım Yapısı” has been discussed.

İZMİR-HALKAPINAR TARİHİ SU YAPILARI

Özet

Bu tezde, İzmir ilinin Halkapınar mahallesinde, İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi (İZSU) Tesisleri'nde bulunan Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın tarihsel süreçleri, mimari özellikleri ve bozulma sorunları incelenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde, tezin amacından, hangi yapıları ve alanları kapsadığından ve hangi yöntemlerin kullanıldığından bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, İzmir'in coğrafi konumu ve jeolojik özelliklerinden bahsedilmiştir. Daha sonra yapıların bulunduğu Halkapınar mahallesinin İzmir içindeki coğrafi konumu ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Halkapınar mahallesinin tarihsel süreçteki yerinden bahsedilmiştir. Özellikle Halkapınar Kaynakları'nın yakınında olduğu düşünülen "Diana Hamamları" ve Meles Çayı olabileceği tartışılan Halkapınar Çayı hakkında bilgiler için antik kaynaklardan ve gezginlerin anlatımlarından yararlanılmıştır. Homeros'un İzmirli oluşu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Homeros'un kıyısında doğduğu düşünülen Meles Çayı'nın önemi vurgulanmıştır.

Dördüncü bölümde ise, 19. yüzyıl İzmir'de sanayileşme süreci genel olarak anlatılmıştır.

Beşinci bölümde, Tarihi Su Fabrikası'nın kuruluş ve tarihsel süreci anlatılmıştır. Tarihi Su Dağıtım Yapısı ile ilgili herhangi bir tarihsel bilgi bulunmamaktadır. Sadece 19. yüzyıla ait kartpostallar ve günümüz kaynaklarında kısa anlatımları geçmektedir. Daha sonra her iki yapının da mimari özellikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu arada fabrikaya ait hizmet binalarının da mimari özelliklerinden bahsedilmiştir.

Altıncı bölümde, Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı'ndaki koruma sorunları ele alınmıştır.

Yedinci bölüm olan değerlendirme bölümünde ise, çalışmanın amacı doğrultusunda, Tarihi Su Fabrikası, Tarihi Su Dağıtım Yapısı ve Halkapınar Çayı hakkında önerilerde bulunulmuştur.

ÖNSÖZ

Öncelikle, yüksek lisans eğitim ve tez sürecim boyunca benden bilgisini, desteğini ve sabrını esirgemeyen, tüm çalışmam boyunca bana yol gösteren değerli tez danışmanım Prof. Dr. E.Fusun Alioğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ders aşamam ve tez çalışmam sırasında benden değerli desteğini ve bilgisini esirgemeyen sevgili hocam Y.Doç.Dr. Yonca Kösebay Erkan'a teşekkürlerimi sunarım.

Bana bu tez konusunu öneren ve fikirlerini esirgemeyen Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden sayın hocam Prof. Dr. Ersin Doğer'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Tez çalışmam ile ilgili çizimlere ulaşmamı sağlayan ve teknik bilgileriyle bana yardımcı olan Sayın Mimar Boygar Özlen'e teşekkürlerimi sunarım.

Bana çevirilerde yardımcı olan sevgili kuzenim Anıl Bülent Biçkin'e de teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, hayatım boyunca olduğu gibi tez çalışmam süresince de benden maddi manevi desteğini esirgemeyen sevgili annem Nurhan Kavakdipli ve sevgili babam Murat Kavakdipli'ye şükranlarımı sunarım.

Eda Kavakdipli

Sevgili Babama,

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	i
ÖZET	ii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
RESİM LİSTESİ	vii
I.GİRİŞ	1
II. HALKAPINAR-İZMİR'İN COĞRAFİ KONUMU VE FİZİKİ ÖZELLİKLERİ	3
III. TARİHSEL SÜREÇTE HALKAPINAR BÖLGESİ, HALKAPINAR KAYNAKLARI, HALKAPINAR GÖLÜ VE MELES ÇAYI	6
III. 1. HALKAPINAR SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ	6
III. 2. ANTİK ÇAĞ YAZARLARININ VE GEZGİNLERİN ANLATIMLARI.....	8
III. 2. 1. HOMEROS'UN SMYRNALI (İZMİRLİ) OLUŞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ	8
III. 2. 2. ANTİK KAYNAKLARDAKİ MELES ÇAYI VE DİANA HAMAMLARI ANLATIMLARI.....	10
III. 2. 3. 19. YÜZYIL GEZGİNLERİNİN MELES ÇAYI VE DİANA HAMAMLARI ANLATIMLARI.....	17
IV. 19. YÜZYIL VE 20. YÜZYIL BAŞLARI İZMİR'DE SANAYİLEŞME SÜRECİ ...	26
V. HALKAPINAR İZSU TESİSLERİNDE BULUNAN TARİHİ SU YAPILARI.....	41
V. 1. HALKAPINAR TARİHİ SU FABRİKASI	41
V. 1. 1. HALKAPINAR TARİHİ SU FABRİKASI BİNASININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ .	46
V. 1. 2. HİZMET BİNALARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ	61
V. 2. HALKAPINAR TARİHİ SU DAĞITIM YAPISI.....	64
V. 2. 1. HALKAPINAR TARİHİ SU DAĞITIM YAPISI'NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ ...	65
VI. HALKAPINAR SU FABRİKASI VE HALKAPINAR TARİHİ SU DAĞITIM YAPISI'NDA GÖRÜLEN BOZULMALAR	79
VII. DEĞERLENDİRME.....	88
BİBLİOGRAFİK KISALTMALAR.....	92

RESİM LİSTESİ

RESİM 1: İZMİR’İ ÇEVRELEYEN YÜZEY ŞEKİLLERİ(GOOGLE MAP 2010, GÖRÜNTÜ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ).....	3
RESİM 2: İZMİR İLİNİN KONAK İLÇESİ. (İZMİR ÜÇ BOYUTLU KENT REHBERİ 2011, GÖRÜNTÜ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ).....	4
RESİM 3: HALKAPINAR VE ETRAFINDA YER ALAN MAHALLELER. (İZMİR ÜÇ BOYUTLU KENT REHBERİ 2011, GÖRÜNTÜ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ)	5
RESİM 4: İZSU HALKAPINAR TESİSLERİ (GOOGLE MAP 2010, GÖRÜNTÜ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ)	5
RESİM 5: 1950 YILINA AİT HAVA FOTOĞRAFI (İZMİR 3 BOYUTLU KENT REHBERİ, GÖRÜNTÜ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ).....	7
RESİM 6: 1963 YILINA AİT HAVA FOTOĞRAFI (İZMİR 3 BOYUTLU KENT REHBERİ, GÖRÜNTÜ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ).....	7
RESİM 7: MELES ÇAYI İDDİASINDA OLAN NEHİRLER. ÇİZİM 1930’LU YILLARA AİT.(PINAR, 2002, S.67, GÖRÜNTÜ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ)	11
RESİM 8: HALKAPINAR ÇAYI’NA AİT BİR 19. YÜZYIL KARTPOSTALI. (HTTP://EMAIL.HOUSEOFZION.COM.)	15
RESİM 9: HALKAPINAR ÇAYI KIYISINDA 19. YÜZYILDA KURULAN DEMİR FABRİKASI. (HTTP://EMAIL.HOUSEOFZION.COM.)	16
RESİM 10: GEZGİNLERİN UĞRAK NOKTALARI (GOOGLE MAP 2010, GÖRÜNTÜ ÜZERİNDE UYGULAMA: EDA KAVAKDİPLİ)	21
RESİM 11: İZSU TESİSLERİ’NİN BAHÇESİNDE SERGİLENEN KALINTILAR, SAĞDAKİ FOTOĞRAFTA İSE KLORLAMA BİNASININ BİR DUVARININ DİBİNDE BULUNAN KALINTI. (EDA KAVAKDİPLİ)	22
RESİM 12: GÖLÜN DOĞUSUNDA BULUNAN KALINTILAR. BAZI BLOKLARIN KENET YERLERİNDEKİ METALLER GÜNÜMÜZE ULAŞMIŞ DURUMDADIR. (EDA KAVAKDİPLİ).....	23

RESİM 13: GAYRİ MÜSLİM TÛTÛN İŐŐİLERİ. (AHMET PİRİŞTİNA KENT ARŞİVİ MÛZESİ).....	31
RESİM 14: 19. YÛZYIL SANAYİİNDE ÖNEMLİ BİR YERE SAHİP OLAN DEMİRYOLLARI VE LİMANIN GENİŞLETİLMESİ İÇİN DOLDURULAN ALAN. (GOOGLE MAP 2010, GÖRÛNTÛ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ)	32
RESİM 15: İZMİR RIHTIMINDA BULUNAN GÛMRÛK DEPOLARI. (AHMET PİRİŞTİNA İZMİR KENT ARŞİVİ)	33
RESİM 16: HALI DOKUMASI ÇALIŞANLARI.(AHMET PİRİŞTİNA İZMİR KENT ARŞİVİ MÛZESİ).....	36
RESİM 17: “ORIENTAL CARPET MANİFACTURERS LTD”YE AİT BİR TANITIM KATALOĞU. (AHMET PİRİŞTİNA İZMİR KENT ARŞİVİ MÛZESİ)	36
RESİM 18: YEŞİLDERE KENARINDA KURULMUŞ BİR SABUN FABRİKASI. (AHMET PİRİŞTİNA İZMİR KENT ARŞİVİ MÛZESİ).....	39
RESİM 19: TARİHİ SU FABRİKASI VE SU DAĞITIM YAPISI’NIN KONUMU. (GOOGLE MAP 2010, GÖRÛNTÛ ÜZERİNDE UYGULAMALAR: EDA KAVAKDİPLİ.)	41
RESİM 20: 500 FRANK DEĞERİNDE İZMİR SULARI OSMANLI ŞİRKETİ’NE AİT BİR SENET. (AHMET PİRİŞTİNA İZMİR KENT ARŞİVİ MÛZESİ)	44
RESİM 21: 1908 TARİHLİ KARTPOSTAL. (AHMET PİRİŞTİNA İZMİR KENT ARŞİVİ MÛZESİ).....	45
RESİM 22: 1960 YILINA AİT VAZİYET PLANI. (İZSU).....	47
RESİM 23: DEPO İLE MAKİNE DAİRESİNİ AYIRAN DUVARDAKİ PENCERE. (EDA KAVAKDİPLİ)	47
RESİM 24: DEPO. (EDA KAVAKDİPLİ).....	48
RESİM 25: MAKİNE DAİRESİNDEN GÖRÛNÛM. (EDA KAVAKDİPLİ).....	48
RESİM 26: MOZAIK TAŞ DUVAR VE KABARTMA DERZ UYGULAMASI. (EDA KAVAKDİPLİ)	49
RESİM 27: TARİHİ SU FABRİKASI BİNASI’NIN GENEL GÖRÛNÛMÛ, GÛNEYE BAKAN UZUN KENAR VE DOĞUYA BAKAN KISA KENAR. (EDA KAVAKDİPLİ)	49
RESİM 28: DARALAN KADEMELENDİRME. (EDA KAVAKDİPLİ).....	50
RESİM 29: PİLASTR BENZERİ TUĞLA ÖRGÛLER. (EDA KAVAKDİPLİ).....	50

RESİM 30: SADECE GÜNEY CEPHESİNDE BULUNAN, SAÇAK ALTI KEMER SÜSLEMELERİ.(EDA KAVAKDİPLİ)	50
RESİM 31: ÖZGÜN DURUMDA OLAN AHŞAP KAPI (K1) VE PENCERELERE (P3) ÖRNEK (EDA KAVAKDİPLİ).....	51
RESİM 32: KUZYEYE BAKAN UZUN CEPHE VE BATIYA BAKAN DAR CEPHE. (EDA KAVAKDİPLİ)	52
RESİM 33: GÜNEYE BAKAN UZUN CEPHE VE DOĞUYA BAKAN DAR CEPHE. (EDA KAVAKDİPLİ).....	52
RESİM 34: PENCERENİN (P1) ÖNÜNÜ KAPATMIŞ OLAN KONTEYNER. (EDA KAVAKDİPLİ)	52
RESİM 35: KUZEY CEPHEDE BULUNAN PENCERE VE DEPO KAPISI. (EDA KAVAKDİPLİ)	53
RESİM 36: DEPO KAPISININ SOLUNDA BULUNAN P3 NOLU PENCERE. (EDA KAVAKDİPLİ)	54
RESİM 37: BATI CEPHESİNDE BULUNAN P4, P5 VE P6 NOLU PENCERELER. (EDA KAVAKDİPLİ)	54
RESİM 38: DUVAR ÖRÜLEREK KAPATILMIŞ P10 VE RAF EKLENEREK KULLANILAN P12 NOLU PENCERELER. (EDA KAVAKDİPLİ).....	55
RESİM 39: GÜNEY CEPHESİNDE BULUNAN VE MAKİNE DAİRESİNE AÇILAN K4 NOLU KAPI. (EDA KAVAKDİPLİ)	56
RESİM 40: DOĞUYA BAKAN DAR CEPHENİN P16, P17 VE P18 NOLU PENCERELERİ. (EDA KAVAKDİPLİ).....	57
RESİM 41: ÇATININ DOĞU UCUNDA BULUNAN RÜZGAR GÜLÜ. (EDA KAVAKDİPLİ)	57
RESİM 42: 1941 VE 1950 YILLARINA AİT REHBERLERİN PLANLARI. (AHMET PİRİŞTİNA İZMİR KENT ARŞİVİ MÜZESİ)	58
RESİM 43: BİNANIN ALTINDA BULUNAN HAVUZ. (EDA KAVAKDİPLİ).....	58
RESİM 44: DUVAR DÖŞEMELERİ. (EDA KAVAKDİPLİ).....	59
RESİM 45: ÇİÇEK MOTİFLİ BORDÜR. (EDA KAVAKDİPLİ)	59
RESİM 46: KARE VE ALTİGEN KARO YER DÖŞEMELERİ. (EDA KAVAKDİPLİ).....	60
RESİM 47: LAMBALARA ÖRNEK. (EDA KAVAKDİPLİ)	60
RESİM 48: . DOĞU UÇTA BULUNAN M1 NOLU YAPI. (EDA KAVAKDİPLİ)	61
RESİM 49: BATI UÇTAKİ BİNA. (EDA KAVAKDİPLİ).....	62
RESİM 50: BEKÇİ ODASI (M3). (EDA KAVAKDİPLİ).....	63

RESİM 51: TARİHİ SU DAĞITIM YAPISI'NIN KONUMU (ÖZLEN, HALKAPINAR SU DAĞITIM YAPISI..., 2006,S.2.)	64
RESİM 52: TARİHİ SU DAĞITIM YAPISI'NIN GÖSTERİLDİĞİ BİR KARTPOSTAL. (AHMET PİRİŞTİNA İZMİR KENT ARŞİVİ MÜZESİ).....	65
RESİM 53:ZEMİN ÜSTÜ YAPISI VE ZEMİN ALTI YAPISI (ÖZLEN, HALKAPINAR SU DAĞITIM YAPISI RÖLÖVESİ, HP-RLV/01A, 2006.)	66
RESİM 54: ERKEN DÖNEM BÜYÜK HAVUZUNDAN TAŞMA OLUKLARI İLE SU ALAN DÖRTGEN HAVUZLARIN GİRİŞİ. (BOYGAR ÖZLEN)	68
RESİM 55: DÖRTGEN HAVUZLARI ARKA DUVARLARINDA BULUNAN MENHOLLERE ÖRNEK. (BOYGAR ÖZLEN).....	68
RESİM 56: ZEMİN ALTI YAPISININ -688 CM KOTU PLANI. (ÇİZİM: EDA KAVAKDİPLİ-BOYGAR ÖZLEN'İN RÖLÖVE ÇİZİMİ ÜZERİNDEN)	69
RESİM 57: BİRİNCİ KAT KEMERLERİ VE BOYUTSAL UYUMSUZLUKLARI. (BOYGAR ÖZLEN)	70
RESİM 58: SEKİZGEN ZEMİN ALTI ORTA MEKANININ BOŞLUĞUNDA BULUNAN DELİKLİ KAYA VE BORULAR. (BOYGAR ÖZLEN).....	71
RESİM 59: İKİNCİ KAT KEMERLERİ VE BOYUTSAL UYUMSUZLUKLARI. (BOYGAR ÖZLEN)	71
RESİM 60: İKİNCİ KAT KEMERLERİNİN ORTA DUVARLARINDAN ÇIKAN ÇELİK PAYANDALAR VE TAŞIDIĞI VOLTA DÖŞEME VE BİR VE İKİNCİ KAT KEMERLERİNİN BİRLİKTE GÖRÜNÜMÜ. (BOYGAR ÖZLEN).....	72
RESİM 61 : SEKİZGEN ZEMİN ÜSTÜ YAPISI. (EDA KAVAKDİPLİ).....	72
RESİM 62: ZEMİN ÜSTÜ YAPISININ BOŞLUĞUNDAN GÖZLENEBİLEN BİRİNCİ KAT KEMERLERİ. (EDA KAVAKDİPLİ)	73
RESİM 63: YEŞİL ANDEZİT MOLOZ TAŞTAN SUBASMAN, MERMER KAPLAMA MERDİVEN VE ZEMİN. (EDA KAVAKDİPLİ)	73
RESİM 64: SONRADAN YAPILMIŞ KORKULUK DUVARININ 2005 YILINDAKİ DURUMU. (BOYGAR ÖZLEN).....	74
RESİM 65: KORKULUK DUVARININ 2011 YILINDAKİ DURUMU. (EDA KAVAKDİPLİ)	74
RESİM 66: SOLDAKİ RESİM KORKULUK DUVARININ YIKILMAMIŞ HALİDİR. SAĞDAKİ RESİM İSE BİR 19. YÜZYIL KARTPOSTALINDAN ALINMIŞTIR. (AHMET PİRİŞTİNA KENT ARŞİVİ MÜZESİ).	75
RESİM 67: SÜTUN BAŞLIK VE KAİDELERE ÖRNEK. (EDA KAVAKDİPLİ).....	75

RESİM 68: SÜTUNLAR ARASI KEMERLER VE KEMER ÜST SÜSLEMELER. (EDA KAVAKDİPLİ)	76
RESİM 69: SEKİZGEN ÇATIDAN BİR GÖRÜNÜM. (EDA KAVAKDİPLİ)	76
RESİM 70: TAVANDA BULUNAN RÖLYEF GÖBEK. (BOYGAR ÖZLEN)	77
RESİM 71: ÇİNKO ÇATI KAPLAMASI VE ÇATI ALEMİ. (EDA KAVAKDİPLİ).....	77
RESİM 72: ÇİNKO ÇATI ETEKLERİ KAPLAMASI. (BOYGAR ÖZLEN).....	78
RESİM 73: KUZEY CEPHESİNDE GÖZLENEBİLEN KARAYOSUN OLUŞUMU. (EDA KAVAKDİPLİ)	79
RESİM 74: YEŞİL ANDEZİT KAPLAMALI KEMERLERDE LİKEN OLUŞUMU. (BOYGAR ÖZLEN)	79
RESİM 75: YOSUNLAŞAN YER DÖŞEMELERİ. (EDA KAVAKDİPLİ).....	80
RESİM 76: SÜTUN ALTLIKLARINDAN VE MERMER KAPLAMALARIN ARASINDAN ÇIKAN BİTKİLER. (EDA KAVAKDİPLİ)	80
RESİM 77: DUVARLARDA GÖRÜLEN KÜF İZLERİ. (EDA KAVAKDİPLİ)	81
RESİM 78: ÇÜRÜMEKTE OLAN ÇATI VE TAVANIN DURUMU. (EDA KAVAKDİPLİ)	81
RESİM 79: AHŞAP ALIN TAHTASININ DURUMU. (EDA KAVAKDİPLİ).....	81
RESİM 80:YÜZEYSSEL AŞINMAYA UĞRAMIŞ TUĞLALARA ÖRNEK. (EDA KAVAKDİPLİ)	82
RESİM 81: MERMER ZEMİN DÖŞEME VE ZEMİNDEN AYRILAN PARÇALAR. (EDA KAVAKDİPLİ)	82
RESİM 82: SÜTUNLARDA BULUNAN ÇATLAKLARA ÖRNEK. (EDA KAVAKDİPLİ)	83
RESİM 83: SIVASI DÖKÜLMÜŞ ÇATI ETEĞİNDE ORTAYA ÇIKMIŞ BAĞDADI KAPLAMA. (FOTOĞRAFLAR: EDA KAVAKDİPLİ).....	83
RESİM 84: TAVAN SIVASINDA BULUNAN ÇATLAKLAR. (EDA KAVAKDİPLİ).....	83
RESİM 85: ERKEN DÖNEM SON ÇÖKELTME HAZNESİNİN SIVALI VE BADANA KALINTILI DUVARLARI. (BOYGAR ÖZLEN).....	84
RESİM 86: BADANASI KABARMIS KEMER DUVARLARININ İÇ YÜZLERİ. (EDA KAVAKDİPLİ)	84
RESİM 87: SOLDAKİ FOTOĞRAF NİSAN, SAĞDAKİ İSE EYLÜL AYINDA ÇEKİLMİŞTİR. (EDA KAVAKDİPLİ)	85
RESİM 88: FABRİKA DUVARLARI VE PENCERELERİNDE GÜNÜMÜZ UYGULAMALARI. (EDA KAVAKDİPLİ).....	85

RESİM 89: KEMER ÜSTÜ CAMI YERİNE YERLEŞTİRİLEN HAVALANDIRMA CİHAZI. (EDA KAVAKDİPLİ).....	86
RESİM 90: KIRMIZIYA BOYANAN VANA ESKİ HALİYLE BİRLİKTE. (EDA KAVAKDİPLİ)	86
RESİM 91: SOLDA NİSAN, SAĞDA İSE EYLÜL AYINDA SUYUN SEVİYESİ. (EDA KAVAKDİPLİ)	87
RESİM 92: AŞIRI KOROZYONA UĞRAMIŞ ÇELİK PAYANDA VE KİRİŞLER. (BOYGAR ÖZLEN)	87
RESİM 93: ZEMİN ALTI YAPISI İÇİN DÜŞÜNÜLEN GEZİ GÜZERGAHI. (ÇİZİM: EDA KAVAKDİPLİ-BOYGAR ÖZLEN'İN RÖLÖVE ÇİZİMİ ÜZERİNDEN)	90

I.GİRİŞ

Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı, İzmir'in Konak ilçesinde Halkapınar mahallesinde bulunan İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi (İZSU) Tesisleri'nin içerisinde yer almaktadır. Tarihi Su Fabrikası tesislerin güneybatısında, Tarihi Su Dağıtım Yapısı ise güneyinde bulunmaktadır. Bu yapıların güneyinden, günümüzde Gaziler Caddesi ve döneminde önemli bir ticaret yolu olan "Eski Kervan Köprüsü Yolu" geçmektedir.

Tez çalışması, Tarihi Su Fabrikası ve Hizmet Binaları, Tarihi Su Dağıtım Yapısı, Eski Halkapınar Göl Alanı ve Halkapınar Çayı'nın bulunduğu alanı kapsamaktadır.

Halkapınar Gölü ve çevresi, 19. yüzyıl ortalarına kadar bir mesire yeri olarak kullanılmıştır. Bölgede antik dönemde de bir yerleşim olduğu hem günümüze ulaşan arkeolojik kalınlardan anlaşılakta hem de 19. yüzyıl gezginlerinin antik dönem kaynaklarına dayanarak burayı "Diana Hamamları" olarak görmelerinden anlaşılaktadır. Halkapınar Gölü ve çevresinin, Evliya Çelebi'nin anlatımlarından 17. yüzyılda dahi mesire yeri olarak kullanıldığı anlaşılaktadır. Halkapınar'ın verimli bir su kaynağı olması yerleşim için en büyük sebeplerden biri olmalıdır.

Homeros'un kıyısında doğduğu söylenen efsanevi Meles Çayı'nın da, Halkapınar Gölü'nden çıkıp İzmir Körfezi'ne dökülen Halkapınar Çayı olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir. Meles Çayı'ndan bahseden antik kaynakların tanımları da bu bölgeye oldukça uymaktadır.

19. yüzyılda Avrupa'da sanayinin gelişmeye başlamasıyla, stratejik konumu nedeniyle İzmir, sanayi bakımından önemli bir kent olmuştur. Fabrikaların su ihtiyacını karşılayabilmesi ve limana yakınlığı nedeniyle Halkapınar bölgesi sanayi kuruluşlarının ilk tercihleri arasında yer almıştır. 19. yüzyılın başlarından itibaren Halkapınar civarında çeşitli fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. Halkapınar Çayı, 19. yüzyıldan itibaren yakınında ve kıyısında kurulmaya başlayan fabrikaların sanayi atıkları nedeniyle kirlenmeye başlamıştır. Halkapınar Gölü de Tarihi Su Fabrikası'nın şehre su dağıtabilmek için kaynak suyunu uzun yıllar kullanması

sonucu kurumuş durumdadır. Günümüzde de İZSU eski göl alanını hurdalık olarak kullanmaktadır.

Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı 19. yüzyıl sonuna tarihlenen ve endüstri arkeolojisinin alanına giren birer kültür varlığıdır. Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın restorasyon projesi 2006 yılında yapılmış olsa da çeşitli nedenlerden uygulanamamıştır. Tarihi Su Fabrikası hakkında ise ayrıntılı bir çalışma mevcut değildir.

Bu tezin öncelikli amacı, Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın restore edilerek ve Halkapınar (Meles) Çayı'nın temizlenerek kültür turizmine katılımının önemine dikkat çekmektir. Bu nedenle de her iki yapı tarihsel süreç bağlamında ele alınarak önemleri vurgulanmıştır. Böylelikle çoğu İzmirli'nin bilmediği bu kültür varlıkları hakkında bir farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir.

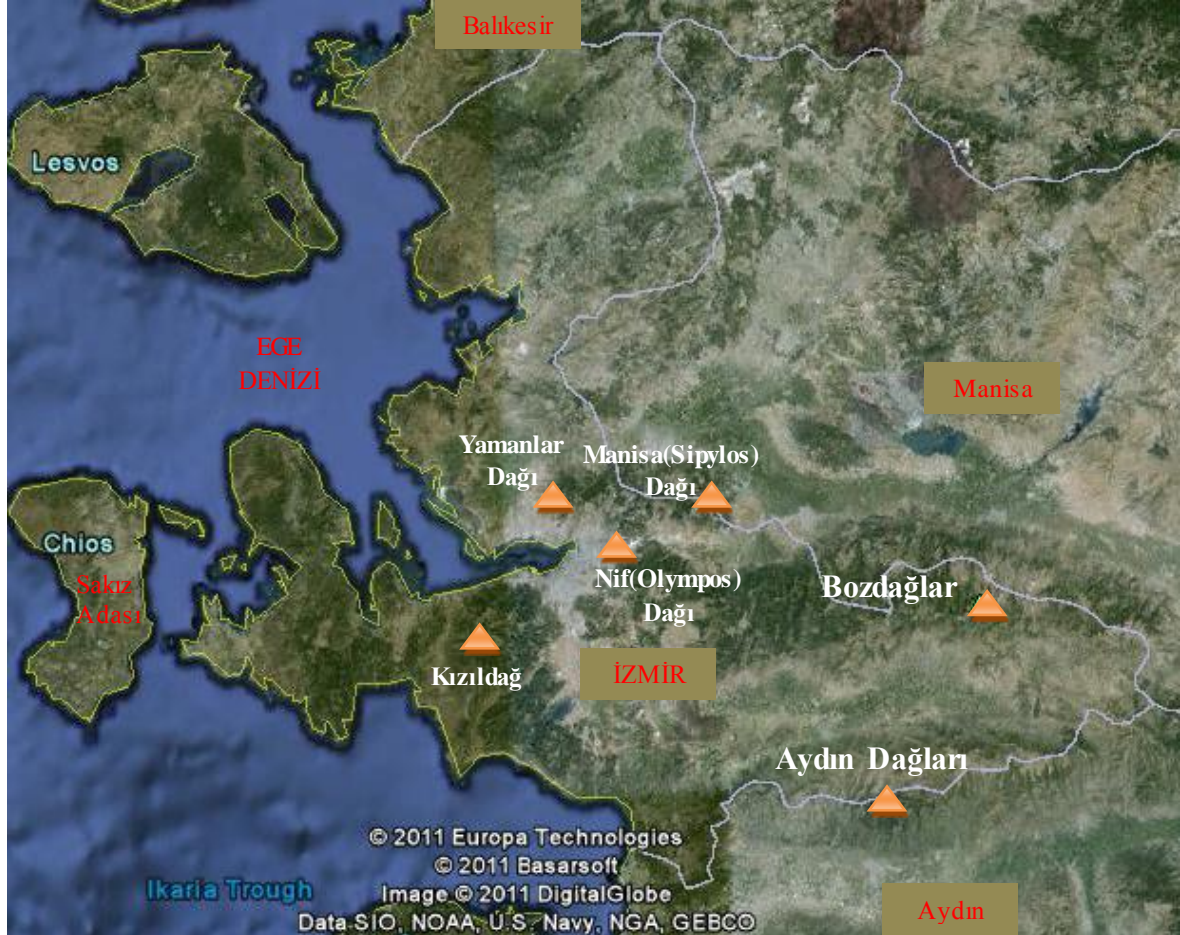
Tez çalışması için ilk aşamada bir kaynak araştırması yapılmıştır. İlgili kaynakların çoğu kütüphanelerden edinilmiştir. Bazı kaynaklar, archive.org, penelope.uchicago.edu ve www.apikam.org.tr gibi sitelerden elektronik olarak elde edilmiştir. Tarihi Su Fabrikası'nın kuruluşu ile ilgili bilgiler için T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde araştırma yapılmıştır. Bulunan Osmanlıca belgelerden kuruluş ile ilgili bölümde yararlanılmıştır. Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi'nden de yazılı kaynakların yanı sıra birçok görsel belge edinilmiştir.

Gerekli izinlerin alınmasının ardından İZSU Tesisleri'nde bulunan Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı, ayrıntılı olarak yerinde incelenmiştir. Görsel belgeleme yapılmıştır. Çalışanlar ile özel görüşme yapılarak hem yapılar hakkında hem de su kaynakları hakkında bilgi edinilmiş ve gerekli görülenler tezde kullanılmıştır.

Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nı restorasyon projesini hazırlayan Mimar Boygar Özlen ile görüşme yapılarak, yapı hakkında bilgi edinilmiş ve rölöve çizimleri kendisinin izniyle kullanılmıştır.

II. HALKAPINAR-İZMİR'İN COĞRAFİ KONUMU VE FİZİKİ ÖZELLİKLERİ

Halkapınar'ın sınırları içinde yer aldığı İzmir ili, Anadolu Yarımadası'nın orta batı kıyı şeridi olan, Ege Bölgesi'nde yer almaktadır. İzmir'in batısı Ege Denizi, güneyi Aydın, doğusu Manisa, kuzeyi ise Balıkesir illeri ile çevrelenmektedir¹.

Resim 1: İzmir'i çevreleyen yüzey şekilleri(Google Map 2010, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdıpli)

Ege Bölgesi yüzey şekilleri, kuzey ve güneyden Alp kıvrımlarının etkisiyle sıkışan dağ bloklarının yükselmesiyle oluşmuştur. Yükselen dağ bloklarının arasında çöküntü havzaları, kırıklar ve fay hatları meydana gelmiştir². İzmir de bu çöküntü alanlarının birinde yer almaktadır. Kuzeyden güneye 700 km uzunluğunda ve 100 km genişliğinde bir alanı kaplar³. İzmir'in çevresindeki yükseltiler, kuzey ve kuzeydoğuda Yamanlar ve Manisa (Sipylos) Dağları, güneydoğuda Nif (Olympos) ve Tahtalı Dağları, güney ve güneybatıyla Balçova Seferihisar arasındaki Kızıldağ'dır (Bkz. Resim 1). Ulaşımı geçitlerle sağlanabilen bu stratejik nokta, çağlar boyu önemini korumuştur⁴.

¹ İzmir Çevre Durum Raporu, 2004, s.3.

² İzmir Çevre Durum Raporu, 2004, s.3.

³ Doğer, 2006, s.14.

⁴ Doğer, 2006, s.15.

Resim 2: İzmir ilinin Konak ilçesi. (İzmir Üç Boyutlu Kent Rehberi 2011, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdipli)

Halkapınar mahallesinin içinde bulunduğu Halkapınar Düzlüğü olarak adlandırılabilen bölge ise İzmir Havzası'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Güneyinde Halkapınar Kaynakları'nın beslediği Kokluca Tepesi, güneybatısında Kadifekale (Pagos) Tepesi bulunmaktadır. Halkapınar mahallesi, İzmir'in Konak ilçesinde yer alır (Bkz. Resim 2). Kuzeybatısında Umurbey ve Alsancak, batısında Ege ve Mimar Sinan, güneyinde Yenişehir ve Emir Sultan, güneydoğusunda Cengiz Topel, doğusunda Tuna, kuzeyinde Mersinli mahalleleri ile çevrelenmektedir (Bkz. Resim 3).

Bu tez kapsamında ele alınan, Halkapınar Su Fabrikası ve Su Dağıtım Yapısı, Halkapınar mahallesinde bulunan İZSU Halkapınar tesisleri içerisinde yer almaktadır. Su Fabrikası'nın binası tesislerin güneybatı köşesinde, sekizgen Su Dağıtım Yapısı ise fabrikanın doğusunda koruluk alanın ardında bulunmaktadır. Günümüzde kurumuş durumda, hurdalık olarak kullanılan Halkapınar Gölü alanı, Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın kuzey ve kuzeydoğusunu kaplamaktadır. Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın güneyinden 19. yüzyılda da kullanılmakta olan Kervan Köprüsü Yolu ile günümüzde neredeyse aynı konumda olan Gaziler Caddesi geçmektedir (Bkz. Resim 4).

Resim 3: Halkapınar ve etrafında yer alan mahalleler. (İzmir Üç Boyutlu Kent Rehberi 2011, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdipli)

Mahalleye ismini veren Halkapınar Kaynakları ve kaynağın oluşturduğu göl, 50 yıl öncesine kadar bölgenin önemli tatlı su rezervlerinden biriydi. Ayrıca bu göl Homeros'un doğduğu yer olarak efsaneleşen Meles Çayı'nın yeryüzüne çıktığı yer olarak da bilinir⁵. Meles Çayı'nın Halkapınar Çayı mı yoksa İzmir Körfezi'ne dökülen diğer çaylardan biri mi olduğu 19. yüzyıl gezginleri ve günümüz araştırmacıları için tartışmalı bir konudur. Antik çağ kaynaklarında geçen anlatımlardan yola çıkarak farklı görüşler ortaya atılmıştır⁶.

Resim 4: İZSU Halkapınar Tesisleri (Google Map 2010, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdipli)

⁵ Doğer, 2006, s.171.

⁶ Bu farklı görüşlerin bir çoğu için bkz. Cadoux, 2003, s.30-38.

III. TARİHSEL SÜREÇTE HALKAPINAR BÖLGESİ, HALKAPINAR KAYNAKLARI, HALKAPINAR GÖLÜ VE MELES ÇAYI

III. 1. HALKAPINAR SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ

İzmir'in Konak İlçesi'nde bulunan Halkapınar mahallesi adını şüphesiz Halkapınar Kaynakları'ndan almıştır. Bölgenin bu adı ne zaman aldığı kesin olmamakla birlikte Evliya Çelebi (17.yy) sayesinde 17.yüzyılda "Halkalı Pınar" olarak kullanıldığı biliniyor. Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinin 9.cildinde İzmir'den bahsederken, bu bölgeyi "Halkalı Pınar Mesire Yeri" olarak adlandırmıştır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre burasının hoş içimli bir suyu ve etrafını saran oldukça güzel bir peyzajı vardır. Burada bulunan kaynakta binlerce çeşit balık olduğu fakat bir evliya nazargahı olduğu için avlanmadığından bahseder⁷. Antik dönemde olduğu gibi 17. Yüzyıl da dahi kutsal görülmeye devam edilen bir bölge olduğu anlaşılmaktadır.

Yaşar Ürük "İzmir'i İzmir Yapan Adlar" isimli eserinde aktardığı bir efsaneye göre ise; İlkçağlarda bölgede çok fazla kaynak vardır ve suların artmasıyla burada bulunan yerleşim yok olmuştur. Daha sonra bir büyücü bu kaynağın ağzına demir bir kapı koyar ve kapıyı bir halka ile kapatır. Suyu da böylece durdurur. O günden sonra da buradan "Halkalı Pınar" olarak söz edilmeye başlanır. Halk arasında yayılmış bu söylencede "Halkapınar" sözcüğünün halka kısmı demir kapının halkasıyla ilişkilendirilmiştir. Bazı kaynaklarda ise bu isimlendirmenin, bu kaynakların halkın içme suyunu karşılamasından dolayı "halk" ve "pınar" sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşmuş olabileceğinden bahsedilir⁸.

Halbuki doğal olarak, "Halkapınar" isminin gölün halka şeklinde olmasıyla alakalı olduğu düşünülebilir. 1950 yılına ait hava fotoğraflarına bakıldığında hala gölün halka şeklini sürdürdüğü gözlenir (Bkz. Resim 5). Su Fabrikası kurulduktan sonra kaynağın suyu pompalarla çekildiği için gölün suyu bu tarihlerde azalmış durumda olmasına rağmen halka şeklini az da olsa koruyabilmiş. Fakat 1963 yılına ait hava fotoğrafında kuruma arttığı için halka şeklinin kaybolduğu gözlenebilmektedir (Bkz. Resim 6).

⁷ Evliya Çelebi, 2011, 9. Kitap, 1. Cilt, s.97.

⁸ Ürük, 2008, s.117.

Resim 5: 1950 yılına ait hava fotoğrafı (İzmir 3 Boyutlu Kent Rehberi, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdıplı)

Resim 6: 1963 yılına ait hava fotoğrafı (İzmir 3 Boyutlu Kent Rehberi, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdıplı)

Sadece yakın tarihlerde değil antik dönemde de bu şekle sahip olduğu Aelius Aristides (M.S. 117-181)'in anlatımlarından anlaşılmaktadır. Aelius Aristides yaşamını İzmir (Smyrna)'de geçirmiş Roma Dönemi'nin ünlü bir söylevcisidir. Anlatımlarından birinde Meles Çayı'nın kaynağını "*Kaynak kısmı halka şeklindedir ve bir gerdanlığı andırır.*" sözleriyle anlatmıştır⁹. Bu anlatım sayesinde en azından M.S. 2. yüzyılda da gölün halka şeklinde olduğu

⁹ Calder, 1906, s.109.

anlaşılabilmektedir. Yunanca metinde kullanılan “κικλωση” ifadesi¹⁰ (kuklos) “halka” anlamına gelen kelimedir. 19. yüzyıl kaynaklarında ve haritalarında da “Halkapınar” kelimesi “Chalka-Bounar” olarak kaydedilmiştir. Birçok semt veya kent isminin günümüze dek değişerek geldiği düşünülecek olursa “kuklos” bir şekilde aşamalardan geçerek “halka” kelimesine dönüşmüş olabildiği düşünülebilir. “Kuklos” Aelius Aristides tarafından bölgeye yapılan bir isimlendirme değil. Ancak gölün şekli bu kadar dikkati çekiyorsa, antik dönemde de şeklinden yola çıkılarak isimlendirilmiş olabilir.

III. 2. ANTİK ÇAĞ YAZARLARININ VE GEZGİNLERİN ANLATIMLARI

III. 2. 1. HOMEROS’UN SMYRNALI (İZMİRLİ) OLUŞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

İzmir (Smyrna), binlerce yıl boyunca stratejik konumu sayesinde önemini korumuştur. Fakat birçok antik çağ yazarlarının eserlerinde bu kadar bahsetme ihtiyacı hissetmesinin ve seyahatlerin uğrak noktası olmasının en önemli sebebi Homeros’un bu topraklarda doğduğuna inanılması olduğu düşünülür¹¹.

Şair Homeros hakkında, sözde kör oluşu, doğumuyla ilgili efsaneler ve eserleri olan kahramanlık destanları “İlyada” ve “Odysseia” dışında pek bir şey bilinmemektedir. Yaşadığı tarihler Herodotos sayesinde tahmin edilebilmektedir. Herodotos, “Tarih” adlı eserinde Homeros’un kendisinden 400 yıl kadar önce yaşadığından bahseder¹². Herodotos’un M.Ö. 490 civarı dünyaya geldiği düşünülecek olursa, Homeros Herodotos’a göre M.Ö. 890’da doğmuş olmalıdır. Fakat kendisi bile emin değildir ki “..herhalde 400 yıl kadar önce..” ifadesini kullanmıştır. Nitekim genel kanı Homeros’un M.Ö. 750 civarında yaşadığıdır¹³.

Herodotos (M.Ö. 490-M.Ö. 425) ve Platon (M.Ö. 427-M.Ö. 347)’ a göre Homeros Yunan dini inanışlarını efsaneleriyle oluşturan kişidir. Yazılı olarak Yunan tanrıları ve özellikleri onun efsanelerinden bilinmektedir. Hellenistik Çağ (M.Ö. 330- M.Ö. 30)’a kadar Homeros destanları adeta bir kutsal kitap gibi görülmekteydi ve eğitim sisteminin temelini

¹⁰ Aelius Aristides XVII 15.

¹¹ Yaranga, 2002, s.15.

¹² Herodotos II-53, 2006, s.145.

¹³ Tekin, 2008, s.23.

oluşturmaktaydı¹⁴. Yunan dünyası için bu kadar önemli bir kişi olan Homeros'u birçok şehir sahiplenmiştir. Bu şehirlerin arasında Kolophon (İzmir/Değirmendere), Khios (Sakız) Adası, İos Adası¹⁵, Kyme (Aliağa), Atina, Argos¹⁶, Smyrna (İzmir) vardır¹⁷. Bunların içinden İonia¹⁸ dışında olanların, yani Yunanistan' da bulunanların iddiaları dayanaksızdır. En azından "İlyada" ve "Odysseia" destanlarının Aiol ve İon lehçelerinin karışımı bir Eski Yunanca ile yazılmış olması bile bu kentlerle alakası olmadığı sonucuna varılmasını sağlamaktadır. Smyrna da Aiol¹⁹ ve İon bölgelerinin sınırında bulunan kent olduğu için en güçlü aday sayılmaktadır. Fakat bu destanlar başta sözlüydü, M.Ö. 6. yüzyıl civarında yazılı hale getirildiği göz önüne alınmalıdır²⁰.

Homeros'un İzmirli olduğu genel bir kabul görmektedir. Bunun yanı sıra Khios (Sakız) Adası'nın da sözü edilebilir. Nitekim Khios Adası'nda İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren ünlenen kendilerine Homerides (Homerosoğulları) diyen bir ozan topluluğu vardır. Homeros'un soyundan geldiklerini iddia eden bu topluluk orada bir okul kurmuş ve Homeros destanlarını yaymaya gayret etmiştir. Bazı kaynaklar, Homeros'un Smyrna'da doğduğu ve daha sonra Khios Adası'na yerleştiğini iddia eder²¹. Khios Adası'nın Homeros'u sahiplenmesi de bu şekilde açıklanabilir.

Tüm bu görüşlerle birlikte, Homeros diye biri yaşadıysa İzmirli olduğunu çoğu antik yazar, seyyah ve günümüz araştırmacısı kabul etmektedir. En büyük dayanak noktalarından biri en ünlü lakabı ve "Meles'in çocuğu" anlamına gelen "Melesigenes"tir. Çevresinde doğduğu iddia edilen Meles Çayı da İzmir'de bulunmaktadır²². Bu sözcük Homeros'un doğumuyla ilgili efsanelerde geçmektedir. Bu efsanelerden birini ünlü filozof Aristoteles (M.Ö. 384- M.Ö. 322) şu sözleriyle anlatmaktadır; "*Anadolu'ya İon göçleri sırasında İos Adası'nın bir kızı olan Kriteis, bir ilah tarafından hamile bırakılır. Bu kadın Egina'ya kaçarsa da korsanlar kadını Lidya²³ Kralı Maion'a sunarlar. Kral, kadına aşık olur ve onunla evlenir. Bir süre sonra Kriteis, Meles Çayı kenarında Homeros'u doğurur ve akabinde ölür. Maion*

¹⁴ Erhat, 2005, s.8.

¹⁵ Ege Denizi'nde bulunan Kyklad Adaları'dan biridir.

¹⁶ Mora Yarımadası'nda bulunan bir Antik Yunan kentidir.

¹⁷ Erhat, 2005, s.9,10.

¹⁸ Günümüzde İzmir ve Aydın illerinin kıyı şeridi ile Sakız ve Sisam Adalarını kapsayan antik bölge.

¹⁹ Batı Anadolu'nun kuzey kısmını kapsayan antik bölgedir.

²⁰ Aksoy, 2002, s.46.

²¹ Erhat, 2005, s.11.

²² Aksoy, 2002, s.46.

²³ Günümüzde Manisa ve Uşak şehirlerinin bulunduğu bölgeye antik dönemde Lidya adı verilmekteydi.

*bu kendinden olmayan çocuğu büyütür ve ona doğduğu yeri vurgulayan Melesigenes ismini verir.*²⁴. Azra Erhat'ın "Mitoloji Sözlüğü'nün "Kritheis" maddesinde benzer noktaları da bulunan birden fazla efsane mevcuttur. Birinci efsane; "*Kritheis, Ege Bölgesi'nin bir Nymphe (su perisi)'sıymış. İzmir'de akan Meles Çayı ile birleşmesinden Homeros meydana gelmiştir.*". İkinci efsane; "*Kritheis Kymeli*²⁵ *bir adamın kızımı, adam ölürken kızını kardeşi Maion'a bırakmış. Kritheis amcasını bırakarak Phemios adında bir İzmirli'ye kaçar. Bir gün Meles Çayı kenarına çamaşır yıkamaya gittiğinde Homeros'u doğurur.*". Üçüncü efsane ise Kritheis'in bir cin tarafından hamile bırakılması dışında Aristoteles'in anlattığıyla aynıdır²⁶.

Ayrıca Eski İzmirli (Smyrnalı) Homeros'u o kadar benimseyip sevmişlerdir ki dilbilimci Zoilos (İ.Ö. 4.yüzyıl) İlyada ve Odysseia'daki masalsi anlatımları sert bir dille eleştirdiği için İzmir'de diri diri yakılmıştır²⁷.

Sonuç olarak Homeros'un İzmirli oluşu daha çok kabul görmektedir. Eğer antik kaynaklarda, efsanelerde Meles Çayı kenarında doğduğundan bahsedilmeseydi bugün ne Homeros'un İzmirli olduğu iddia edilebilirdi ne de Meles Çayı bu kadar efsanevi bir hale gelip ünlü olabilirdi.

III. 2. 2. ANTİK KAYNAKLARDAKİ MELES ÇAYI VE DİANA HAMAMLARI ANLATIMLARI

Homeros'un Meles Çayı'nın kenarında doğduğu inancı Smyrna'nın önemini arttırırken bu çayın da ünlenmesini sağlamıştır. Böylece buraya uğrayan neredeyse her antik çağ yazarı Meles' den bahsetmeden edememiştir.

Meles Çayı o kadar önemlidir ki Eski Yunanlar çayın sularını döktüğü İzmir Körfezi'ne Meles Körfezi derlerdi. Stephanos Byzantinos'un(İ.S. 6. yüzyıl) eserinin bir maddesi "Meles Körfezi"dir. Açıklaması ise şöyledir; "Miletoslu Hekataios'a (İ.Ö. 500'ler) göre İzmir Körfezi'ne Meles Çayı nedeniyle Meles Körfezi denirdi."²⁸.

²⁴ Aksoy, 2002, s.46,47.

²⁵ Kyme, İzmir-Aliağa Körfezi'nde bulunan bir antik kenttir.

²⁶ Erhat, 2006, s.182.

²⁷ Doğer, 2009, s.48.

²⁸ Cadoux, 2003, s.32.

Resim 7: Meles Çayı iddiasında olan nehirler. Çizim 1930'lu yıllara ait.(Pınar, 2002, s.67, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdipli)

Bilinen en eski Meles Çayı anlatımı, ona ait olduğu şüpheli olmakla birlikte Homeros'a atfedilen "Artemis'e İlahi"de bulunur. Fakat onun eseri olduğuna inananlar olsa da eser en erken M.Ö. 6. yüzyılda yazılmış olmalıdır. Anlatım şöyledir; "Tanrıça (Artemis) Smyrna (İzmir)'dan geçerek derinlere kadar kamışların kök saldığı Meles'te atlarını suladıktan sonra arabasını Klaros'a²⁹ sürdü..."³⁰.

²⁹ İzmir'in Ahmetbeyli köyünde bulunan ünlü Apollon Kehanet Merkezi.

³⁰ Cadoux, 2003, s.31,32.

Yine Homeros'a ait olduğu şüpheli olan ve M.Ö. 6. yüzyıl civarında yazılmış olduğu varsayılan "Homeros Epigramları'nda; "Kutsal Meles'in parıltılı suları Smyrna'nın (İzmir) içinden geçerek akar." cümlesi geçmektedir³¹. Eğer kastedilen Eski İzmir yani Tepekule (Hacı Mutso) Höyüğü ise burada bulunan antik kentin içinden hiçbir zaman bir çay geçmemiştir. Günümüzde höyüğün güneyinden geçmekte olan Tepekule (Hacı Mutso) Çayı, eski kıyı şeridine göre doğuda bir koy içine dökülüyordu (Bkz. Resim 7). Kentin ne içinden ne de yanından geçen bir çay söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır³². Bu nedenle bu çayın Meles olması da söz konusu değildir. Homeros'un Pagos (Kadifekale) Tepesi'nde bulunan kentten söz ediliyor olması da tarihsel açıdan mümkün bulunmamaktadır. Çünkü Pagos Tepesi'nde 6. yüzyılda herhangi bir yerleşim bulunmamaktaydı. Kent'in 3. yüzyılda Pagos Tepesine inşa edildiği düşünülmektedir³³. Zaten orada da Yeşildere (Kervan Köprüsü-Kızılcıullu-Kemer) Çayı kentin doğusundan geçmektedir (Bkz. Resim 7).

Meles'in Yeşildere Çayı olduğunu söyleyenlerin en önemli dayanakları Strabon'un (M.Ö. 64- M.S. 24) "Geographika" adlı eserinde geçenlerdir; "Bundan sonra şimdiki Smyrna'dan 20 stadion³⁴ uzaklıkta olan Eski Smyrna'dan (Bayraklı) bulunduğu diğer bir körfeze gelinir. Smyrna Lydialılar tarafından yerle bir edildikten sonra (M.Ö.610) halkı 400 yıl kadar köylerde yaşamaya devam etti. Önce Antigonos sonra da Lysimachos tarafından bir kente toplu olarak yerleştiler. Kentin bir parçası tepededir ve surla çevrilidir (Pagos-Kadifekale). Fakat büyük kısmı ovada limanın, Metroon'un ve Gymnasion'un yakınındadır. Kentin caddelere ayrılışı özel bir şekilde düzenlenmiştir. Bunlar birbirine alabildiği kadar dik doğrular şeklindedir ve taşlarla döşenmiştir. Alt üst katları bulunan geniş portikler vardır. Bir de içinde Homeros'un ksoanonu (ahşap kült heykeli) bulunan Homereion adı verilen dört kenarlı bir portik bulunur. Bu nedenle Smyrnalılar Homeros üzerine özellikle hak iddia ederler ve gerçekten de kentin bir tip tunç sikkesi Homereion adını taşır. Meles ırmağı surların yakınında akar, kent diğer kuruluşların yanı sıra bir de kapatılabilen bir limana sahiptir."³⁵. Strabon'un yaşadığı dönemde kent artık Kadifekale'deydi. Tanımlamalar da buna uymaktadır. Dolayısıyla Meles olarak bahsedilen çayın Yeşildere Çayı olduğu

³¹ Cadoux, 2003, s.32.

³² Cadoux, 2003, s.36. (Çevirenin notları arasından)

³³ www.antiksmyrna.com/antik-kent/kadifekale

³⁴ Antik Yunan'da kullanılan ortalama 185m'ye karşılık gelen ölçü birimi.

³⁵ Strabon-XIV, 2005, s. 209,210.

anlaşılmaktadır³⁶. Fakat birçok antik kaynakta geçen tanımlamalar adeta Halkapınar Çayı'nı tarif etmektedir. Calder'e göre isim karmaşası şöyle açıklanabilir; Lydia istilası nedeniyle Eski İzmir (Bayraklı)'de yerleşim sona ermiş, Strabon'un da dediği gibi halk Büyük İskender'in belirlediği söylenen noktaya (Pagos-Kadifekale) taşınmadan önce, 400 yıl boyunca köylerde yaşamışlardır. Birçok noktada olduğu gibi kurdukları küçük yerleşimlerden biri de Halkapınar civarında olduğu düşünülmektedir. Böyle bir su kaynağının bulunduğu noktanın insanları çekmemiş olması düşünülemez. Dolayısıyla bu dönemde Meles Halkapınar Çayı iken Pagos'a taşındıktan sonra bu efsanevi çaydan uzak olmak istemeyip adını yakınlarından geçen Yeşildere Çayı'na transfer etmiş oldukları düşünülmektedir³⁷.

Bir ihtimal de Strabon'un kısa süreli ziyareti düşünülecek olursa Meles konusunda yanlış olabileceğidir. Bunun yanı sıra Romalı söylevci Aelius Aristides (M.S. 117-M.S. 181), görevi dolayısıyla İzmir'de uzun süre yaşamıştır ve onun anlatımları adeta Halkapınar Çayı'nı tarif etmektedir³⁸. Aristides'in Meles'den bahsettiği kısımlardan biri şöyledir; *“Kapılarımızın önünün süsü, Apollon'un sokakları koruması gibi şehrin girişini koruyan Meles, su perilerinin kaynağından denize doğru yolunu açar. Nereus'un kızlarına akan suyun olduğu bir yıkanma yeri bahşeder ve burası denizden çok uzak değildir. Meles, kaynağının olduğu yerden bir hayli fışkırarak çıkar, mağaracıklar, evler ve ağaçlar arasından denize doğru akar. Kaynağı halka şekindedir ve bir gerdanlığı andırır. Denize doğru akan kısmı bir kanala benzer. Dalgalanmadan sessizce denize kavuşur. Eğer rüzgar akıntının tersine esiyorsa Meles'in üstünde ters bir dalga bile oluşur. Eğer denizin suları çekilirse de nehrin suları denize doğru akar. Meles'in denizle kavuştukları yer fark edilemeyecek kadar dingindir ve sadece tek bir çizgi halindedir.”*³⁹ Türkçe kaynaklarda bulunan çevirilerde *“Kapılarımızın önünün süsü”* kısmı şehrin kapısının önü olarak çevrilmiş. Fakat öyle olduğunu varsayılırsa ya bahsettiği nehrin Kervan Köprüsü Çayı (Yeşildere) olması ya da sur duvarının Diana Hamamları'na kadar uzanmış ve bu kısımda bir kapı bulunması gerekmektedir. Fakat sur duvarının buraya kadar uzandığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Fakat İ.S. 2. yüzyılda kent artık Halkapınar Çayı'nın bulunduğu yere kadar uzanmıştı ve Aristides burada kaplarının önü derken çayın çevresinde bulunan evlerden bahsediyor olabileceği anlaşılmaktadır. Smyrna, 178 yılı depremi sonrasında bir harabeye dönmüştür ve Aristides'in İmparator Marcus Aurelius'a hitaben yazdığı mektup sayesinde İzmir kısa sürede Roma'nın yardımlarıyla

³⁶ Calder, 1906, s.109.

³⁷ Calder, 1906, s.109.

³⁸ Calder, 1906, s.114.

³⁹ Calder, 1906, s.109,110.

yeniden inşa edilir⁴⁰. Eserinde deprem sonrası yeniden inşa edilen kentin Meles'e kadar uzandığını şu sözleriyle belirtmiştir; “*Konutlar bölgesi hemen onun (Meles) yanı başına kadar gelmişti.*”⁴¹

Aristides eserinin birçok yerinde Meles'den bahsetmeye devam etmiştir; “*Deniz Meles'in sonrasında doğuya doğru kıvrılıp bir körfezcik oluşturuyordu.*”⁴². Antik dönem kıyı şeridinde bakıldığında Halkapınar Çayı'nın denize döküldüğü kısım gerçekten de doğuya kıvrılır ve Karşıyaka'nın önünde küçük bir körfez oluşturur. “*Yakınında kuğular ve bülbüller ötmekteydi.*”⁴³. Bu cümlelerden de Aristides'in döneminde Meles'in çevresinin bir doğa harikası olduğu anlaşılabilir. “*Çayın suyu yazın ve kışın gürlük açısından değişmiyordu, hiçbir zaman yağmurlar yüzünden kabarmıyordu, susuz kalıp kuruduğu da olmuyordu. Kaynağı denize döküldüğü yerin yakınındaydı, akış uzunluğu boyunca hiçbir bölümü kentten uzaklara ulaşmıyordu ve bu çay sanki, kentin hem koruyucusu hem de sevdalısı gibi görünüyordu.*”⁴⁴ Gerçekten de Halkapınar Çayı'nın seviyesi yaz kış aynıdır ve Kervan Köprüsü Çayı gibi yağmurlarla kabarıp taşmaz, yazları da sıcaktan dolayı kurumaz⁴⁵. Ayrıca Kervan Köprüsü Çayı Smyrna'dan oldukça uzaktan Gaziemir civarından doğup gelir. Halkapınar Çayı gibi kaynağına yakın yerde denize dökülmez⁴⁶.

Aristides'in anlattığı Meles'in Halkapınar Çayı olması ihtimalinin yüksek olmasının bir nedeni de anlatımlarının arasında “*..şehri bir uçtan bir uca takip eden nehir..*” diye bahsettiği nehrin Kervan Köprüsü (Yeşildere) Çayı'ndan başkası olamayacak olmasıdır (Çünkü Resim 7'deki haritaya da bakılırsa Kervan Köprüsü Çayı'nın kentin Lysimachos Surları'nı takip ederek aktığı görülebilmektedir). Ayrıca bu kadar açık bir şekilde Kervan Köprüsü Çayı'ndan bahseden, bilinen tek anlatım Aristides'inkidir⁴⁷.

Flavius Philostratos (İ.S.172-245), Tyanalı bilge Apollonios'u (İ.S. 50) anlatırken içinden Meles Çayı'nın geçtiği korulukta bir nutuk verdiğinden bahseder⁴⁸. Aristides de Meles'in ağaçlar arasından aktığından bahsetmiştir.

⁴⁰ Doğer, 2006, s.121.

⁴¹ Cadoux, 2003, s.34.

⁴² Cadoux, 2003, s.34.

⁴³ Cadoux, 2003, s.34.

⁴⁴ Cadoux, 2003, s.34.

⁴⁵ Cadoux, 2003, s.34. (Çevirenin notu)

⁴⁶ Cadoux, 2003, s.31.

⁴⁷ Calder, 1906, s.106.

⁴⁸ Malay, 2010,s.131-135.

Resim 8: Halkapınar Çayı'na ait bir 19. yüzyıl kartpostalı. (<http://email.houseofzion.com>.)

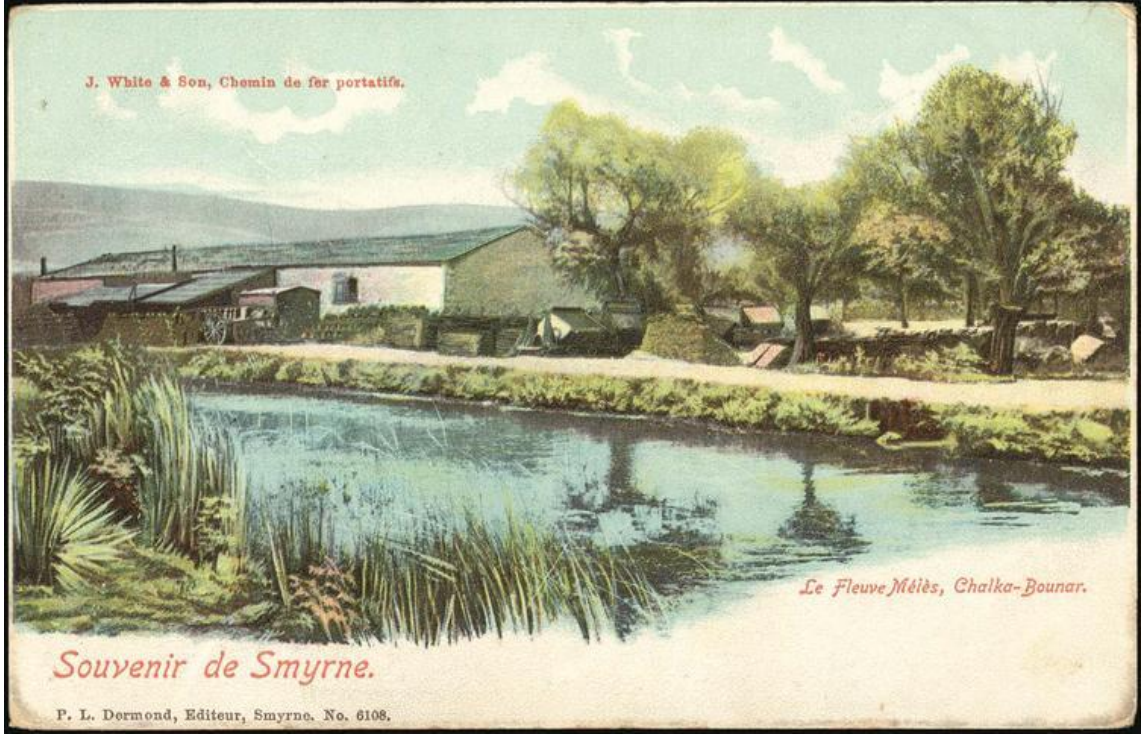
Genç Philostratos'da (İ.S.2.yüzyıl), Meles'i Aristides'in dediklerine yakın sözlerle anlatmıştır; *“Meles'in kaynağı ile ağzı arasındaki mesafe bir bakışta görülebilecek kadar kısadır ve suyunu doğduğu yere çok yakın bir mesafede denize boşaltır. Kaynağından itibaren çalkantısız akar, çiğdem ve lotus çiçeklerinden oluşan yatağında uzanır ve suyunun içimi hoştur.”*⁴⁹.

Himerios'un (İ.S. 4.yüzyıl) söyledikleri de Meles'in Halkapınar Çayı olduğu savını güçlendirir; *“Meles İzmir'in dış mahallelerinde, birbirine çok yakın birçok kaynaktan çıkar ve hemen orada kayıkların girebileceği, kürek çekmeye olanak verecek kadar yeterli derinlikte geniş bir göl oluşturur. Sonra kamışların, selvilerin kapladığı kıyılar arasından yavaşça ve sessizce akar, en çok sevdiği oğlanın yanında olma fırsatını kimseye sezdirmeden bir şey çalarcasına elde etmek isteyen bir sevdalı gibi denize karışır.”*⁵⁰ Cecil Cadoux kitabında kendisine anlatılanlara göre Meles olduğu iddia edilen iki çayda da (Halkapınar ve Kervan Köprüsü) kamışların olmadığından bahseder⁵¹. Fakat bir yerin binlerce yıl önceki haliyle durması mümkün değildir. Zaten 20.yüzyılda çay artık sanayi atıkları nedeniyle ne kamışların çıkmasına ne de nilüfer çiçeklerinin yaşamasına olanak verecek kadar temizdi.

⁴⁹ Malay, 2010,s.131-135. ve Cadoux, 2003, s.35.

⁵⁰ Cadoux, 2003, s.35.

⁵¹ Cadoux, 2003, s.36.

Resim 9: Halkapınar Çayı kıyısında 19. yüzyılda kurulan demir fabrikası. (<http://email.houseofzion.com>.)

İ.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Pausanias eserinde Smyrnalıların Pagos'a taşınma konusunda (Büyük İskender'in gördüğü rüya üzerine) Klaros Kehanet Merkezine danışmaları sonucu aldıkları cevaba yer vermiştir. Klaros'tan gelen cevap şöyledir; “Kutsal Meles’in ötesindeki Pagos Tepesi’nde yaşayacak olanlar, (eskisine göre) üç kat, dört kat daha mutlu olacaklardır.”. Bonaventure F. Slaars’a göre ”ötesinde” olarak çevrilen “περηνυ” sözcüğü “karşısında” olarak da çevrilebilmektedir. Böylece Slaars, Meles’in Halkapınar Çayı olduğu görüşünün desteklendiğini öne sürer⁵². Ama bu sözcükler kuzey ya da güney gibi tam yön belirtmemekle birlikte her yöne de uyabilir. Pausanias eserinin başka bir kısmında Meles’den bahsederken şu cümleleri sarf eder; “İzmirlilerin pek güzel bir akarsu olan Meles Çayı vardır. Bunun kaynak yerinde bir mağara bulunur, söylenene bakılırsa Homeros koşuklarının burada üretmiş.”⁵³.

Yaşlı Plinius’un (M.S. 23 - M.S. 79), “Naturalis Historia” (Doğa Tarihi) adlı eserinin “Zmyrna” yani Smyrna maddesinde⁵⁴ İzmir’i bir cümle ile şu şekilde tanımlar; “Pek uzak olmayan bir yede doğan Meles’in nimetlerinden faydalanan kent.”⁵⁵. İzmir’i bir cümle ile tanımladığında Meles’i de mutlaka anma gereği duymasıyla Meles’in İzmir için ne kadar

⁵² Cadoux, 2003, s.32.

⁵³ Cadoux, 2003, s.33,34.

⁵⁴ Pliny the Elder, Liber V, XXXI, 118 (Yaşlı Plinius 5. Kitap, 31. Bölüm, 118. Madde).

⁵⁵ Cadoux, 2003, s.33.

önemli olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca Meles için, “pek uzak olmayan bir yerde doğan” demektir. Yeşildere (Kervan Köprüsü) Çayı’nın doğduğu yer, Seydiköy (Gaziemir) tarafındadır ve pek yakın sayılmaz. Ama Halkapınar Çayı zaten Halkapınar tarafında doğmaktadır ve Pagos’a da nispeten yakındır.

III. 2. 3. 19. YÜZYIL GEZGİNLERİNİN MELES ÇAYI VE DİANA HAMAMLARI

ANLATIMLARI

Gezginlerin, seyahatlerine İzmir’i de eklemelerinin en önemli sebebi şüphesiz Homeros’un doğum yerini görme arzularıdır. Hatta kimileri bu iddiada bulunan diğer kentleri de gezmiş ve İzmir’e de gelerek Homeros’un havasını soluduğu kentte bulunmanın ayrıcalığını yaşadıklarını düşünmüşlerdir⁵⁶. Seyahat günlükleri günümüze ulaşabilen gezginlerden 19. yüzyılda İzmir’in durumu hakkında ayrıntılı bilgiler edinilebilmektedir. Hem gezdikleri yerleri tarif etmişler hem de İzmir insanının giyimi, sosyal aktiviteleri gibi birçok konuda ayrıntılı bilgi aktarmışlardır. Homeros ve Diana Hamamları’ndan bahsetmeyen yok gibidir.

Homeros’un izinde yolculuğa çıkan gezginlerden biri olan Marcellus Vikontu, şairle ilişkili birçok yeri görmüş ve sonunda İzmir’e de gelmiştir. Kutsal olarak nitelendirdiği bu yolculuğunu özetleyen sözleri şunlardır: “Özellikle Homeros Mağraları’nı ve Meles’in akışını görmek istedim. Bu kutsal yolculuğu, tanrısal ozana karşı duyduğum dindarca hayranlığa borçluyum. Scio’da (Sakız Adası) onun yaşadığı yerleri görmüştüm. İos adasında, mezarının bulunduğu söylenen kayayı görmüştüm. Geriye beşiği olduğu söylenen yeri tanımak kalıyordu.”⁵⁷. Homeros’ a duyduğu hayranlık onu gözünde tanrısal bir boyuta taşıyacak kadar yoğundur. Anlaşılan Marcellus Vikontu, Homeros’un doğduğu ve öldüğü yerlerden çok emin olmasa da iddiada bulunan çoğu yeri ziyaret etmiştir. Gezgin için önemli olan, Homeros’un bulunduğu, doğduğu ve öldüğü idda edilen yerleri görmektir.

Joseph Michoud ve ona eşlik eden genç tarihçi Baptistin Poujoulat, 1830 yılında çıktıkları doğu gezisi kapsamında İzmir’de 20 gün kalmışlardır. Bir yıl süren gezilerinin izlenimleri mektuplardan oluşan bir derleme şeklinde basılmıştır. 7 ciltten oluşan bu eserin 1. cildinde bulunan İzmir gezileri, 5 mektuptan oluşmaktadır (X-XIV)⁵⁸. XII. mektupta Diana

⁵⁶ Yaranga, 2002, s.15.

⁵⁷ Yaranga, 2002, s.15.

⁵⁸ İldem, 2002, s.135,136.

Hamamları'ndan şu şekilde bahsedilmektedir; “*Kervan Köprüsü'nden geçtikten sonra, şehrin biraz dışında bir kaynak var. Bu kaynak birkaç ağaç arasından bir bataklık üzerinden sularını akıtmaktadır. 17. yüzyılda bir gezgin burada bir tapınağın kalıntıları olduğunu bildirmektedir; M. Fauvel, sazların ve kamışların arasında bir pilaster ve sütun parçaları fark etmiştir. Kalıntıların, Efes kentinden gelen bir koloni tarafından Diana için yaptırılmış bir tapınağa ait olduğu kanısındadır. Bu yeri Türkler “Chalcabounar” olarak isimlendirmektedir.*”⁵⁹. Gezginin bahsettiği rota bugün de Gaziler Caddesi ile izlenebilmektedir. Meles olarak Kervan Köprüsü'nün altından akan çayı (Yeşildere Çayı) betimlediği için⁶⁰ muhtemelen Halkapınar Çayı'nı kısalığı nedeniyle fazla önemsememiş olmalı. Kaynağın bataklık üzerinden sularını akıttığından bahsetmekle yetinmiştir. Yazının daha sonraki kısmında şiirsel bir anlatımla bir çınar ağacının gölgesinde sırtlarını büyük Smyrna yoluna vererek (ki bu Kervan Köprüsü Yolu olmalı) Diana Hamamlarını seyre daldıklarından bahseder. Bu kısımda Homeros ve onun eseri olduğu iddia edilen “Artemis’e (Diana) İlahi’ye de değinir. Diana Hamamları'ndan yolculuklarına yolun öteki tarafından (yönü kendisi bu şekilde belirtmiştir) devam ederler. On beş dakikalık bir yürüyüşten sonra kaynağın döküldüğü yere ulaştıklarını söyler. Burada bir mağara bulunmaktadır. Pek göze çarpmayan bu mağaranın Homeros’un şiirlerini yazdığı yer olması gerektiği konusunda hemfikirdirler⁶¹. Mağaraya yürüyüş yönlerini belirtmemiştir fakat büyük ihtimalle bölgenin güneyinde yer alan Kukluca Tepeleri’ne doğru gitmiş olmalıdırlar. Nitekim kaynağın yeraltından Kukluca’ya doğru da devam ettiği söylenmektedir⁶². Bahsettikleri mağarayla o tarafa karşılaşmış olabilirler. Bu kısımdan sonra, birkaç sayfa boyunca Homeros’un eserlerinden bahsetmiştir.

Gezginler İzmir’e çoğunlukla Homeros’un izinde onun yaşadığı yeri görme arzusuyla gelmişler ve çoğu zaman gördükleri manzarayla hayal kırıklığına uğramışlardır. Çünkü Homeros’a yaraşır görkemli bir Meles düşlerlerken, Meles olduğu iddia edilen iki çayla karşılaşmışlar ve ikisini de Homeros’un doğum yeri olacak yeterlilikte görememişlerdir⁶³. Marcellus Vicontu “Doğu Anıları” adlı eserinde yaşadığı hayal kırıklığını şu sözlerle dile getirmektedir; “*Meles’in kıyısında az su ve az gölge bulduk. Pausanias’ın söylediği gibi, “güzel dalgalı ırmak” ve Solonius’un, “Asya’nın ırmakları arasında birinci” olarak*

⁵⁹ Michoud et Poujolat, 1833, s.250,251.

⁶⁰ Michoud et Poujolat, 1833, s.254.

⁶¹ Michoud et Poujolat, 1833, s.251,252.

⁶² Ege Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Görevlisi Prof. Dr. Ersin Doğer ile özel görüşme.

⁶³ Yaranga, 2002, s.18.

adlandırdığı bu demek. Yüzyıllar içinde bu güçlü Homeros, ne denli büyüü bir etki yapıyor ki, onlar gibi coğrafyacılar, Fırat'ı ve Ganj'i unutturuyor? Bugün Meles, yağmurlu mevsimlerde, bir değirmenin iki tekerleğini zar zor döndürebilir. Bununla birlikte yine de onda, Homeros'un doğumunu yöneten tanrısal ırmağı görmek istedim ve ozanın anısına, onun sularından birkaç damla içtim.”⁶⁴. Gezginin yaşadığı hayal kırıklığı satırlarından yoğun bir şekilde anlaşılmaktadır. Karşılaştığı nehir hayallerindeki görkemli Meles'den çok uzaktır. Kuşklarına rağmen, Homeros'un da varlığına gölge düşürmemek için olsa gerek son cümlesinde kendine burasının Meles olabileceğine inandırmak istediğı gözlenebilmektedir⁶⁵.

Meles'in İzmir'deki hangi çay olduğıyla ilgili gezginlerin yaşadığı ikilem en iyi şekilde, Kont Joseph d'Estourmel'un “Bir Doğı Yolculuğunun Güncesi” (1844) adlı eserinde yansıtılmıştır; “Bugün Meles doğumlu diye adlandırılan ozanların prensinin, Strabon'a göre kentin surları boyunca akan Meles Irmağı'nın kıyılarında doğduğundan halktan bir kişi bile kuşku duymamaktadır. Bu bilgi kesin gibi görünmektedir. Bu, Homeros'un kökeni ve yaşamı kadar tartışmalıdır. (...) Meles'i ve kentin çevresinde aradıklarını M. Fauvel'e sordum (Michaud da M. Fauvel diye birinden bahseder. Saygı duydukları bir arkeolog, gezgin veya diplomat olabilir). Onu bana çatısının üstünden, körfezin öteki kıyısında, iki saatlik bir uzaklıkta olarak gösterdi. “Ama ya Strabon?” dedim ona, “Strabon, o ağaçların bulunduğu yerde, Tantalos'un mezarının sağında, Bornova'ya gitmek için tekneden inilen yerdeki eski kentten söz eder.” Yine de edindiğim tüm bilgileri yardıma çağırarak Strabon'un İskender tarafından kurulan İzmir'den söz ettiğine inanılabileceğini ileri sürdüm. Strabon bunu kesin olarak söyler ve onun zamanında İzmir'in Asya'nın en güzel kenti olduğunu ekler. Meles'in onun surları boyunca aktığını, orada Homeros'un anısına bir çeşit tapım yapıldığını söyler. Oysa o zamanlar kent, mutlaka o kadar kalıntının bulunduğu ve hala daha Sirk'in⁶⁶ (Circus-Hipodrom) ve tiyatronun izlerini gördüğümüz Pagos Dağı'nın tepesini ve yamacını kaplıyordu. “Bunları sizin bana verdiğiniz kitaplarda okudum.” İyi yürekli Fauvel gerçek bir antikacı gibi, “Okudunuz demek, ne güzel.” diye karşılık verdi bana; “Ama söz konusu olan okuduğunuz değil, benim size söylediğimdir. Benim Meles'imın kıyılarına gidin, orada Homeros'un içinde şiirlerini yazdığı, su perilerinin gerçek mağarasını bulacaksınız.”⁶⁷.

⁶⁴ Yaranga, 2002, s.18.

⁶⁵ Yaranga, 2002, s.18.

⁶⁶ Türkçeye hatalı çevrilmiş olmalı. Metinde circus olarak geçiyorsa günümüz çevirisi sirk olduğu için yanlış olabilirler. Fakat antik dönemde hipodromlara circus denilmekteydi.

⁶⁷ Yaranga, 2002, s.16.

Gezgin tüm saygısına rağmen kendi görüşünü savunmaya ve inanmaya devam etmiştir⁶⁸. Gezginin göre tüm belgeler Yeşildere'nin Meles Çayı olduğunu göstermektedir. M. Fauvel'in çatisından gösterdiği çay ise Hacı Mutso Höyüğü'nün güneyinden geçen Hacı Mutso Çayı'dır. Her iki taraf da görüşlerini Strabon'un kent surları boyunca akan nehir tanımlamasına dayandırmaktadır. Gezginin görüşünün daha mantıklı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Strabon zamanında kent Pagos Tepesi'ndeydi. Fakat Strabon'un İzmir'de kısıtlı bir süre kalışı dolayısıyla yanlış olması ya da kent taşınırken ünlü Meles'i de yanlarında istemeleri yani isminin taşınmış olması ihtimalleri göz önünde bulundurulursa diğer antik kaynakların tanımları Halkapınar Çayı'nı tarif etmektedir⁶⁹.

J.M. Tancoigne, 1817 yılında basılan "Voyage A Smyrne" adlı eserinde Diana Hamamları'ndan şu şekilde bahsetmektedir; *"İzmir'in çevresinde, Frenklerin çok güzel kır evlerinin bulunduğu Bournaba (Bornova), Sewdi-Keui (Seydiköy), Boudja (Buca) ve Coucludja (Kukluca) köyleri bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin yarı yolunda ve Meles'in kıyılarına az bir mesafe kala, Yunanlar arasında Diana Hamamları adını korumuş bir kaynak bulunmaktadır. Bu kasabanın ya da küçük şehrin iki fersah dışında meraklılar "Homer'in Mağaraları" denilen yeri ziyaret edebileceklerdir. Anacharsis'in yazarı sadece bir tanesinden bahsediyor. Tanıklığına göre, Homer'in eserlerini orada yazdığına inanan İzmir'in eski sakinleri için kutsaldı."*⁷⁰.

İzmir'e Homeros'un doğum yerini görmeye gelenlerden biri de Alphonse de Lamartine'dir (1790-1869). Şair olan Lamartine, anılarını şiirsel bir dille anlatmıştır. Meles Çayı'ndan şu şekilde bahseder: *"Orada Meles Çayı akıyor. Benim için, Homeros'un anısını, İzmir'in bütün kıyılarında dolanyor. Gözlerimle, zavallı köle kadının meyvesini kamışlar arasına bıraktığı, o zamanlar tanınmayan nehrin kıyısındaki ağacı arıyorum. Bu çocuk bir gün, nehrin adını da, kıtayı da, adaları da ölümsüz ünü içerisinde sürükleyip götürecekti."*⁷¹. "İzmir'in bütün kıyıları dolanyor..." cümlesinden Yeşildere Çayı'nı Meles olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Efsanenin bir kısmından da bahsederek Homeros'u hissetmeye çalışmıştır.

⁶⁸ Yaranga, 2002, s.16.

⁶⁹ Bkz. s.12.

⁷⁰ Tancoigne, 1817, s.39,40. (İzmir'e Yolculuk).

⁷¹ Yaranga, 2002, s.15.

Resim 10: Gezginlerin uğrak noktaları (Google Map 2010, Görüntü üzerinde Uygulama: Eda Kavakdipli)⁷²

Constantin İkonomos'un 19. yüzyıl İzmir'ini anlattığı "Etude Sur Smyrne" (İzmir Üzerine Çalışma) adlı eseri Bonavantur F. Slaars tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiş ve birçok not eklenmiştir. Slaars'ın eklediği notlardan biri şudur; "Strabon, Aristides ve Pausanias, Büyük İskender'den sonra, kendi zamanlarında bu şehrin mevcut olduğunu ve Büyük İskender'in inşa ettirdiği şehrin (aslında inşa ettirmeye ömrü yetmemiştir, ardılları zamanında inşa ettirilmiştir) bir kısmını teşkil ettiğini söyledikleri cihetle, zannediyorum ki İzmirililer, Pagos Dağı üzerindeki şehre nakletmekle beraber eski şehirlerini de bu dağa doğru genişletiyorlardı. Ve Pagos üzerindeki şehir de eski şehre doğru uzandığından, bu iki şehir birleşerek bir şehir halini almışlardır. Bu fikrimi Diana Hamamları'ndan Pagos Dağı'na doğru gördüğümüz harabeler takviye ettiği gibi, Aristides'in "Şairlerin tabirince şehir yürüdü ve şimdiki şeklini aldı." şeklindeki metni o zamana ait madalyalarda görülen "Asya'nın güzellik ve büyüklükteki birincisi" namını aldı vakit, İzmir vaziyeti itibarıyla bu şerefi yalanlamadı anlamındaki anlatım da bu zannımızı kuvvetlendirir niteliktedir."⁷³. Slaars

⁷² Antik dönem kıyı şeridi için, İlhan Pınar'ın "Efsanelerdeki İzmir" adlı eserinde bulunan haritadan yararlanılmıştır. Pınar, 2002, s.67.

⁷³ Canpolat, 1953, s.19.

notlarıyla birlikte bu eserde Meles üzerine yapılan tartışmalara kendi adına son noktayı koymuştur. Meles'in ve şehrin yeri hakkındaki birçok iddianın yanlış olduğu kanaatindedir. Gezginlerin Halkapınar'da birçok harabenin varlığından bahsettiklerini vurgular. Diana Hamamlarına ait olabilecek harabelerin yanı sıra bu noktadan şehre kadar kalıttan başka bir şey görünmediğini kaydetmektedir. Ayrıca Halkapınar'dan Tepecik'e kadar olan bölgede bulunduğu iddia edilen Homerion Harabesi, mermer bir bina aksamı, mermer heykel, Diana, Venüs, Baccante heykel başları, üzerinde çiçek vazoları ve yapraklı asma dalları resimleri bulunan Mozaik, sütunlar, temeller, kırılmış baş ve kol parçaları, lahitler ve Halkapınar kaynaklarında görülen duvar kalıntılarından bahseder. Bu kalıntıların Hellenistik Dönem'den önceki dönemlere ait olduğunu ve bu buluntuların o bölgede eski bir şehir bulunabileceğini gösterdiğini iddia etmektedir. Ona göre bu eski şehir, Strabon'un Pagos Dağı'ndan 20 stad mesafede bulunduğunu söylediği Eski İzmir'den başkası olamaz⁷⁴. Bahsedilen buluntulardan günümüze ulaşan, Halkapınar Kaynakları yüzey buluntusu olan ve İZSU Tesisleri'nde bahçede sergilenen birkaç parça sütun ve sütun başlığı ve göl alanının doğusuna dizilmiş sütun gövde parçaları ve dikdörtgen blok taşlar dışında pek bir şey yoktur (Bkz. Resim 11-12). Özellikle birçok kaynakta bahsedilen Diana heykel başı söylentiden öteye gidememektedir. Halkapınar Kaynakları'ndan Pagos'a uzanan şehir kalıntıları vardysa da günümüzde yapılan binaların altında kalmış ya da çoktan başka yapılarda devşirme olarak kullanılmış olmalıdır. Nitekim Bornova'daki bir camide dahi sütunların kullanıldığından bahsedilmektedir.

Resim 11: İZSU Tesisleri'nin bahçesinde sergilenen kalıntılar, sağdaki fotoğrafta ise klorlama binasının dibinde bulunan kalıntı. (Eda Kavakdıplı)

⁷⁴ Canpolat, 1953, s.16.

Resim 12: Gölün doğusunda bulunan kalıntılar. Bazı blokların kenet yerlerindeki metaller günümüze ulaşmış durumdadır. (Eda Kavakdipli)

William John Hamilton (1835), Bornova’da bulunan bu camiden bahsetmiştir: “ *Bornova’daki camide birçok mermer sütun bulunmaktadır. Belki de bu sütunlar Strabon’un sözünü ettiği ve bir zamanların ünlü İzmir’inin, cadde ve sokaklarını süslemiş olan sütunlardır. Bu sütunlardan bir tanesinin üzerindeki bir yazı, ünlü İngiliz gezgini Marier tarafından yayınlandı. Buna göre yazıda Meles’in şifalı suyundan bahsedilmektedir. Burada ilginç bir durum söz konusudur. Meles diye bilinen ve İzmir’de denize dökülen çayın suyu kirli ve çamurludur ve dolayısıyla sağlıksız olması gerekir. Oysa Bornova yakınlarında çıkan ve hiç de küçük olmayan, suyun berraklığı ve temizliğiyle tanınan bir başka çay daha bulunmaktadır. Sakın Meles bu ikincisi olmasın?*”⁷⁵. Yazıt içeren sütundan Cadoux da bahsetmiştir. Sütunun Halkapınar’dan geldiğine emindir. Kanıt olarak da önemli bir yol göstericinin belirttiğini söyler. Yazıt şu cümleleri içerir: “*Şimdi her çeşit salgınlar ve kötülükler geçmiş olduğuna göre, kurtarıcım Irmak Meles’e şükran duamı sunuyorum.*” Meles Çayı bir bakıma tanrılaştırılmıştır. Burada belki de bir veba salgınından kurtulmuş bir İzmirlinin Meles’de yıkanmasından dolayı iyileştiği inancıyla şükranlık belirttiği görülmektedir⁷⁶. Hamilton, o dönemde Meles diye bilinen Yeşildere’nin sağlıksız olması gerektiğini bu nedenle de berrak bir suya sahip olan Bornova Çayı’nın asıl Meles olabileceğini öne sürer. Ama ilginç olan yazarın antik dönemde temiz olduğu bilinen bir çayın 19. yüzyılda da temiz olması gerektiğini düşünmesidir. Meles Yeşildere de olsa Halkapınar Çayı da olsa o döneme aynı özelliklerle ulaşması beklenemez. Nitekim 19. yüzyıl artık Halkapınar bölgesinin sanayi kuruluşları içermeye başladığı dönemdir ki kıyılarına fabrikalar kurulan nehirlerin temiz kalması olasılığı bulunmamaktadır.

⁷⁵ Pınar, 2002, s.15.

⁷⁶ Cadoux, 2003, s.33.

1871 yılının eylül ayında İzmir'e gelen Alman arkeolog Ernst Curtius, Meles olma iddiasında olan iki çayı şu şekilde anlatmaktadır: *"Bugün (cuma) bir sandala bindiğimiz gibi, körfezin öte tarafında bulunan Eski İzmir'e doğru yöneldik. Burada körfeze dökülen iki çay bulunmaktadır ve her ikisi de, Homeros'un babası olarak nitelendirilen Meles olma iddiasındadır. Sazlıklar arasından geçerek çayların birinden içeriye, çayın kaynağına doğru ilerledik. Bu çay bir dağın eğinden çıkıyordu ve büyük bir değirmen havuzu oluşturuyordu. Burada yakın zaman önce bulunan heykelleri inceledik. Buradan yaya olarak diğer çaya geçtik. Uzun sıralar oluşturan ve önlerindeki eşek tarafından çekilen develerin oluşturduğu kervanların geçtiği Kervan Köprüsü'ne geldik ve burada biraz dinlendik."*⁷⁷. Körfezden sandalla girdikleri ilk çayın Halkapınar Çayı olduğu, çayın kaynağına ilerleyip Halkapınar Gölü'ne ulaştıkları anlaşılmaktadır. İnceledikleri heykeller de, Halkapınar Kaynakları civarında bulunduğunu birçok gezginin söylediği Diana heykel başı ve diğer buluntular olabilir. Buradan yürüyerek Kervan Köprüsü'ne ulaştıklarına göre, Kervan Köprüsü Yolu'nu (günümüzde Gaziler Caddesi) kullanmışlardır. Diğer çay diye bahsettiği Yeşildere Çayı'dır. Kendisi de hangi çayın Meles olduğundan emin değildir ve bu konuda yorum yapmamıştır. Sadece tarif etmekle yetinmiştir.

Bazı gezginler Meles'in hangisi olduğu konusuna değinmemiş ve halk tarafından Meles olarak bilinen Yeşildere'yi kabul etmişlerdir. Fransız şair Pierre Jules Théophile Gautier (1811-1872) Kervan Köprüsü'ne yaptığı ziyaretten bahsederken köprünün altından akan çayın Meles olduğunu söyler. Ayrıca bir şair olarak, Homeros'un var olmadığına inananlara üstü kapalı sitem eder ve bu efsaneye tüm kalbiyle inandığını söylemeden edemez⁷⁸.

Vogüé Vikontu Eugene Melchior (1848-1910), İzmir'de yaptığı tren yolculuğu sırasında Meles'in vadisini takip ederek yol aldıklarından bahseder (İzmir-Aydın Demiryolu). Günümüzde tren yolu hala Yeşildere Vadisi'nden geçmektedir. Bu gezgin de Yeşildere Çayı'nı Meles olarak kabul etmektedir⁷⁹.

Homeros'un Meles'in kıyısında mı doğduğu ya da hangi çay gerçek Meles gibi tartışmaların yanı sıra yaşadığından bile emin olamamaktayız. Sadece bir efsane dahi olsa binlerce yıldır önemini korumaya devam etmiştir. Homeros'un İzmir'de doğmuş olduğu iddiası binlerce

⁷⁷ Pınar, 2002, s.19,20.

⁷⁸ İzmir İzlenimleri, 1992, s.408.

⁷⁹ İzmir İzlenimleri, 1992, s.410.

yıldır insanları Homeros'un izinde İzmir'e çekmektedir. Günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

IV. 19. YÜZYIL VE 20. YÜZYIL BAŞLARI İZMİR'DE SANAYİLEŞME SÜRECİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Aydın Vilayeti'nin merkezi konumunda olan İzmir, sadece Ege Bölgesi'nin değil tüm Anadolu ve Doğu Ülkeleri'nin antik dönemlerden beri stratejik konumu itibariyle batıya açılan kapısı olmuştur. Günümüzde de bu önemini sürdürmeye devam etmektedir⁸⁰. Ege Denizi'ne kıyısı olan bir liman kenti oluşu, geniş ve verimli tarım arazilerinin varlığı antik dönemden bu yana önemli bir ticaret merkezi olmasında etken olmuştur⁸¹.

Antik dönemdeki adıyla Smyrna'nın bu tarihlerdeki önemini, İ.Ö. 129 yılında "Kral Yolu" olarak adlandırılan Sardeis (Manisa)-Smyrna arasında bulunan eski yolların onarılmasından anlaşılabilir⁸². Doğu ile batı arasında ulaşımı sağlayan bu yollar ticaretin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. O dönemlerde yolların düzgün, taşlı olması kervanların daha hızlı ve güvenli ilerleyebilmelerini sağlamaktaydı. Yolların onarılmasıyla İzmir'in öneminin artmış olmalıdır. İzmir'in sahip olduğu liman ile doğunun ticari ürünleri batı dünyasına açılabilmekteydi.

İzmir, antik dönemden bu yana zaman zaman ekonomik ve ticari durgunluklar yaşamış olsa da 17. yüzyılda tüm doğunun ipek pazarı haline gelmeyi başarmıştır⁸³. Örneğin 16. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti yerli ürünlerini ön planda tutmak amacıyla ihracata sınırlama getirmesi nedeniyle bu tarihlere kadar iç ticaret daha aktif görünmektedir. Fakat bu sınırlamaya rağmen dış ticari faaliyetler önemini korumuştur⁸⁴. İran, Suriye ve Irak'tan İzmir'e her gün kervan yağmaktaydı⁸⁵. Venedik, Fransa, Ragusa gibi Akdeniz ülkelerinin yıl boyu limana yanaşan gemileri ve bu kervanlar sürekli bir alışveriş halindeydiler. Dış ticari faaliyetin yanı sıra bölgede yetişen ürünler deniz yoluyla İstanbul'a yollanmaktaydı. Tüm bu faaliyetler, İzmir'in ticari önemini korumasında etkili olmuştur⁸⁶.

Avrupa'da kapitalizmin gelişmeye başlamış olması ve yeni dış ticaret biçimlerinin ortaya çıkması ile İzmir'in konumu itibariyle ekonomik önemi artmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda İzmir

⁸⁰ Karataş, 2006, s.192.

⁸¹ Martal, 1992, s.265.

⁸² Doğer, 2006, s.108.

⁸³ Karataş, 2006, s.192.

⁸⁴ Tekeli, 1992, s.127.

⁸⁵ Aksoy, 1999, s.49.

⁸⁶ Karataş, 2006, s.192.

hızlı bir gelişim ve değişim içerisine girmiş ve Anadolu'nun en önemli dış ticaret merkezi haline gelmiştir⁸⁷.

Avrupa'nın 16. yüzyılda hammadde arayışı için yöneldiği alan Ege ve Akdeniz kıyıları olmuştur⁸⁸. İran-Halep ticaretinin bir bölümü uygun koşulları ve konumu nedeniyle İzmir'e alınmıştır. Böylece İzmir'in dış ticaret hacmi büyümüştür⁸⁹. Bu duruma en iyi örnek, 1581 yılında Kraliçe I. Elizabeth emriyle İngilizler tarafından kurulan "Levant Company" adlı şirkettir. O dönemde Avrupa, Doğu Akdeniz kıyılarına "Levant" adını vermektedir. Levant Company merkez olarak İzmir'i seçer⁹⁰. 1825 yılında feshedilinceye kadar, kraliçenin verdiği geniş olanaklı imtiyazla İngiliz ve İngiliz sömürgelerinin Osmanlı Devleti ile yaptığı tüm ticareti ellerinde tutmuşlardır. Faaliyetleri sayesinde İngilizlerin İzmir'de kolonileşmesine ön ayak olmuşlardır. 17. yüzyıl sonlarında Doğu Akdeniz'in en kalabalık İngiliz tüccar kolonisi İzmir'de bulunmaktaydı⁹¹.

İzmir'in öneminin artmaya başlaması ile birlikte İngiliz ve Fransız konsoloslukları Sakız Adası'ndan bu şehre taşınır⁹². Konsolosluklar ticari faaliyetler açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. En başta Fransa, Levant kıyılarında yaptığı ticareti bu bölgenin önemli merkezlerinde konsolosluk sistemi kurarak, kendi çıkarları doğrultusunda kontrol altında tutmuştur. Belirli stratejik liman kentlerinde bulunan Fransız tüccar raporlarını bu konsolosluklar aracılığıyla merkeze iletirdi. Kişisel faaliyetlerden çok devlet kontrollü bir ticaret olduğu görülmektedir⁹³.

İzmir'i Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir ticaret merkezi haline gelmesinde etkili olan iç sebepler de bulunmaktadır. Safeviler ile Osmanlılar arasındaki savaşın 17. yüzyıl ortalarında bitmesiyle İran ipeği Anadolu'ya gelebilmeye başlamıştır. Ayrıca yerel yöneticilerin (ayanlar) bölgede güçlenmesiyle denetimler artmış ve üretimin geliştirilmesi artı ürün ortaya çıkması sağlanmıştır⁹⁴.

⁸⁷ Tekeli, 1992, s.127.

⁸⁸ Tekeli, 1992, s.127.

⁸⁹ Martal, 1992, s.265.

⁹⁰ Tekeli, 1992, s.127.

⁹¹ Martal, 1992, s.265.

⁹² Tekeli, 1992, s.127.

⁹³ Barbaros, 1995, s.77.

⁹⁴ Tekeli, 1992, s.127.

Batı dünyasının sanayi kuruluşları için İzmir'i tercih etme sebeplerine toplu halde bakılacak olursa; geniş bir hinterlanda, zengin bir tarım potansiyeline sahip oluşu, ucuz hammadde olanakları, ulaşım olanaklarının gelişmiş olması ve kentin kendisinin bir pazar oluşu sayılabilir⁹⁵.

İzmir'in büyük tonajlı gemilerin yanaşmasına olanak sağlayan bir limana sahip oluşu ve özellikle bu limana karayolu ve demiryolu ile doğrudan bir bağlantı olması büyük kolaylıklar sağlamaktaydı. Nitekim İzmir ve çevresi, bu özelliği sayesinde sanayi kuruluşları açısından öncelikli tercih sebebi olmuştur⁹⁶.

1838 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda, kendi ihtiyaç duyduğu yerli hammaddenin ülke dışına çıkışını sınırlayan bir sistem uygulanmaktaydı. Fakat bu uygulama ucuz hammadde arayışında olan İngilizlerin ve diğer devletlerin çıkarlarına ters düşmekteydi. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, bu uygulamadan kurtulmak için İngilizlere bir fırsat sunmuştur. İngilizler isyanı bastırmak için yapacakları yardıma karşılık Osmanlı ile 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşma ile birlikte, Osmanlı Devletini borç altına sokarak çöküşünü hızlandırdığı bilinen kapitülasyonlara (1740-Fransa) ek olarak daha fazla ticari imtiyaz sağlanmıştır. 1838-1841 yılları arasında benzer antlaşmalar, Fransa, Norveç, Hollanda, İsveç, Belçika, Danimarka ve Portekiz ile de imzalanmıştır⁹⁷. Antlaşmaların koşulları yerli tüccarın faaliyette bulunmasını neredeyse imkansız kılmaktaydı. Artık yabancı tüccar %3 vergi öderlerken, Türk tüccarı %24 ödemek zorundaydı. Vergi sistemindeki bu dengesizlik ile bir rekabet ortamı düşünülmemeyeceğinden yerli sanayi gelişecek fırsat bulamamıştır. Özellikle bu vergi sistemi sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi kuruluşlarının %90'ı yabancılar ve azınlıkların elindeydi⁹⁸.

Özellikle Ege Bölgesi, yabancılar verilen bu imtiyazlar sonrasında Avrupa ülkelerinin sosyo-ekonomik yayılmalarına sahne olmuştur. Daha önceki sınırlayıcı politikaya rağmen zaten var olan yabancıların ekonomik faaliyetleri, 1838 Ticaret Antlaşması'nın ardından adeta tavan yapmıştır. Ege Bölgesi'nin çıkış noktası olduğu için bu durumu en yoğun İzmir yaşamıştır⁹⁹.

⁹⁵ Karataş, 2006, s.192.

⁹⁶ Karataş, 2006, s.192.

⁹⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/Baltaliman%C4%B1_Antla%C5%9Fmas%C4%B1

⁹⁸ Aksoy, 1999, s.55.

⁹⁹ Aksoy, 1999, s.49.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yerli sanayiinin gelişmemesinin en baş faktörü 1838'den sonraki ağır vergi sistemi olsa da bu tarihten önce var olan süreçte de olanak bulamamıştır. Sanayileşme uzun bir süreçtir. Bir yerde sanayileşme olabilmesi için ticaret, tarım, nüfus, ulaşım, iletişim ve kurumsal düzenlemelerin birlikteliğinin sağlanmış olması gerekmektedir. Batı dünyası bunu başarmıştır. Avrupa'da 1700'lerden sonra açlık, savaş ve salgınların neden olduğu ölümler azalmaya başlamıştır. Sağlık koşullarının yükselmesiyle de nüfus hızla artmıştır. Tarımın önemi artmış, ulaşım kolaylaştırılmış ve bunlarla beraber sanayinin gelişmesinin önünde bir engel kalmamıştır. Fakat Osmanlı toplumu bu gelişmelerin çoğundan nasibini alamamıştır. Nüfusun düşük olması nedeniyle tarımda artı ürün elde edilememiştir. Tarımda bile gelişmeyi engelleyecek kadar az olan bir nüfus tarım dışı iş gücü talebini de karşılayamamıştır¹⁰⁰.

Ayrıca Osmanlı toplumunda zanaat sahipleri ve loncaları da kendilerinin işsiz kalacağı korkusuyla, klasik ekonomi yapısının değişmesine uzun süre direnmiş ve hatta Türk tüccarının sanayi girişimlerini engellemişlerdir¹⁰¹. 1861 yılında, Abbot ailesi İzmir'de bir müslin (bir çeşit pamuklu kumaş) boyama ve basma fabrikası kurar. Kumaşların yurtdışından getirtilip boyama ve basma İzmir'de yapılması amaçlanmıştı. Fakat çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Basma Esnafı Loncası bu duruma itiraz etmişlerdir. Yetkililer de itirazı haklı bulup fabrikanın kapatılmasına karar vermişlerdir¹⁰².

Osmanlı toplumunda Türkler memurluk ile yetinmeyi tercih etmişlerdir¹⁰³. Günümüzde de mevcut olan kendilerini devlet kapısına dayandırarak ekonomik durumlarını güvence altına almak bu tercih altında yatan sebep olmalıdır. Vergilerin Türklerin ödediğinden 8 kat daha az olması ticaret ve sanayi ile uğraşmalarını neredeyse imkansız hale getirmiştir. Memurluğa yönelik Türkler zamanla uğraştıkları zanaatları bırakmışlardır. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sütçülerden sebzeçilere, balıkçılardan fırıncılara kadar esnafın neredeyse hepsi Rum'dur¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Barbaros, 1995, s.76.

¹⁰¹ Barbaros, 1995, s.76.

¹⁰² Barbaros, 1995, s.77.

¹⁰³ Aksoy, 1999, s.53.

¹⁰⁴ Aksoy, 1999, s.53.

Yerli sanayinin gelişmemesinin sebeplerine ek olarak; devletin üreticisini korumaması, yöneticilerin yolsuzlukları ve ulaşım maliyetlerinin pahalı olması sayılabilir¹⁰⁵.

Gerekli maddi ortamın sağlanamamasının yanı sıra sanayinin gerekliliğini anlayacak bir bilinç de mevcut olmadığından, nihayet 19. yüzyılda bu konuda ilk adımı devlet atmak zorunda kalmıştır. Çağdaş bir ordu görünümü için bir fabrika gerekliliği ortaya çıkar. Bu nedenle devlet tarafından kurulan sanayi işletmesi iplik ve dokuma fabrikalarıdır. Bu fabrikalar uzun soluklu olmuş ve Cumhuriyet Dönemi'nde üretimlerine devam etmişlerdir¹⁰⁶.

Bu durumların tümü İzmir için de geçerliydi. Sanayi kuruluşlarının tamamına yakını yabancıların elindeydi. Yerli sanayi bahsedilen sebeplerden gelişme olanağı bulamamış, yabancı tüccar ve sanayiciler kendi çıkarları doğrultusunda düzenlerini kurmuşlardır. Bu düzen içerisinde Türk halkının, tüccarının çıkarlarını, haklarını koruyan bir şeye rastlamak pek mümkün değildi.

19. yüzyılın ilk yarısında İzmir'de sanayi tam anlamıyla makine üretimine dayalı hale gelmemiştir. Henüz el emeğine dayalı olarak basit araç gereçlerle yapılmaktaydı. Küçük çaplı bu işletmeler genellikle tarıma yönelik bir yapıdaydı. Ambalaj gerektiren ürünlerin imalatı yabancı ve azınlık tüccarın tekelinde bulunmaktaydı¹⁰⁷. 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte dokuma, gıda, tekstil ve metal sanayiini içeren endüstri ortaya çıkar. Yabancıların kurduğu bu fabrikalarda beceri gerektirmeyen işlerde yerli işçiler kullanılmaktaydı. Teknik işler ise tamamen yabancı teknisyen ve mühendislerin elindeydi. Gerekirse ustalar ve mühendisler yurtdışından getirilmekteydi. Basit işlerde kullanılan işgücü ile Osmanlı Devleti'nin işçi sınıfı doğmuştur. Yükselme ya da işi öğrenip teknisyen olma gibi bir şansları bulunmamaktaydı. Ülkelerine dönen teknisyenlerin yerini hemen Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklar almaktaydı. Yerli işçi ile yabancılar arasında bulunan ücret dengesizliği de işçi sınıfının gelişimini engellemiştir¹⁰⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle İngilizler, sağladıkları imtiyazlarla Ege'de oldukça yaygın bir ekonomik ağ kurmuşlardır. İzmir-Aydın Demiryolu (Bkz. Resim 14) , madencilik, havagazı, dokuma sanayii, yağ sanayii, sigortacılık ve komisyonculuk gibi birçok konuda söz

¹⁰⁵ Barbaros, 1995, s.76.

¹⁰⁶ Barbaros, 1995, s.76,77.

¹⁰⁷ Barbaros, 1995, s.76.

¹⁰⁸ Barbaros, 1995, s.76.

sahibi olmuşlardır. Fransızlar da İzmir-Kasaba Demiryolu'nun (Bkz. Resim 14) yanı sıra oldukça karlı yatırımlarda bulunmuşlardır. Önemli bir koloni oluşturmuş İtalya da ticaret ve sanayi bakımından söz sahibi sayılırdı. Kral II: Leopold'un tahta çıkmasıyla birlikte dünya çapında bir yayılcılık başlatan Belçika da İzmir'de önemli yatırımlara imza atar. Tartışmasız en önemlilerinden birisi, tezin de kapsadığı konu olan, "İzmir Suları Osmanlı Şirketi" dir (1895). İzmir Su Fabrikası'nın faaliyete geçmesiyle birlikte İzmir'in sağlık koşullarında iyileşme olmuştur. Belçika'nın diğer önemli yatırımları; İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi (1855¹⁰⁹), Körfez Vapurları İşletmeleri'dir (1908¹¹⁰). Amerikalılar da bu çıkar denizinden yararlanmaktan geri durmamışlardır. Tütün dış satışlarının denetimi onların elinde bulunmaktaydı. Üç tütün, bir meyan kökü ve balı şirketi sahibiydiler¹¹¹. Almanlar ise İzmir'de ticaret ve sanayi bakımından pek aktif sayılmazlardı.¹¹².

Resim 13: Gayri Müslim tütün işçileri. (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi)

İzmir'in sanayi bakımından tercih sebebi olmasının önemli sebeplerinden birinin ulaşım kolaylıkları olduğundan bahsedilmişti. Bu konuyu biraz daha açmak gerekirse; ulaşım olanaklarının çoğu Osmanlılar değil, İzmir ile iç bölgeler arasında mal aktarımını kolaylaştırmak ve hızlandırmak isteyen yabancılar tarafından geliştirilmiştir.

¹⁰⁹ <http://www.genelbilge.com/belediye-iktisadi-tesebbusleri.html/>

¹¹⁰ <http://www.korfezvapurlari.org/vapur.swf>

¹¹¹ Aksoy, 1999, s.49.

¹¹² Aksoy, 1999, s.50.

Resim 14: 19. yüzyıl sanayiinde önemli bir yere sahip olan demiryolları ve limanın genişletilmesi için doldurulan alan. (Google Map 2010, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdıplı)¹¹³

İngilizler 1857 yılında İzmir-Aydın Demiryolu'nun yapımını başlatırlar. Bu demiryolunun yapımı yaklaşık 3 yıl sürer. 1864 yılında Fransız sermayesi ile İzmir-Kasaba Demiryolu yapımına başlanmış ve 1866'da bitirilmiştir. Demiryollarının faaliyete başlamasıyla İzmir'in Gediz ve Menderes vadileri arasındaki ürün aktarımı kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Demiryollarının liman ile doğrudan bağlantıları olduğundan gelen ürünlerin fazlalığı, büyük tonajlı gemilerin yanaşabileceği bir rıhtım gerektirmiştir. 1873 yılında da İzmir Rıhtımı yapımı Fransız Dasseud kardeşler tarafından tamamlanmıştır¹¹⁴ (Bkz. Resim 14). Tüm bu teknolojik ulaşım imkanları iyi bir haberleşme ağını gerektirmiş ve İzmir-Menemen, İzmir-

¹¹³ Demiryolu güzergahı için, İlhan Pınar'ın "Efsanelerdeki İzmir" adlı eserinde bulunan haritadan yararlanılmıştır, (Pınar,2002, s.67). Dolgu alan için ise Ümit Çiçek'in "İzmir Limanı'nın Tarihsel Gelişimi" isimli makalesinde bulunan anlatımlardan (Çiçek, 2006 s.26-34) ve yine bir önceki eserin haritası esas alınarak tahmini bir çizim yapılmıştır.

¹¹⁴ 19. yüzyılın ortalarından önce İzmir Limanı hala bir iç liman şeklindeydi. Kıyı şeridinin darlığı nedeniyle çok sayıda geminin yanaşamaması ve alan yetersizliği nedeniyle Basmane Garı'nın denize bağlandığı yolun sonunda dolgu yapılmıştır. Dolgu zamanla genişletilmiş, 18 metrelik bir rıhtım oluşturulmuş ve üzerine de tramvay hattı döşenmiştir (Çiçek, 2006, s.31.)

Çeşme-Sakız ve İzmir-Aydın telgraf hatları çekilmiştir. Bu gelişmeler İzmir'in dış ticaret ilişkilerini üst düzeye yükseltmiştir. İzmir Limanı'na yanaşan buharlı gemilerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. 1855 yılında 255 buharlı gemi yanaşırken, 1862'de bu sayı 592, 1872'de 710, 1889'da 1385'e yükselmiştir. 1850'lerde İzmir'in Osmanlı dış ticaretindeki payı %7,5 iken, 1870'lerde bu pay %30'lara tırmanmıştır. İthalatın %20'si, ihracatın ise %43'ü İzmir'den yapılmaktaydı¹¹⁵. Tüm bu olanaklar sanayi kuruluşlarını İzmir'e çekmekteydi.

Resim 15: İzmir Rıhtımında bulunan gümrük depoları. (Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi)

İzmir'de kapsamlı sanayi kuruluşları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artış göstermiştir. Bu tarihlerden önce, 1740 yılında İzmir'in bilinen en eski sanayi kuruluşu, günümüzde Basmane semti sınırları içerisinde faaliyete geçmiştir. Bulunduğu semte de ismini veren "Basmahane"de kadınların başlarına giydikleri yazmalar (çember) imal edilmekteydi. 1740 yılında İzmirli tanınmış bir Ermeni, Sultan Selim'den İzmir'de bu çember fabrikasının kurulabilmesi için ferman talep etmiştir. Fabrikanın kurulduğu arazi İstanbul'da bulunan bir caminin vakfi olarak tescil edilecek, bunun karşılığında da fabrika sahibi çemberlerin üretimini 48 saat içinde ulaşılabilecek bir alanda kendi tekelinde bulunduracaktı. Yarım asır başarısını sürdüren bu işletme, İsviçre'de üretilen düşük fiyatlı yazmaların rekabetiyle biraz

¹¹⁵ Martal, 1992, s.267.

sarsılmıştır. Fakat 19. yüzyıl ortalarına kadar faaliyetini sürdürmüştür. İzmir-Kasaba Demiryolu'na ait Basmane istasyonunun yapımı üzerine kamulaştırılmıştır¹¹⁶.

Yabancıların sanayileşme koşullarındaki üstünlükleri, Türklerin yanı sıra azınlıkların bile girişimlerinin kalıcı olmasını engellemiştir. Bu duruma en güzel örnek, 1847 yılında ilk ürünlerini piyasaya süren İzmir Kağıt Fabrikası'dır¹¹⁷. Fabrika, Düzoğlu Agop, Hoca Mihran ve Hacı Karabet isimli üç Ermeni tacirin girişimi ile kurulmuştur¹¹⁸. Üretim esnasında fazla su tüketimi gerektirdiğinden, günümüzde İZSU tesislerinin bulunduğu bölgede yer alan ve kurumuş durumdaki Halkapınar Gölü'nün kenarına kurulmasına karar verilmiştir. Gölün denize olan bağlantısını oluşturan Halkapınar Deresi de düzenlenmiştir¹¹⁹. Fakat Avrupa'da üretilen kağıtlardan daha kaliteli imalat yapmasına rağmen, yabancı kağıt şirketlerinin haksız rekabeti karşısında fazla dayanmamıştır. Fabrika 1863 yılında kapatılmak zorunda kalmıştır¹²⁰. 15 yıl ayakta kalabilmesinin ana sebebi de devletin kağıt ihtiyacını kolay karşılayabilme amacıyla fabrikaya sağladığı olağanüstü imtiyazlardır¹²¹.

Yine vergi sistemi diğer bir sanayi girişimi çabalarını engellemiştir. 19. yüzyıl başlarında Ege'de kurulan 18 basma fabrikasının 16'sı düşük gümrük ile gelen ithal mallar ile rekabet edememiş ve 1850-1866 yılları arasında teker teker kapanmışlardır¹²². Geriye kalan iki fabrika aynı akıbete uğramamak için yönetime başvurarak %24 vergilerini en azından %12'ye indirmelerini rica etmişlerse de sonuç alamamışlardır¹²³.

İngiltere'de 1856 yılında "Küçük Asya Pamuk Şirketi", 1857 yılında ise "Manchester Pamuk Alım Birliği" kurulur. Pamuk yetiştirmeye uygun olan Ege Bölgesi'nde Amerikan tipi pamuk üretiminin arttırılması çalışmalarına ilk adım atılmış olur. İngiltere bu tip pamuğu daha çok Amerika'dan ithal etmekteydi. Fakat 1861'de başlayan Amerikan İç Savaşı, pamuğun tamamını Anadolu'dan karşılamalarını sağlamıştır¹²⁴. İhtiyaçları olan pamuğu karşılayabilmek için üretimi arttırmaları gerekmekteydi. Bir grup İzmirli tüccarla birlikte Osmanlı Devleti'nden bu konuda yardım istemişlerdir. 1863 yılında 142 ton pamuk tohumu

¹¹⁶ Barbaros, 1995, s.77.

¹¹⁷ Aksoy, 1999, s.66.

¹¹⁸ Arıkan, 1998, s.121.

¹¹⁹ Aksoy, 1999, s.66.

¹²⁰ Aksoy, 1999, s.68.

¹²¹ Arıkan, 1998, s.121.

¹²² Barbaros, 1995, s.78.

¹²³ Aksoy, 1999, s.69.

¹²⁴ Tekeli, 1992, s.134.

üreticilere karşılıksız dağıtılmıştır¹²⁵. Bu girişimlerin İzmir sanayiine katkısı olmuş olsa da avantaj yine ucuz hammaddeyi işleyen ve ucuza ülkelerine götüren yabancıların elindedir.

Pamuk üretiminin artmasıyla açılmış olan birçok çırçır fabrikası, ulaşım kolaylığı nedeniyle İzmir-Aydın Demiryolu güzergahında bulunan kentlerde konuşlandırılmıştır¹²⁶. Üretim artmadan önce Türk ve Rumların işlettiği çırçır fabrikaları su veya hayvan gücüyle çalışmaktaydı. Fakat 1963 yılında J.B. Gout ve J. Aldrich adlı iki sanayici, buharla çalışan 10 çırçır fabrikası kurarlar. İzmir'de de fabrikası bulunan firma 1865 yılında batmış olsa da yeni çırılama teknolojisi Ege Bölgesi'ne girmiş olur¹²⁷. Büyük şehirlerde loncaların engellemeleriyle kasabalara yönelen üreticiler, buralarda da halkın işini kaybetme korkusuyla gerçekleştirdikleri tepkilerle karşılaşmışlardır. Çünkü ileri teknoloji işçi gereksinimini de azaltmaktaydı¹²⁸. Aynı şekilde kasabalara kurulan çırçır fabrikaları da tepkilere maruz kalır. Bergama'da 1870 yılında ikinci bir çırçır fabrikası kurulmuş ve halkın saldırısına uğramıştır¹²⁹. Aksaklıklara rağmen pamuk üretimi hiç olmadığı kadar artmıştı. Fakat 1868 yılında Amerikan iç Savaşı'nın bitmesiyle, İngiltere pamuğu yeniden Amerika'dan almaya başlamıştır. 1870'den sonra İngiltere'nin Ege pamuğuna ihtiyacı kalmaz ve üretim tekrar düşer¹³⁰.

Halicilik da İzmir ve çevresi için önemli bir sanayi dalıydı. 1860'lı yıllarda Ege Bölgesi'nde halıcılık, köylere malzeme verilip sipariş üzerine iş yaptırarak yürütülmekteydi ve birkaç Türkün denetimindeydi. Bu konuda en önemli isim olan Hacı Ali Efendi, 3000 eve iş verip yılda 84.000 metrekare halı alıyordu. Nitekim 1864 yılında, karlı bir iş olacağını anlayan İngilizler halıcılık işine de el atmışlardır. 1880'lere gelindiğinde İngilizler artık Batı Anadolu halıcılığını egemenlikleri altına almışlardır¹³¹.

20. yüzyıl başlarında Avusturya'nınki gibi bazı rakip firmalar ortaya çıkar¹³². Bunun üzerine 1907 yılında İngilizler, merkez ofisi İzmir'de olan "Oriental Carpet Manufacturers Ltd"yi

¹²⁵ Barbaros, 1995, s.78.

¹²⁶ Barbaros, 1995, s.78.

¹²⁷ Tekeli, 1992, s.135.

¹²⁸ Tekeli, 1992, s.134.

¹²⁹ Tekeli, 1992, s.135.

¹³⁰ Tekeli, 1992, s.134.

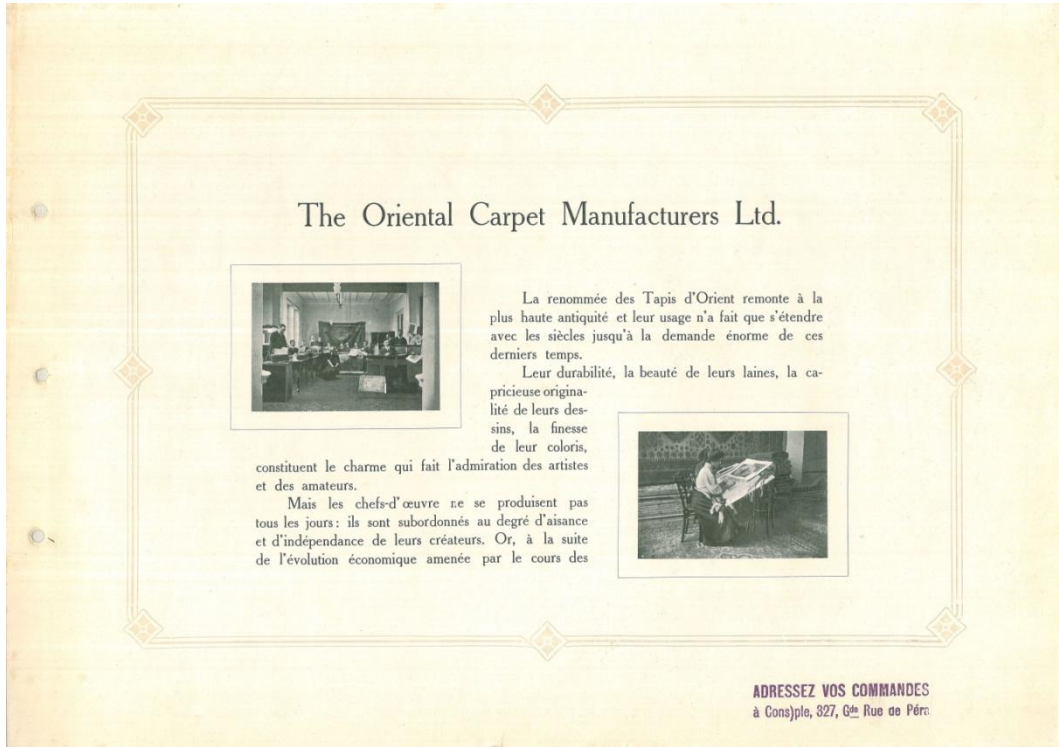
¹³¹ Barbaros, 1995, s.78.

¹³² Tekeli, 1992, s.135.

kurarlar¹³³. I. Dünya Savaşı başlayana kadar Ege çevresinde 8165 halı tezgahından 456.000 metrekare halı üretebilmişlerdir¹³⁴.

Resim 16: Halı dokuması çalışanları.(Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi Müzesi)

Resim 17: “Oriental Carpet Manufacturers Ltd”ye ait bir tanıtım kataloğu. (Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi Müzesi)

¹³³ www.rhodesforum.org.....

¹³⁴ Tekeli, 1992, s.135.

Yağ üretiminin 1875 yılına kadar geleneksel yöntemlerle yapıldığı bilinmektedir. 1875 yılında R. Hadkinson ilk yağ fabrikasını Ayvalık'ta kurmuştur. Daha sonraki yıllarda 22 fabrika daha kuracaktır¹³⁵. İzmir'de 1886 yılında Hadkinson ve Whitekar firmaları birlikte pamuk ve zeytinyağı fabrikası kurmuşlardır. 1891 yılında Hadkinson, zeytinyağı imalatında ortaya çıkan bir atık olan ve yakıt olarak kullanılabilen prinayı elde etme olanaklarını geliştirmiştir¹³⁶. Prina günümüzde de fabrika gibi alanlarda yakıt olarak kullanılmaktadır. 20. yüzyılın başlarında geniş kapasiteli fabrikalar kurulmaya başlanır. 1910 yılında İzmir'de, Samolds Pamuk Çekirdeği Yağı Fabrikası kurulur. Bu fabrikanın kapasitesi 20.000 ton civarındaydı. 1913 yılında ise Karşıyaka'da Osmanlı Yağ Fabrikası açılır. Pamuk çekirdeği yağı üreten fabrika 40.000 ton kapasitedeydi¹³⁷.

İzmir ve çevresinin önemli ihraç maddelerinden biri de meyan balydı. Tarlalarda zararlı madde olarak kabul edilip atılan meyan kökü, daha sonraları işlenip meyan balı elde edilmiştir¹³⁸. Çiğneme ve sarma tütününün işlenmesinde, şeker sanayiinde ve bira gibi içeceklerin üretiminde kullanılan meyan balı için 1854 yılında Mac Andrews ve Forbes Şirketi Aydın ve Nazilli'de fabrika açmıştır¹³⁹. Bu şirket meyan balı üretimini tekelinde bulundurmaktaydı. Bu şirket ile rekabete girmek isteyen birkaç fabrika açılmışsa da şirketin bazen aşırıya kaçan girişimleriyle kapanmak zorunda kalmışlardır¹⁴⁰.

Dericilikte kullanılan tanen (palamut özü) üretimi için 1891 ve 1909 yıllarında İngilizler iki fabrika kurmuşlardır¹⁴¹. Bu fabrikalardan biri Whittal ailesine aitti¹⁴². Fabrikalar belli bir zaman sonra Türk firmaların eline geçmiş ve yakın zamana kadar üretimlerine devam etmişlerdir¹⁴³.

İzmir'de 1850 yılına kadar un üretimi su değirmenleriyle yapılmaktaydı. 1850 yılında İzmir'in buharla işleyen ilk fabrikası kurulur¹⁴⁴. Kısa bir zaman sonra İzmir'in 11'i buhar, 12'si su ile çalışan 23 un değirmeni bulunmaktaydı. Toplamından 1800 hektolitre un imal

¹³⁵ Tekeli, 1992, s.135.

¹³⁶ Barbaros, 1995, s.78.

¹³⁷ Tekeli, 1992, s.135.

¹³⁸ Barbaros, 1995, s.79.

¹³⁹ www.nazilli.bel.tr.....

¹⁴⁰ Barbaros, 1995, s.78.

¹⁴¹ Barbaros, 1995, s.79.

¹⁴² Tekeli, 1992, s. 135.

¹⁴³ Barbaros, 1995, s.79.

¹⁴⁴ Tekeli, 1992, s.135.

edilmekteydi. Bu değirnenlerden en önemlisi Cousinery-Pitacco Fabrikası'dır¹⁴⁵. Fakat bu denli üretime rağmen hala ithal una ihtiyaç duyulmaktaydı¹⁴⁶.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, İzmir'de Avrupa'daki kadar olmasa da gelişmiş bir sanayi bulunmaktaydı. Sanayinin gereksinimlerini karşılayabilmek için makine imalatı ve tamiri yapan 16 kuruluş bulunmaktaydı. 1890 yılında, İngiliz M. Rankin bir demir döküm atölyesi kurmuştur. Ermeni ve Rum firmalar da D. İssigonis'i kendi atölyesini kurmaya teşvik ederler. Bu iki atölyenin uzmanlık alanları farklıydı. Rankin buhar makinelerinde, İssigonis ise içten yanmalı motorlarda ustalaşmıştı. Bu atölyeler Ege Bölgesi'nde bulunan sanayi gereksiniminin %10'unu karşılayabilmekteydi¹⁴⁷. Bunlar dışında İzmir'de 3 atölye daha bulunmaktaydı. Bunlar; Papps, Caramaniola ve Dimo ile Gasparis firmalarıydı¹⁴⁸.

İzmir'de makine sanayindeki bu gelişmeler başka sanayi kuruluşlarının da yoğunlaşmasını sağlamıştır. 1885 yılında Darağaç'ta Şark Sanayi, 1912 yılında Halkapınar'da Pamuklu Mensucat isimli pamuklu dokuma fabrikaları kurulmuştur. 1910 yılında ise, 5 İngiliz tüccarı ordu için kalitesi düşük yünlü kumaş ve battaniye üreten "Ottoman Cloth Company"i kurmuşlardır¹⁴⁹. Bu fabrika İzmir'in ilk yünlü kumaş imalathanesidir¹⁵⁰.

1895'te Belçikalılar tarafından, Halkapınar'da bir su fabrikası kurulmuştur. Şehrin birçok alanına suyun ulaşabilmesiyle sağlık koşullarında önemli bir düzelme olur¹⁵¹. Bu fabrika tezin ana konusunu oluşturduğu için daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

1912 yılında Türkiye'nin ilk rakı fabrikası İzmir'in Halkapınar semtinde, Bomonti Nektar Şirketi tarafından kurulmuştur¹⁵².

Zeytinyağı sadece yemeklik yağ olarak kullanılmamıştır. İzmir ve çevresi için önemli bir sanayi ürünü de zeytinyağından üretilen sabundur. Fabrikalaşmadan önce Ege'de 1805'lerde kayıtlı 25 sabun imalathanesi olduğu bilinmektedir¹⁵³. Karlı her yatırımda olduğu gibi

¹⁴⁵ Barbaros, 1995, s.79.

¹⁴⁶ Tekeli, 1992, s.135.

¹⁴⁷ Tekeli, 1992, s.136.

¹⁴⁸ Barbaros, 1995, s.79.

¹⁴⁹ Tekeli, 1992, s.136.

¹⁵⁰ Barbaros, 1995, s.78.

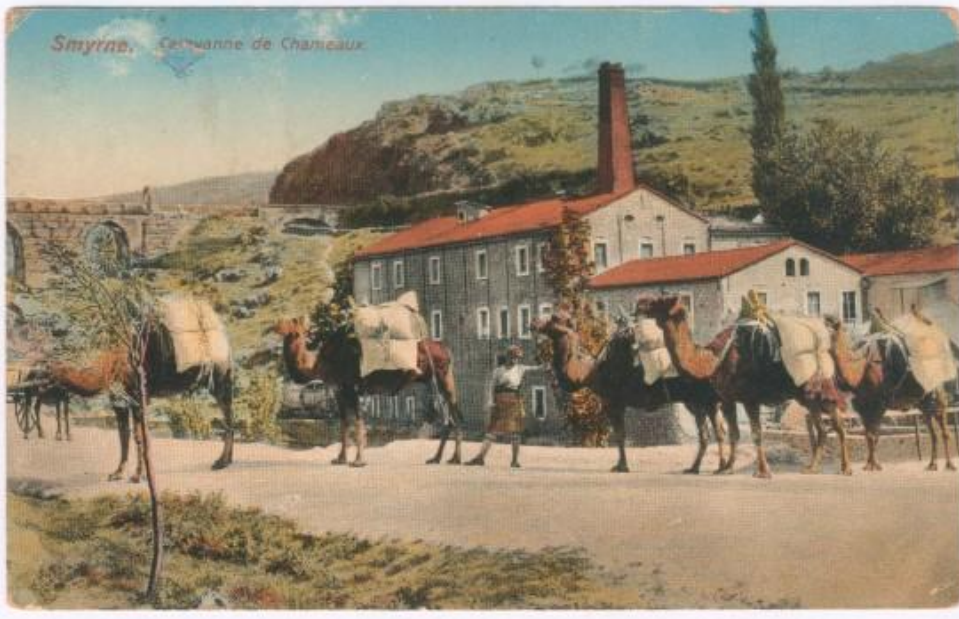
¹⁵¹ Tekeli, 1992, s.137.

¹⁵² Köknel, 2001, s.71-76.

¹⁵³ Barbaros, 1995, s.79.

fabrikalaşma döneminde, yabancılar sabun sektörüyle de ilgilenmişlerdir. R. Rose Sabun Fabrikası İzmir’de kurulan fabrikalardan biridir¹⁵⁴.

İzmir’de tüm bu sanayi girişimleri arasında Türk tüccarı kendi ürünlerini iç pazarda satmakla ya da ihracat alanında azınlıklarla işbirliği yapmakla yetinmek zorunda kalmışlardır. İlk Türk ihracatçısının Mehmed Suphi Efendi olduğu ileri sürülmektedir. 1881’de Ermeni Vahan Efendi ile ortak bir kuruyemiş mağazası açmışlar ve çeşitli ülkelere kuru incir ve üzüm satmışlardır¹⁵⁵. Tüm zor koşullara rağmen kadı sicillerinde dikkat çekecek kadar varlık sahibi olabilmiş Türk tüccarı bulunmaktadır¹⁵⁶. 1891 yılında Yahya Hayati Efendi ile Uralı Hafız Mehmet Efendi ‘Hamidiye Vapur Şirketi’ni kurarlar. Bu girişimler Türklerin girişimciliğinin arttığını gösterse de her birinin Rum ve Ermeni ortakları bulunmaktaydı. Ama önemli nokta; İzmir ekonomisinin yabancı egemenliğinde bulunması, Türk tüccarının bu durumu ulusal bir mesele olarak göyerek harekete geçmelerini sağlamış olmasıdır¹⁵⁷.

Resim 18: Yeşildere kenarında kurulmuş bir sabun fabrikası. (Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi Müzesi)

Bu süreç içerisinde çoğunluğu azınlıkların elinde olan Kemeraltı dükkanları Türk tüccarı tarafından ele geçirilmeye başlanır. Bunların arasından en önemli ve kalıcı girişimin sahibi, Devlet Hastanesi Baş Eczacısı Süleyman Ferit Bey’dir. Tilkilik’te bulunan azınlıklara ait bir eczaneyi 100 altın peşin, 115 altın borçlanarak satın almıştır. Süleyman Ferit Eczacıbaşı, iki yıl sonra sahibi Rum Moraiti olan ve Kemeraltı’nın en gözde mevkiinde bulunan Şifa

¹⁵⁴ Aksoy, 1999, s.68.

¹⁵⁵ Martal, 1992, s.269.

¹⁵⁶ Martal, 1992, s.270.

¹⁵⁷ Aksoy, 1999, s.74.

Eczaanesi'ni de satın alır. Burada en önemli nokta, o dönemde eczane sahibi tek Türkün Eczacıbaşı olmasıdır¹⁵⁸.

İzmir'de bulunan ekonomideki yabancı egemenliği ve sömürüsü, Türk tüccarını örgütlenmeye itmiştir¹⁵⁹. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarı döneminde amaç edinilen "Milli İktisat" görüşü bu sürece katkıda bulunmuştur. Artık İzmir yabancılar için karlı bir bölge olmaktan çıkmaya başlar¹⁶⁰. 1913 yılında Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi gibi ittihatçıların önderliğinde Aydın İncir Müstahsilleri Şirketi kurulur. Aynı kişiler 1914 yılında Milli Aydın Bankası'nı açarlar. Benzer çalışmalar çoğalarak devam etse de İzmir yabancıların ekonomik egemenliğinden kurtulmaktan çok uzaktı. I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü zor yıllarda Ege'li Türk tüccarı ulusal çıkarlar çerçevesinde örgütlenmeye devam ederler. Müdafâ-i Hukuku Osmaniye Teşkilatı, Hilal-i Ahmer, Müdafâ-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Muhacirin Muavenet, İskan Cemiyeti ve Yunan işgaliyle kurulan Reddi İlhak Cemiyeti İzmir'de vatanseverler tarafından kurulmuş ve Ege'ye yayılmışlardır. Aralarında tüccar da bulunan bu cemiyetlerin milli mücadeleye büyük katkısı olmuştur. Ayrıca Yunan İşgali sırasında ilk kurşunu atan ve milli mücadelenin efsane sembollerinden olan Gazeteci Hasan Tahsin, aynı zamanda İzmir Ticaret Odası'na kayıtlı bir tacirdi¹⁶¹. Milli mücadele sonrası İzmirli tüccarın büyük katkıları da göz önüne alınarak tarihi "İktisat Kongresi" İzmir'de yapılmıştır¹⁶².

Kurtuluş Savaşı döneminde yabancı ve azınlık üreticiler ülkeyi ve fabrikalarını terk etmişler, teknolojilerini de, iş gücünü kendileri oluşturdukları için, yanlarında götürmüşlerdir. Bu durum sonucunda sanayide bir boşluk oluşmuştur¹⁶³. Fakat bu boşluk Türk milletinin hayrına olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti İzmir'inde yerli üretimi daha sağlıklı temeller üzerine inşa edilmeye başlanmıştır¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Aksoy, 1999, s.75.

¹⁵⁹ Aksoy, 1999, s.75.

¹⁶⁰ Martal, 1992, s.271.

¹⁶¹ Aksoy, 1999, s.75.

¹⁶² Barbaros, 1995, s.75.

¹⁶³ Barbaros, 1995, s.75.

¹⁶⁴ Martal, 1992, s.271.

V. HALKAPINAR İZSU TESİSLERİNDE BULUNAN TARİHİ SU YAPILARI

İZSU (İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi) tesislerinden biri, İzmir ilinin Konak ilçesinin Halkapınar mahallesinde bulunmaktadır. TARİHİ SU YAPILARI bu tesislerde yer almaktadır. Bölge, güneyde Gaziler Caddesi, doğuda Askeri Ağır Bakım Fabrikası, kuzeyde Katı Atık İşletmeleri ve batıda 1201 Sokak tarafından çevrelenmektedir. Tarihi Su Fabrikası arazinin güneybatı köşesinde, Su Dağıtım Yapısı ise fabrikanın doğu kısmında bulunan ağaçlıklı bir alanın içerisinde bulunmaktadır (Bkz. Resim 19).

Resim 19: Tarihi Su Fabrikası ve Su Dağıtım Yapısı'nın konumu. (Google Map 2010, Görüntü üzerinde uygulamalar: Eda Kavakdipli.)

V. 1. HALKAPINAR TARİHİ SU FABRİKASI

Halkapınar Kaynakları günümüzde ve 19. yüzyılda olduğu kadar antik dönemde de önemli bir su kaynağıydı. Kaynağın suyunun küçük kapasiteli kil künklerle Smyrna Agorası'na ulaştırıldığına dair izler olduğu bilinmektedir¹⁶⁵.

Günümüzde de kentin bir kısmına su sağlayan Halkapınar Kaynakları, 19. yüzyılda hızla büyüyen İzmir'in su ihtiyacına çözüm olmuştur. Halkapınar devreye girmeden önce su gereksinimi Vezir, Osman Ağa ve Hasib Efendi sularından karşılanmaya çalışılmaktaydı. Su yollarında çok sık hasar olduğundan ve yeterli suyun çeşmelere ulaştırılmamasından çeşitli

¹⁶⁵ Atış, 1999, s.75.

kaynaklarda bahsedilmektedir. Yeterli miktarda su olmadığından yaşam koşulları da sağlıksızdı ve salgın hastalıklar ortaya çıkmaktaydı¹⁶⁶.

1893 yılının Ekim ayında Niyazi Bey adında bir kişiye İzmir'e gereken suyu sağlaması için bir kuruluş kurması adına imtiyaz verilir. Birçok benzer örnekte olduğu gibi kısa bir süre sonra bu imtiyazı yabancı bir şirkete devreder¹⁶⁷. Böylece 1895 yılında Belçikalıların aldığı imtiyaz ile "Compagnie Ottomane des Eaux de Smyrne" (İzmir Suları Osmanlı Şirketi) adlı kurulur. Şirketin en büyük ortağı "Crédit Général Liégeois" isimli bankaydı ve merkez ofisi Belçika'nın Liège kentinde yer almaktaydı. Niyazi Bey'e verilen 47 yıllık imtiyaz, 1897 yılında Belçikalı şirket için 85 yıla çıkartılır¹⁶⁸.

Kaynaklarda kuruluş ve imtiyaz verilme tarihleri farklılık göstermektedir. 1896 yılında basılmış olan ve İzmir'de bulunan endüstriyel ve ticari meslekler ile ilgili bir rehberde İzmir Suları Osmanlı Şirketi'ne de yer verilmiştir. Rehberde şirketin resmi kuruluş tarihi miladi takvime 23 Mart 1895 (Rumi takvimine göre de belirtilmiş, 11 Mart 1311) olarak verilmiştir¹⁶⁹. "İstanbul'da Suyun Tarihi" isimli eserde ise tarih 1 Mart 1895 olarak belirtilmiştir¹⁷⁰. Diğer belgeler de yıl olarak 1895'de hem fikir iken Münir Aktepe, İzmir ile ilgili eserinde rumi takvime göre olan 11 Mayıs 1310 tarihini vermiştir¹⁷¹. Miladi takvime göre 23 Mayıs 1894 olan bu tarihte imtiyazın henüz Niyazi Bey'e ait olduğu Osmanlı Devlet Arşivleri'nde bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. 12 Aralık 1894 (Hicri 14 Cemazeyilahir 1312) tarihli belgede Niyazi Bey'de olan İmtiyaz hakkının 9 ay daha uzatılmasından bahsedilmiştir¹⁷².

Bu konuda en güvenilir kaynak 1905 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi olmalıdır. Burada 23 Mart 1895 tarihli ferman ile şirketin kurulduğundan bahsedilmektedir¹⁷³.

Niyazi Bey'in ismi 1899 yılına kadar belgelerde geçmeye deva eder¹⁷⁴. Belçikalılar imtiyazı alıp 1895 yılında şirketi kurmuş olsalar da Niyazi Bey'in alakası devam etmiş olmalıdır.

¹⁶⁶ Aktepe, 2003, s.163.

¹⁶⁷ Geyikdağı, 2011, s.113.

¹⁶⁸ Kazgan; Önal, 1999, s.51.

¹⁶⁹ De Andria, 1896, s.24.

¹⁷⁰ Kazgan; Önal, 1999, s.51.

¹⁷¹ Aktepe, 2003, s.163.

¹⁷² T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya no: 533, Fon Kodu: BEO.

¹⁷³ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.227.

¹⁷⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya no: 1662, Fon Kodu: BEO.

Aslında Belçika İzmir'e su getirilmesiyle başından beri ilgilenmişlerdir. İmtiyaz için mücadelenin 1892 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Birden fazla Belçikalı ve Türk katılımcının ihalede yer aldığı arşivlerde bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. 8 Mart 1893 (19 Şaban 1310) tarihli belgede katılımcı şirketlerin hangisi daha faydalı şartlarda projeyi üstlenirse imtiyazın ona verilmesinden bahsedilmiştir¹⁷⁵. Karar verme süreci uzun sürmüş olmalı ki Niyazi Bey imtiyazı 1893 yılının ekim ayında alabilmiştir. 15 Kasım 1893 (06 Cemazeyilev 1311) tarihli belgede de Niyazi Bey'in 47 sene süre ile imtiyazı elde ettiği ilan edilmiştir¹⁷⁶.

Kral II. Leopold'un yayılcı politikasıyla ilgili olarak İzmir Belçikalılar için bulunmaz bir fırsattı. İzmir Elektrik Şirketi, Göztepe Tramvayları, Körfez Vapur İşletmeleri gibi karlı yatırımları amaçlarına ulaştıklarının göstergesidir¹⁷⁷. Bu şirketlerin yanı sıra İzmir'e su getirilmesi işine de sahip olmak istemişlerdir. O dönemde halkın su ihtiyacı göz önüne alınrsa oldukça karlı bir yatırım olduğunu tahmin etmek zor değildir. İlk aşamada imtiyazı Niyazi Bey almış olsa da bu işi Osmanlı teknolojisiyle yapamayacağını anladığı için ya da çok yüksek bir teklif aldığından hakkını Belçikalılara devreder.

İzmir Suları Osmanlı Şirketi'nin sermayesi 2,5 milyon Fransız frangıydı (100 bin Osmanlı Altını). Bu sermaye kısa bir sürede her biri 500 frank değerinde 7.600 hisse senedi (Bkz. Resim 20) olmak üzere 3.75 milyon franga yükselmiştir¹⁷⁸.

1910 yılına kadar şirket hisse senedi sahiplerine kar payı dağıtmamıştır. Bununla birlikte yönetim kurulu üyeleri, müdür ve yüksek memurların lüks yaşamları oldukça dikkat çekmiştir. Şirket kar-zarar hesaplarını gizli tutmaktaydı. Hisse senedi sahiplerine %4 faiz ödeme koşulunun yerine getirilip getirilmediği bilinmese de su faturalarında indirim yapıldığı görülmektedir. Şirket beklenen karı elde edememiştir. Bunun bir nedeni halkın bu zamana kadar kullandıkları vakıf suyuna para vermemiş olması ve suyun satışına tepki göstermiş olabilirler. Bununla birlikte İzmir zenginlerinin kent dışında oturmaları ve su için kuyu ve sarnıç kullanmaları abone sayısının azlığını açıklayabilir¹⁷⁹. Ayrıca şirket sözleşme gereği,

¹⁷⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya no: 328, Fon Kodu: BEO.

¹⁷⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya no: 312, Fon Kodu: BEO.

¹⁷⁷ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.228.

¹⁷⁸ Kazgan; Önal, 1999, s.51,52.

¹⁷⁹ Kazgan; Önal, 1999, s.52.

çeşmeler, yangın muslukları ve bazı kamu binalarına bedava su sağlamıştır. Bu nedenle de beklenen gelir elde edilememiş olabilir¹⁸⁰.

Resim 20: 500 frank değerinde İzmir Suları Osmanlı Şirketi'ne ait bir senet. (Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi Müzesi)

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda sanayi kuruluşları yabancıların elindeydi. Yönetim kurullarında göstermelik olarak birkaç Türk'e yer vermekteydiler. İzmir Suları'nda da durum aynıydı. Yönetim kurulunun çoğunluğunu Belçikalılar oluşturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nu temsilen birkaç kişi bu kurulda yer alabilmiştir¹⁸¹. Üyeler görevlerine devam ettikleri sürece en az 50 adet hisse senedine sahip olmaları gerekmekteydi¹⁸². 1896 yılında basılan bir ticari rehberde belirtilen yönetim kurulu üyeleri şöyledir¹⁸³;

Başkan: Maurice Van-Meenen (Bruxelles yakınlarındaki Snt. Gilles'in belediye başkanı ve Kral Leopold'ün şovalyesi)

Başkan Yardımcısı: Nuri Bey (Mabeyn Katibi)

Yönetici Delege: Jules Delecourt (Selanik Suları Osmanlı Şirketi'nin kurucusu)

Delegeler: Herman Peters (Belçika'da bulunan Haren'den bir sanayici)

Dr. Galien Paléologue (Avukat, Osmanlı İmparatorluğu Bankası hukukçu konseyinden).

¹⁸⁰ Kazgan; Önal, 1999, s.52.

¹⁸¹ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.228.

¹⁸² Kazgan; Önal, 1999, s.52.

¹⁸³ De Andria, 1896, s.24.

Şirket 1895 yılında kurulmuş olsa da İzmir'in Halkapınar suyuna hangi yılda kavuştuğu belli değildir. Suların temizlenmesi, boruların döşenmesi yıllar almış olmalıdır. 1905 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde boruların döşenmesinin 6 yıl önce bittiği ve artık şehrin en uzak mahallelerinin bile suya kavuştuğundan bahsedilir¹⁸⁴. Boruların döşenmesi 1899 yılında bitirilmiş ve halk bu tarihten itibaren suyu kullanmaya başlamış olmalıdır.

Günümüze ulaşmış olan fabrika binası ve ek binaların yapımı için de kesin bir tarih söylenememektedir. Nedim Atilla'nın " Gelişen İzmir" isimli eserinde binanın 1916 yılında yapıldığı belirtilmiştir¹⁸⁵. Fakat 17.04.08 tarihli (1908) bir kartpostalda fabrika binasının fotoğrafı bulunmaktadır (Bkz. Resim 21)¹⁸⁶.

Resim 21: 1908 tarihli kartpostal. (Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi Müzesi)

En azından binanın 1908 tarihi ya da öncesinde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1899 yılında boruların döşenmesi bitirildiğinde bina da bitmiş olabilir. Bina bitmeden kente su verilmiş olabileceği düşünülse bile makine ve kazan dairelerini açıkta bırakmış olamazlar. Ayrıca 1905 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nden o tarihlerde su sorununun kalmadığı da anlaşılmaktadır¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.227.

¹⁸⁵ Atilla, 2001, s.13.

¹⁸⁶ Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi, F.Görsel.00019-015.

¹⁸⁷ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.227.

Fabrika binası dışında birkaç küçük bina daha mevcuttur. Müştemilat, müdüriyet gibi amaçlar için kullanılmaktaydılar. Günümüze kadar değişen amaçlar için, şimdi ise laboratuvar olarak hizmet etmektedirler.

Fabrika binasının içinde makine ve kazan daireleri bulunmaktaydı. Makine dairesi, Belçika yapımı “Compound” marka, 100’er beygir gücünde ve girard sisteminde buhar ile çalışan iki makineden oluşmaktaydı. Makine dairesiyle aynı boyutlarda olan kazan dairesinde yine Belçika yapımı “Galloway” marka iki kazan grubu bulunmaktaydı. O dönemde fabrikanın 85. bin ton su dağıtabilecek kapasitesi vardı. Kente günde 34. bin ton su verilmekteydi¹⁸⁸.

V. 1. 1. HALKAPINAR TARİHİ SU FABRİKASI BİNASININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ

İZSU Halkapınar Tesisleri’nin güneybatı köşesinde yer alan Tarihi Su Fabrikası’nın bir bölümü günümüzde de pompa istasyonu (makina dairesi) olarak kullanılmaya devam edilmektedir¹⁸⁹.

Halkapınar Tarihi Su Fabrikası dikdörtgen bir plana sahiptir (Bkz. Resim 22). Dıştan bakıldığında anlaşılmasa da, bina ilk yapıldığında iç kısımda iki bölümlüdür (Bkz. Resim 22). Doğuda kalan kısım pompa istasyonu olarak halen kullanılan makine dairesi, batıda kalan kısım ise depo amaçlı kullanılan bölümdür¹⁹⁰. İki bölümü ayıran duvar iç kısım olmasına rağmen, sivri nal kemerli bir pencere bulunmaktadır (Bkz. Resim 23). Depo olarak kullanılan kısımda, bölümlenme yapmak amacıyla sonradan briket bir duvar yapıldığı görülmektedir. Bu duvar, 1960 yılına ait vaziyet planında görülebilmektedir. Depo bölümü, makine dairesine göre daha bakımsızdır¹⁹¹. Bu kısımda çatı ahşap tavan ile kapatılmamıştır (Bkz. Resim 24).

Tek katlı olan yapının duvarları, düzgün olmayan çokgen taşlar bir araya getirilerek mozaik taş duvar şeklinde örülmüştür. Taş aralarına sonradan yapıldığı anlaşılan kabartma derz uygulanmıştır¹⁹²(Bkz. Resim 26).

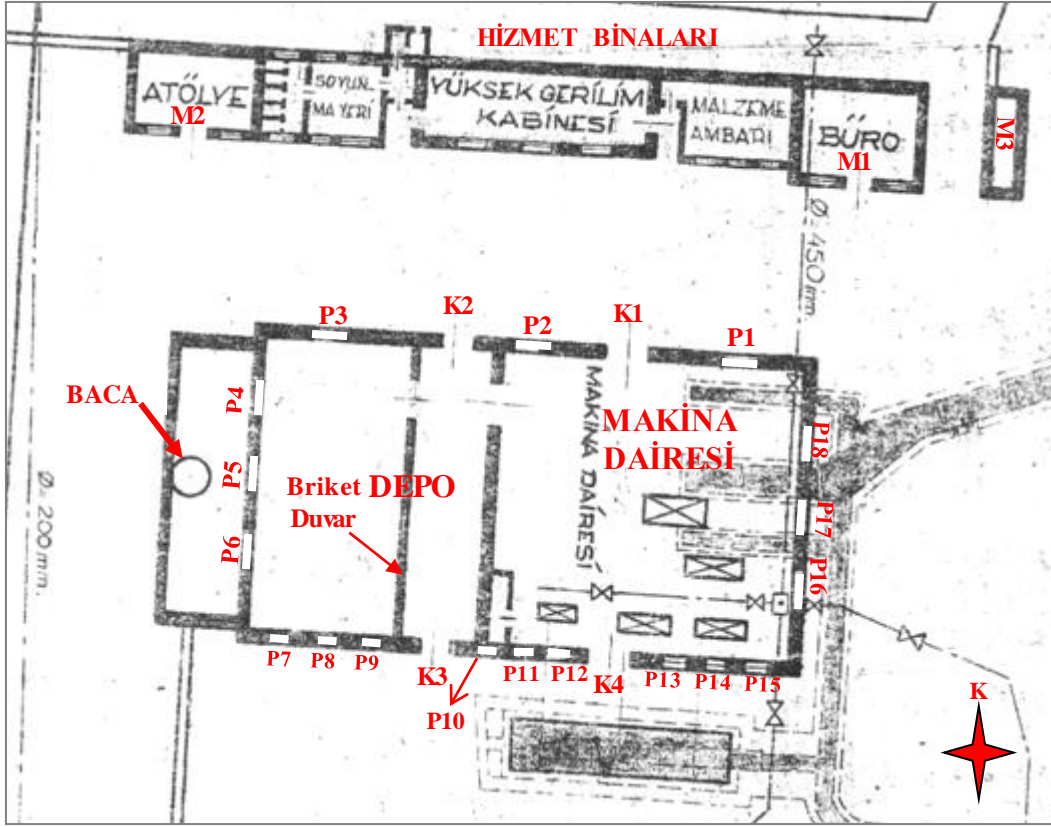
¹⁸⁸ Atilla, 2001, s.13.

¹⁸⁹ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.229.

¹⁹⁰ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.229.

¹⁹¹ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.230.

¹⁹² İZSU Halkapınar tesisinde fabrika binasında 28 yıldır çalışan bir işçi, bu kabartma derz uygulamasının kendi hatırladığı bir dönemde yapıldığını belirtmiştir.

Resim 22: 1960 yılına ait vaziyet planı. (İZSU)

Resim 23: Depo ile makine dairesini ayıran duvardaki pencere. (Eda Kavakdıplı)

Resim 24: Depo. (Eda Kavakdipli)

Yapı iç kısmında çelik konstrüksiyon ile desteklenmiştir. Çelik sütun taşıyıcılar zeminde yarım daire ayaklar şeklinde sonlanmaktadır (Bkz. Resim 25). Böylece yük yapıya eşit dağılmaktadır¹⁹³.

Resim 25: Makine dairesinden görünüm. (Eda Kavakdipli)

¹⁹³ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.229

Resim 26: Mozaik taş duvar ve kabartma derz uygulaması. (Eda Kavakdıplı)

Resim 27: Tarihi Su Fabrikası Binası'nın genel görünümü, güneye bakan uzun kenar ve doğuya bakan kısa kenar. (Eda Kavakdıplı)

Bina tüm cephelerde aşağıdan yukarı doğru 3 kademe halinde daralmaktadır (Bkz. Resim 28). Doğu cephesinde su basman seviyesindeki silme 6 sıra tuğla ile sonlandırılmışken günümüzde yer seviyesi yükseltildiği için bu durum diğer cephelerde izlenememektedir. Daha sonra pencerelerin denizlik kısmı ile aynı seviyede, 3 sıra tuğladan oluşan bir silme bina cephelerini sarmaktadır. Daha sonraki seviyelerde kullanılan 2 sıradan oluşan tuğla hatıllar binanın kademelendirilmesinde kullanılmıştır. Yapının dört köşesi tuğla ile kaplanmıştır ve bu tuğlalar 4'er sırada dış yapılmaktadır.

Resim 28: Daralan kademelendirme.

Resim 29: Pilastr benzeri tuğla örgüler. (Eda Kavakdipli)

Dar cephelerde, orta pencerenin iki yanında, binanın her kademesinde daralan, tuğladan örülmüş pilastrlar bulunmaktadır (Bkz. Resim 29). Güney cephesinde, saçak altında, kemerler cepheden izlenebilmektedir (Bkz. Resim 30).

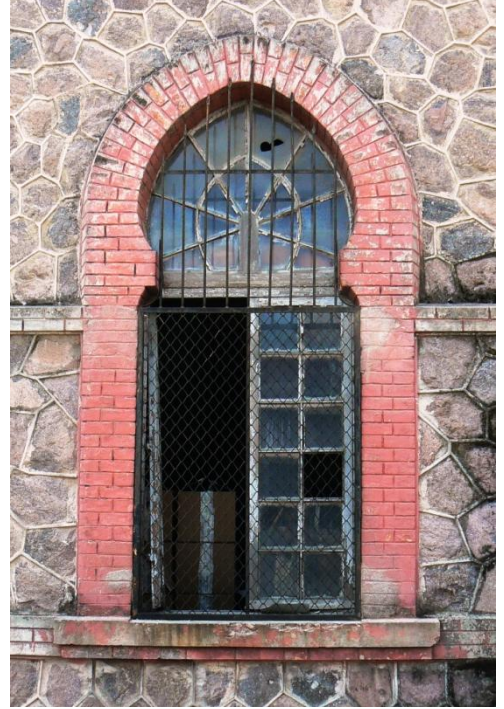
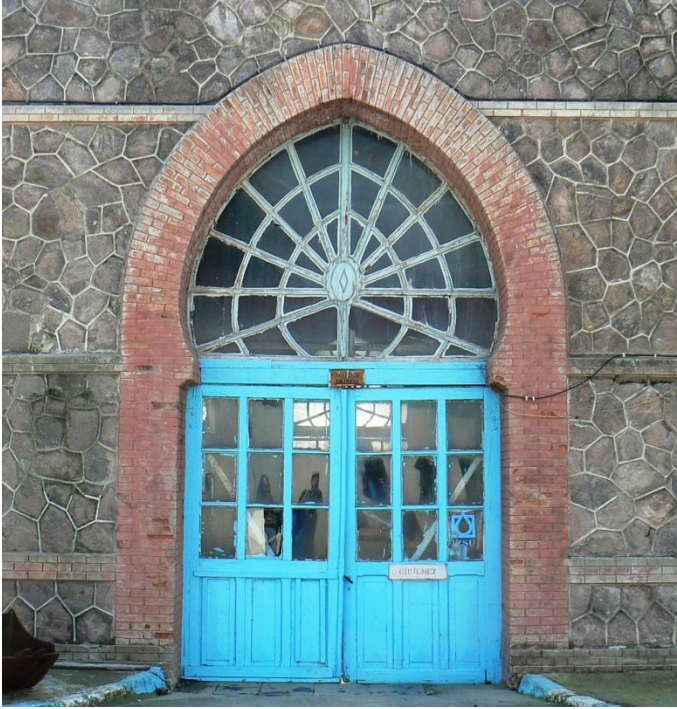

Resim 30: Sadece güney cephesinde bulunan, saçak altı kemer süslemeleri. (Eda Kavakdipli)

Kuzey ve Güneye bakan uzun cephelerde 2'şer kapı bulunmaktadır. Kuzey cephesinde 3, güney cephesinde ise 9 adet pencere yer almaktadır. Güneyde pencerelerin daha fazla sayıda oluşu, fabrika için gerekli olan ışığı arttırmak için olabilir. Dar cephelerde, 3 adet pencere bulunmaktadır.

Pencereler ve kapılar sivri nal kemerlidir. Tuğla kemerler, cepheden taşırılmıştır. Pencerelerin denizlik kısımları da tuğladandır. Yapıdaki tüm tuğlaların üzeri sıvalıdır. Sıvanın üzeri pembemsi bir kiremit rengiyle boyanmıştır. Derz aralıkları ise siyah renk ile belirginleştirilmiştir. Bu uygulama daha sonra tuğlaları koruma amaçlı da yapılmış olabilir.

Pencere ve kapıların kemer tablalarında bulunan pencerelerde, sivri nal kemerin şeklini takiben ahşap çitalarla küçük cam bölmeler oluşturulmuştur. Kapılarda bulunan üst pencerelerde, orta kısımda, üst üste ahşap şekli parçalar bulunmaktadır. En altta elips şeklinde, onun üstünde bir öncekinden daha küçük bir ahşap elips, en üstte de daha küçük, baklava dilimi şeklinde ahşap parça bulunmaktadır. Pencerelerde bu kısım, kısa kenarlarda ortada bulunan büyük pencereler hariç, elips şeklinde değildir. İnce uzun bir yarım elips ahşap parçası tek başına bulunmaktadır. Ahşap orta kısımlardan kemerin kenarlarına doğru, düz ahşap çitalar ışın demeti gibi yerleştirilmiştir. Böylece orta kısımda bulunan ahşap parçasının etrafını, kısa kenarları kemerle birlikte şekillenen üçgen pencereler çevrelemektedir. Kapı ve pencerelerden bazıları özgün durumdadır.

Resim 31: Özgün durumda olan ahşap kapı (K1) ve pencerelere (P3) örnek (Eda Kavakdipli)

Resim 32: Kuzeye bakan uzun cephe ve batıya bakan dar cephe. (Eda Kavakdipli)

Resim 33: Güneye bakan uzun cephe ve doğuya bakan dar cephe. (Eda Kavakdipli)

Kuzeye bakan uzun cephenin ilk penceresi olan P1, önünde laboratuvarın kimyasal madde deposu olarak kullanılan bir konteynır bulunması sebebiyle incelenememiştir(Bkz. Resim 34).

Resim 34: Pencerenin (P1) önünü kapatmış olan konteynır. (Eda Kavakdipli)

Kuzey cephesinin doğu ucunda bulunan K1 nolu kapının tamamı ahşaptandır (Bkz. Resim 31). Kartpostallardan, kapının özgün halini koruduğu anlaşılmaktadır. Üzerindeki mavi boya yakın tarihte yapılmış olabilir. Tuğla şöveli sivri nal biçimli bir kemer ile çevrelenen kapı iki kanatlıdır. Her iki kanadın da üst kısmı 3'erli sıralar halinde dik yerleştirilmiş 9 adet küçük dikdörtgen cam bölmeden oluşmaktadır. Tamamı ahşap olan alt kısım, dikine yerleştirilmiş 3 dikdörtgen bölmeden meydana gelmektedir. Kapının kemer tablası hepsinde olduğu gibi, ahşap çıtalarla şekillendirilmiş cam bölmelerden oluşmaktadır.

K1 nolu kapının yanında bulunan pencerenin (P2) orijinali korunmamıştır. Pencere, dikdörtgen iki kanattan oluşmuştur. Demirden yapılmış olan pencerenin her iki kanadında da 4 dikdörtgen bölmeli cam bulunmaktadır (Bkz. Resim 35).

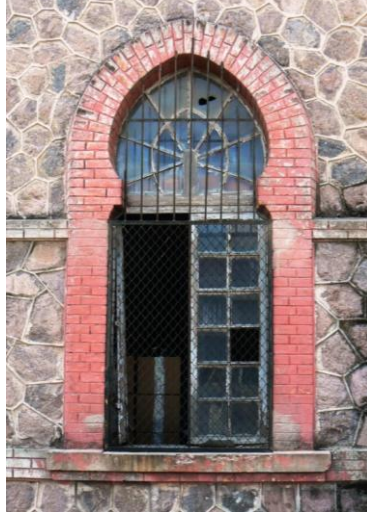

Resim 35: Kuzey cephede bulunan pencere ve depo kapısı. (Eda Kavakdipli)

Kuzey cephesinde bulunan K2 nolu depo kapısı, diğer pencere ve kapılarda olduğu gibi sivri nal tuğla kemer ile oluşturulmuştur. Ahşap kapı korunmamıştır. Sadece kapı üstü penceresinin ortada bulunan baklava parçasına kadar olan kısım günümüze ulaşmıştır. Bu kısımda da bazı camlar kırıktır. Hemen altında demir kapı başlamaktadır. Kapının en altta kalan az bir kısmında bölme yoktur. Kapı iki kanatlıdır. Her iki kanatta 3'erli ile yerleştirilmiş 9 adet camlı bölme vardır. En üst sıra hariç demir parmaklıklarla kapatılmıştır(Bkz. Resim 35).

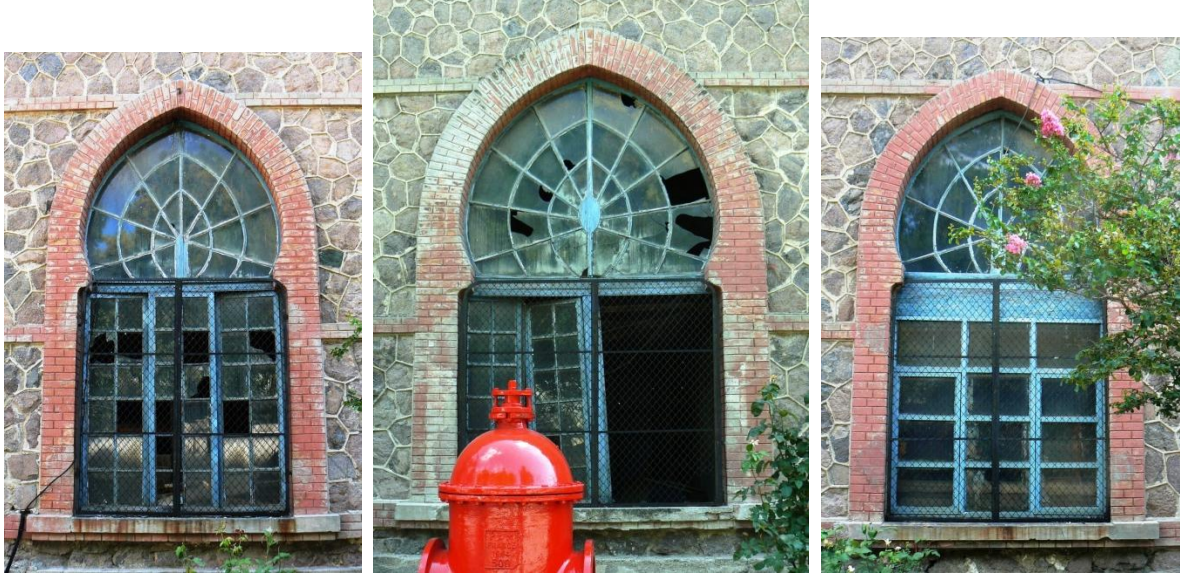
K2 nolu kapının yanında bulunan P3 nolu pencerenin tamamı korunmuş durumdadır. Kemer tablası, diğerleriyle aynı özellikleri göstermektedir. Alt pencere, ahşap iki kanattan

oluşmaktadır. Her iki kanat ahşap çitalarla 12 kare camlı bölmeye ayrılmıştır. Yakın bir tarihte üst pencere demir parmaklıkla, alt kısım ise tel örgüyle kapatılmıştır (Bkz. Resim 36)

Resim 36: Depo kapısının solunda bulunan P3 nolu pencere. (Eda Kavakdipli)

Batıya bakan dar cephede 3 adet pencere bulunmaktadır. Uzun kenarlarda bulunan pencerelere oranla daha büyük boyutludurlar. Ortada bulunan P5 nolu pencere en büyükleridir. Bu pencerenin de aslı korunmuştur. Bazı camlar kırıktır. Kemer tablası aynı özellikleri göstermektedir. Yine ahşap olan alt kısım, 2'şer katlı iki pencereden oluşmaktadır. Her bir kanat 2'şerli yerleştirilmiş 12 adet kare cam bölmeden meydana gelmektedir. Alt pencereler tel örgüyle kapatılmıştır (Bkz. Resim 37).

Resim 37: Batı cephesinde bulunan P4, P5 ve P6 nolu pencereler. (Eda Kavakdipli)

Orta pencerenin iki yanında bulunan P4 ve P6 nolu pencerelerin kemer tablaları diğerleriyle aynıdır. Alt kısım da ahşap olarak korunmuştur. Kare cam bölmeli 4 adet kanadı bulunmaktadır. Sağda bulunan P6 nolu pencerenin alt kısmı demirdendir. Kemer tablası ve

cam bölmeli iki kanat arasında kalan kısımda sabit, dikdörtgen şeklinde 3 adet cam bölme bulunmaktadır. Tel örgü bu pencerede de vardır. Soldaki P4 nolu pencere özgün durumdadır ve özellikleri diğer korunmuş olan pencerelerle aynıdır (Bkz. Resim 37).

Diğer uzun cephe olan güney cephesinde 9 adet küçük pencere ve iki kapı bulunmaktadır. Yine çoğunun kemer tablalarında bulunan pencereler korunmuştur. Batıda bulunan P7, P8 ve P9 nolu pencerelerin alt kısımları iki kanatlıdır ve demirden yapılmışlardır. Kemer tablası ile alt kısım arasında sabit 3 adet kare cam bölme bulunmaktadır. Griye boyanmış demir parmaklıklarla kapatılmışlardır.

Bu pencerelerden sonra gelen K3 nolu kapının kemer tablası pencerelerinin çoğu kırıktır. Alt kısmı demir levhalardan oluşmaktadır.

P10 nolu pencere, taş ile örülüp kapatılmıştır (Bkz. Resim 38). P11 nolu pencerenin alt kısım ahşaptır. İki kanatlıdır ve 12'şerli cam bölmelerden oluşmaktadır. P12 nolu pencerenin ise alt kısmı korunmamıştır ve binanın içinden iki demir kanat ile kapatılmıştır. Günümüzde dış taraftan raflar yerleştirilmiş olarak kullanılmaktadır (Bkz. Resim 38).

Resim 38: Duvar örülerek kapatılmış P10 ve raf eklenerek kullanılan P12 nolu pencereler. (Eda Kavakdıplı)

Güney cephesindeki ikinci kapı olan K4, makine dairesine açılmaktadır. Kemer tablası penceresi korunmuş olan kapının alt kısmı demirdendir. Mavi renge boyanmıştır. Farklı boyutlarda cam bölmelere sahiptir (Bkz. Resim 39).

Resim 39: Güney cephesinde bulunan ve makine dairesine açılan K4 nolu kapı. (Eda Kavakdipli)

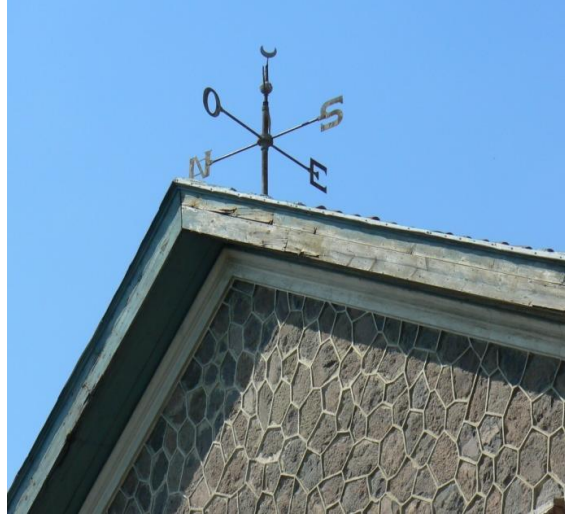
Makine dairesine açılan K4 nolu kapının sağında bulunan P13 ve P14 nolu pencerelerin alt kısımları iki kanatlı demirden yapılmıştır. İki kanat 4'er parçaya bölünmüştür. P15 nolu pencere maviye boyanmıştır. Üst kısım 4'e ayrılmış ve sabittir. Onun altında bulunan iki kanat ikiye ayrılmıştır.

Doğuya bakan dar cephede, diğer dar cephede olduğu gibi ortadaki daha büyük boyutlu olmak üzere 3 adet pencere bulunmaktadır(Bkz. Resim 40). Ortadaki P 17 ve onun sağında yer alan P16 nolu pencerelerin, kemer tablası pencereleri korunmuştur. Sadece P17 nolu pencerenin bazı camları kırıktır. P17'nin ortada iki sabit, iki yanında da birer kanat pencere bulunmaktadır. P16 ve P18 nolu pencerelerin de alt kısımları, ortada bir adet sabit iki yanında birer kanat şeklindedir ve demirden yapılmışlardır. Her birinde 3 adet, alt alta dikdörtgen cam bölmeler bulunmaktadır. Kuzey yönündeki pencerenin ahşap çitalı olması gereken kısım tamamen çıkartılmış ve binanın havalandırma cihazı buraya yerleştirilmiştir.

Resim 40: Doğuya bakan dar cephenin P16, P17 ve P18 nolu pencereleri. (Eda Kavakdipli)

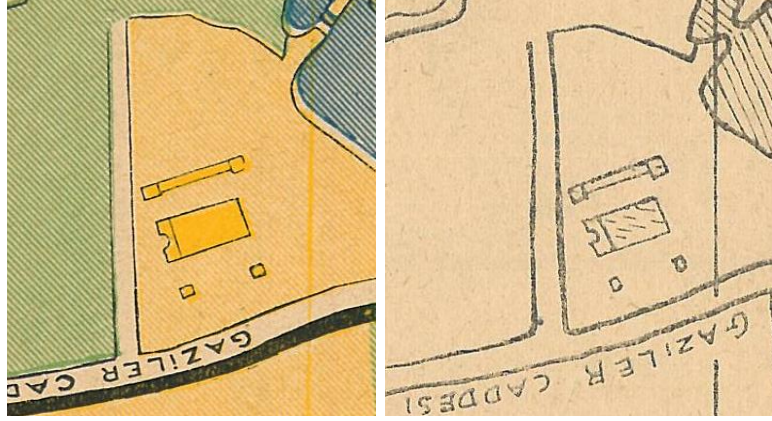
Binanın çatısı fenerli beşik çatı biçimine yakındır. Normalde beşik ve sundurma çatıların birlikte uygulanmasıyla oluşur, fakat burada iki beşik çatı beraber uygulanmıştır. Üst çatı havalandırma ve daha fazla ışık amaçlı yapılmış olmalıdır. Günümüzde bu kısım sac ile kapatılmıştır. Bina çatıdan su almaktadır bunu önleyebilmek için kapatılmış olabilir. Çatının üzeri alaturka kiremitlerle örtülmüştür. Çatının güneye bakan kısmında küçük bir baca bulunmaktadır. Fakat kartpostaldaki fotoğrafta çatı üzerinde baca bulunmamaktadır. Daha sonra yapıldığı açıktır. Çatının doğu ucunda bulunan rüzgar gülü özgündür (Bkz. Resim 41).

Resim 41: Çatının doğu ucunda bulunan rüzgar gülü. (Eda Kavakdipli)

Ayrıca yine kartpostallarda binanın batı yanında bulunan büyük sanayi bacası günümüze ulaşmamıştır (Bkz. Resim 21). 1941 ve 1950 tarihli şehir rehberlerinin planlarında (Bkz. Resim 42) ve 1960 yılına ait vaziyet planında (Bkz. Resim 22) baca belirtilmiştir. 1960

yıldan sonra yıkılmış olmalıdır. Ayrıca vaziyet planında bacanın etrafının bir duvar ile çevrili olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 42: 1941 ve 1950 yıllarına ait rehberlerin planları. (Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi Müzesi)

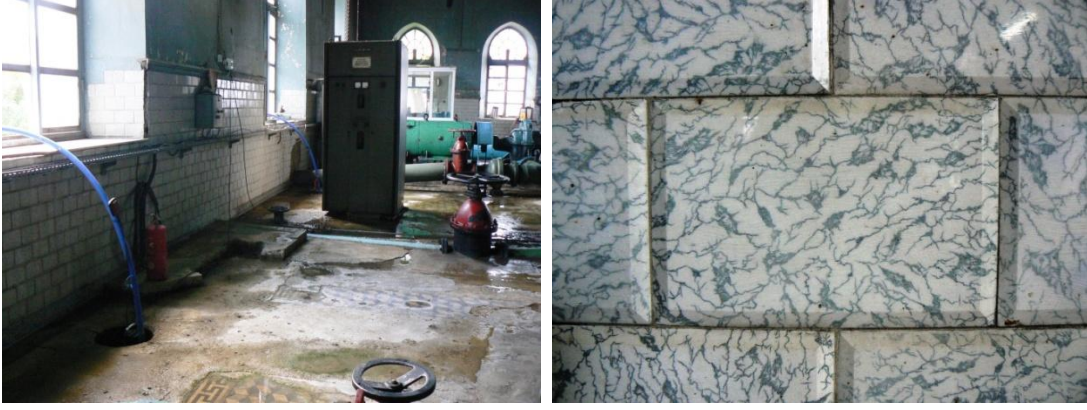
Kuyulardan çekilen suyun biriktiği havuz, binanın altında bulunmaktadır. Havuzun derinliği 3 metredir. Günümüzde de şehre dağıtılacak su bu havuzda toplanmaktadır (Bkz. Resim 43).

Resim 43: Binanın altında bulunan havuz. (Eda Kavakdipli)

Tarihi Su Fabrikası'nın iç duvarları sıvalı ve boyalıdır. Boya dönemler içerisinde yenilenmiştir. Makine dairesinde, tavan ahşap çitalarla kapatılarak oluşturulmuştur.

Duvarlarda günümüze kadar korunmuş, yeşil renk damarları olan beyaz mermer duvar döşemeleri bulunmaktadır (Bkz. Resim 44). Bu döşemeleri yerde, çiçek motifli (palmye yaprağı, papirüs) bir bordürle sonlanmaktadır. Özgün olan bezemeler, beyaz fon üzerine turkuaz renktedirler (Bkz. Resim 45). Kapı ve pencerelerin kemer tablası pencerelerinin formu ile bordürlerde kullanılan motifler benzer özellikler sergilemektedir.

Resim 44: Duvar döşemeleri. (Eda Kavakdipli)

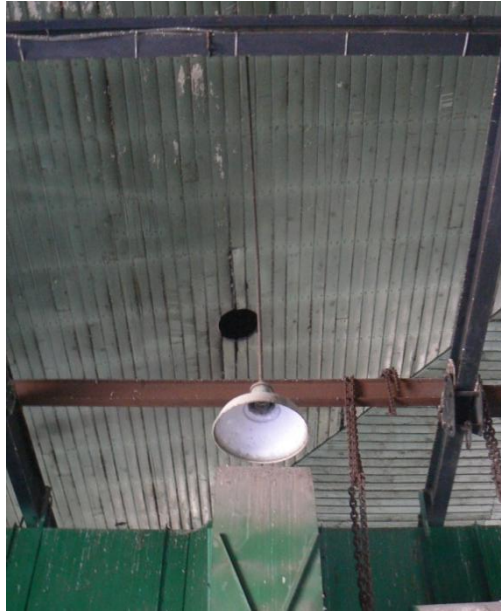
Resim 45: Çiçek motifli bordür. (Eda Kavakdipli)

Yer döşemelerinden de günümüze parça parça ulaşanlar vardır. Bazı kısımlarda altıgen, bazı kısımlarda ise kare olan yer döşemeleri, küp motiflerinin her yüzü başka gölgelendirilerek 3 boyutlu bir görünüm elde edilmiştir (Bkz. Resim 46). Bu şekilde bir opus sectile uygulaması izlenimi verilmiştir. Binanın kuzey doğu köşesinde bulunan yer döşemesinin bir kısmında meander motifli bir alan bulunmaktadır. Duvar dibini takip eden meanderli bordür, buradan ayrılarak düz mermer bir alanı çevreler. Çevrelediği alanda daha önce bir şey yerleştirilmiş olmalıdır. Diğer duvar kenarlarında da yer yer meander bordürü gözlenmektedir. Yapı ilk yapıldığında duvar kenarlarını meander bordür çevrili, ortada alan da küp motifli karolarla döşeli olmalıdır.

Resim 46: Kare ve altıgen karo yer döşemeleri. (Eda Kavakdipli)

Tavandan sarkan lambalar da işçilerin dediğine göre oldukça eskidir (Resim 47).

Resim 47: Lambalara örnek. (Eda Kavakdipli)

Yapıya zarar vermemeye çalışılarak yapılmış günümüz uygulamaları da vardır. Bunlardan biri iç kısımda güney doğu köşesine yapılmış olan çay ocağıdır. Bunun dışında SCADA¹⁹⁴ sistemine ait cihazlar bulunmaktadır.

Su şirketi, 85 yıllık bir imtiyaza sahip olan Belçikalılardan en sonunda 1939 yılında, elektrik ve tramvay şirketleriyle birlikte belediye tarafından satın alınmıştır¹⁹⁵.

1975 yılında Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 152. sıra sayılı genelgesi ile Halkapınar Su Fabrikası, Su Dağıtım Yapısı, Su Toplama Havuzu ve Diana

¹⁹⁴ Supervisory Control and Data Acquisition.

¹⁹⁵ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.229.

Hamamları kalıntılarının bulunduğu alan, ilk defa korumaya konu olmuştur¹⁹⁶. Bu bölge imar planında “Su Kaynakları Koruma Alanı” ve “Arkeolojik ve Tarihi Koruma Alanı” olarak belirtilmiştir¹⁹⁷.

V. 1. 2. HİZMET BİNALARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Müştemilat binaları olarak da bilinen 3 yapı, farklı dönemlerde farklı amaçlar için kullanılmıştır. Fabrika binasının kuzeyinde bulunan M1 yapısı günümüzde kullanılan suyun analizinin yapıldığı laboratuvar olarak hizmet vermektedir.

Resim 48: . Doğu uçta bulunan M1 nolu yapı. (Eda Kavakdipli)

Yapının tamamının aynı dönemde yapılmadığı anlaşılmaktadır. Doğu ve batı uçta bulunan ve fabrikayla benzer dış görünüşe sahip M1 ve M2 binalarının arasında uzun bir yeni dönem yapısı bulunmaktadır. Bu yapılar birleştirilerek tek bir yapı oluşturulmuştur. Ortadaki uzun yapının yüksekliği diğer ikisine göre daha azdır. 1960 yılına ait vaziyet planına bakıldığında (Bkz. Resim 22), ortadaki binanın diğerleriyle aynı genişlikte olduğu gözlenmektedir. Fakat günümüzde eski yapılardan daha geniştir ve batıda bulunan M2 yapısının kuzeyini de kaplamaktadır. Vaziyet planına göre 1960 yılında, doğudaki M1 yapısı büro, batıya doğru sırayla, malzeme ambarı, yüksek gerilim kabinesi, soyunma odası ve atölye (M2) olarak kullanılmaktaydılar. İki dikdörtgen yapı da fabrika binasıyla dış görünüş olarak benzer özellikler göstermektedir. Duvarları mozaik taş döşemedir. Pencere ve kapılar, tuğladan sivri nal kemerlidir.

¹⁹⁶ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.229.

¹⁹⁷ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006.

Resim 49: Batı uçtaki bina. (Eda Kavakdipli)

Doğudaki M1 yapısının, kuzey ve güneyde 2'şer tane olmak üzere, güneyde 1 adet pencere bulunmaktadır (Bkz. Resim 48). M1 yapısının kapısı, güney cephede iki pencere arasında yer alır. Kapı ve pencereler ahşaptır ve özgün görünmektedir. Kemer tablası pencereleri, ahşap kayıtlı küçük cam bölmelerden oluşmaktadır. Camlar beyaza boyanarak opak hale getirilmiştir. Pencerelerde alt kısımlar, üstte yan yana ve sabit dikdörtgen 2 adet cam, altta iki kanatlı cam penceredir. Kapının da üst pencere ile kapı kanatları arasında kalan bölüm sabit 2 adet dikdörtgen cam pencereden oluşmaktadır. Kapının iki kanadında da üst kısımda 4 dikdörtgen cam bölme, alt kısımda ise dört bölüme ayrılmış tamamı ahşap bölmeler bulunmaktadır.

3 sıra tuğla, pencere denizlikleri ile aynı seviyede binanın etrafını çevrelemektedir. Köşeler tuğla örgülüdür. Saçak altında da iki sıra tuğla bulunmaktadır. Tuğlalar sıvanmış ve boyalıdır. Derz araları bu sefer beyaz ile belirginleştirilmiştir. Kıрма çatı formundaki çatı, alaturka kiremitlerle örtülmüştür.

Batıda bulunan M2 yapısının neredeyse tüm özellikleri M1 yapısı ile aynıdır. Fark olarak su basman seviyesinde 4 sıra tuğla bulunmaktadır (Bkz. Resim 49). Ayrıca iki pencere ve ortalarında bulunan kapının ahşap hali korunmamıştır. Kapı pvc doğrama olarak yapılmıştır. Pencerelerin alt kısımları demir parmaklıklar ile kapatılmıştır.

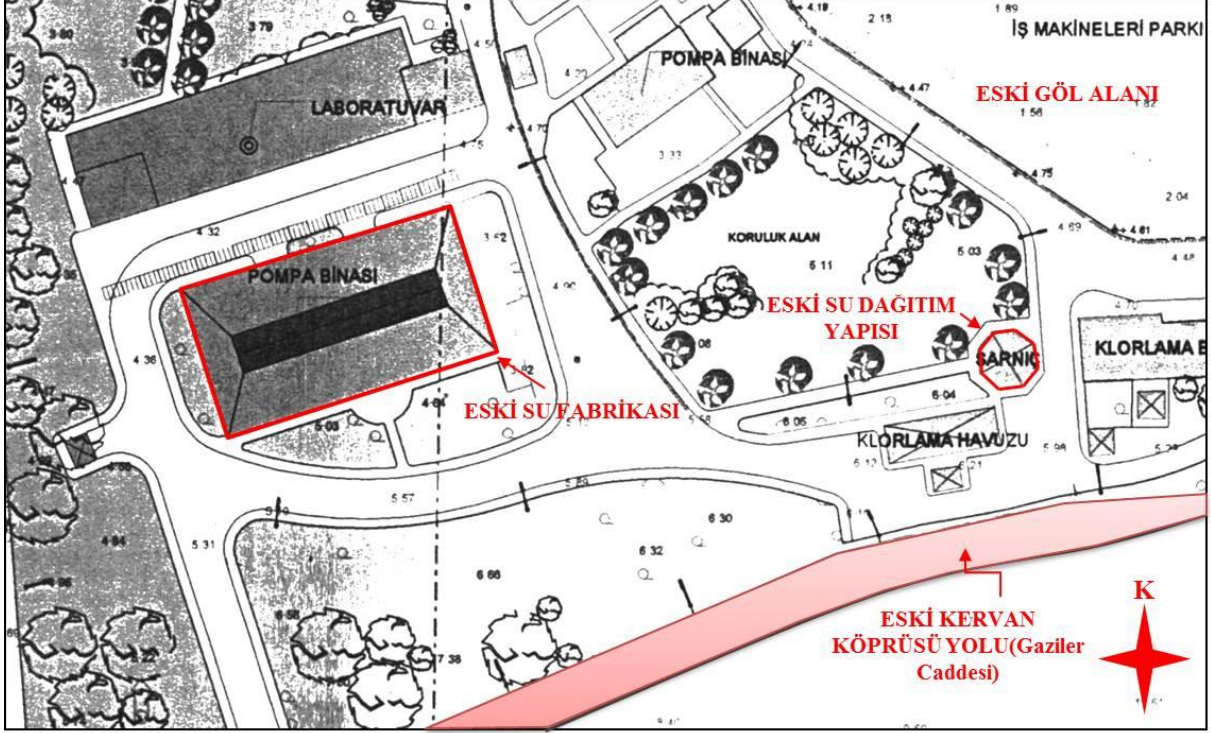

Resim 50: Bekçi odası (M3). (Eda Kavakdipli)

Bekçi odası olduğu düşünölen dikdörtgen M3 yapısı, laboratuvarın karşısında yer almaktadır (Bkz. Resim 50) Duvar olarak M1 ve M2 yapıları ile benzer özelliktedir. Kapı ve pencereler tuğla basık kemerlidir. Tuğlalar sıvalı ve derz araları beyaz ile belirtilmiştir. Batı yüzünde 2 kapı aralarında 1 adet pencere bulunmaktadır. Ahşap olan kapılar ve pencere özgün olmayabilir. 2 kanadı olan pencere ve tek kanatlı kapılar, kare şeklinde kahverengi kare cam bölmelerden oluşmaktadır. Kuzey duvarında pencere bulunmamaktadır. Beşik çatı, kiremitlerle örtölmüştür.

V. 2. HALKAPINAR TARİHİ SU DAĞITIM YAPISI

Su Dağıtım Yapısı, Halkapınar İZSU Tesisleri içerisinde, güneyde yer almaktadır. Günümüzde kurumuş olan Halkapınar Gölü ile Eski Kervan Köprüsü Yolu (Gaziler Caddesi) arasında bulunmaktadır.

Resim 51: Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın konumu (Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006,s.2.)¹⁹⁸

Tarihi Su Dağıtım Yapısı, ağaçlıklı bir alan içerisinde kalması ve tesisin dış duvarları nedeniyle, çevre halkı dahil pek bilinen bir yapı değildir. 20. yüzyıl başlarında ise oldukça sık kullanılan Kervan Köprüsü Yolu'ndan geçenleri etkilediği, o dönemde basılan kartpostallardan anlaşılmaktadır¹⁹⁹ (Bkz. Resim 52).

Yapı hakkında, Mimar Boygar Özlen'e ait röleve, restitüsyon ve restorasyon raporu²⁰⁰ dışında ayrıntılı bir çalışma mevcut değildir. Sadece Tarihi Su Fabrikası ile ilgili yazılarda²⁰¹ tanımı geçmektedir. Tanımlarda sadece zemin üstü yapısından bahsedilmektedir. Halbuki zemin altında su toplama havuzlarından oluşan bir de alt yapı bulunmaktadır. Üst yapı, şadırvan, çeşme ve baldeken gibi adlarla tarif edilmiştir. Üst yapı, çatısı haricinde 20. yüzyılın başında bitirilen Alman Çeşmesi'ne (Sultanahmet/İstanbul) benzetilmektedir.

¹⁹⁸ Plan Üzerinde Uygulamalar: Eda Kavakdıplı.

¹⁹⁹ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.2.

²⁰⁰ Boygar Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı Röleve, Restitüsyon Ve Restorasyon Raporu, 2006.

²⁰¹ Karakaya; Çakmakçı, 2003, s.230.

Resim 52: Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın gösterildiği bir kartpostal. (Ahmet Pirıştina İzmir Kent Arşivi Müzesi)

Suyun toplanıp, bekletilerek Halkapınar Su Fabrikası'na aktarılmasını sağlayan zemin altı yapısının dış duvarlarının daha erken bir dönemde yapılmış bir havuza ait olduğu düşünülmektedir²⁰². Daha önce aynı bölgede kurulan Kağıt Fabrikası'nın (1847-1863) kullandığı havuz olma ihtimali yüksektir. Ayrıca erken dönem duvarlarının alt kotlarında Hellenistik Dönem'e ait olabilecek büyük yonu taşları da mevcut olduğu ileri sürülmektedir. Bölge için "Diana Hamamları" yakıştırmasının binlerce yıldır sürdüğü düşünüldüğünde bu yonu taşlarının da kaynaklarda bahsedilen havuz olabileceği düşünülmektedir²⁰³.

V. 2. 1. HALKAPINAR TARİHİ SU DAĞITIM YAPISI'NIN MİMARİ

ÖZELLİKLERİ

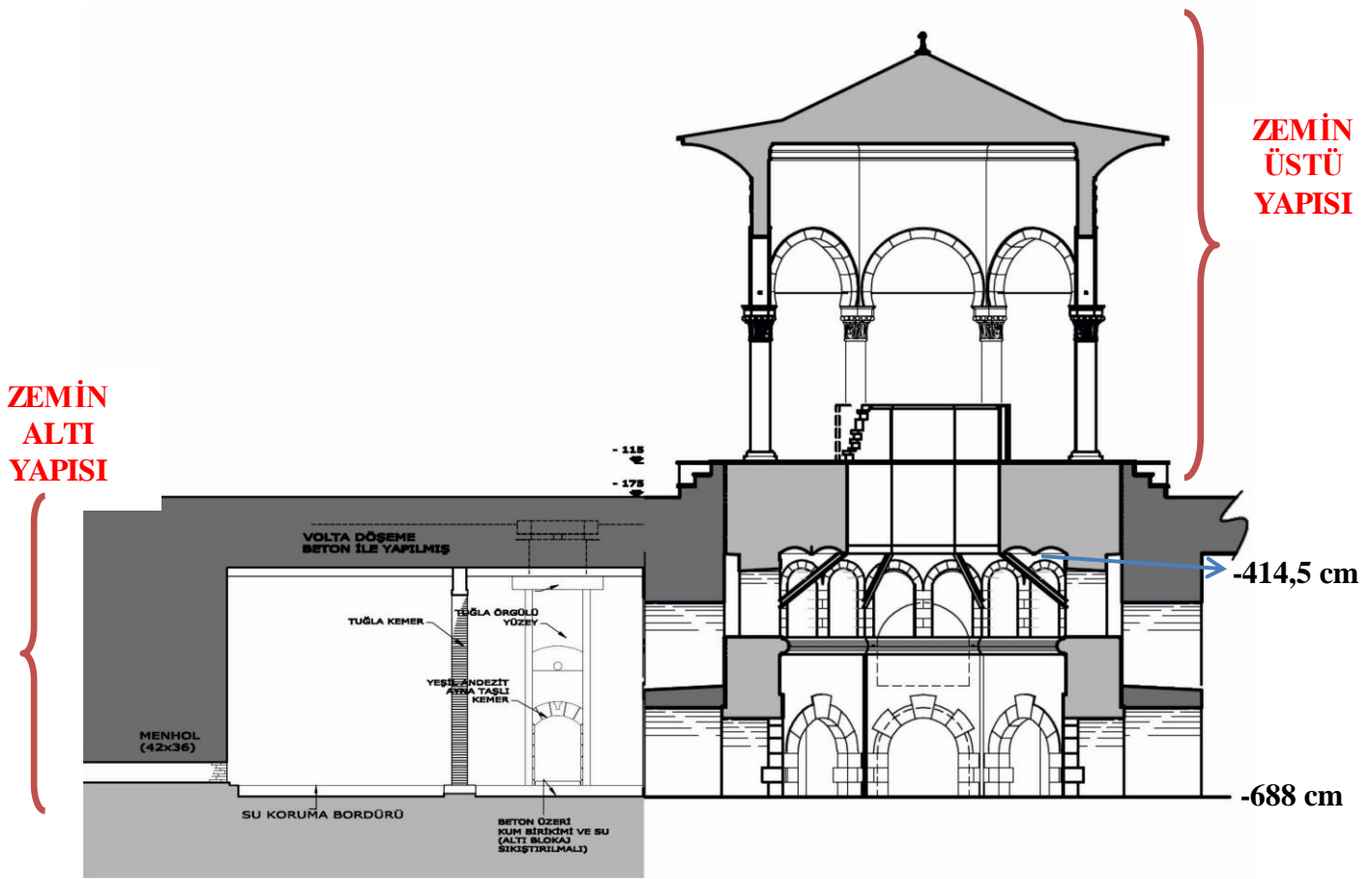
Tarihi Su Dağıtım Yapısı, zemin üstü yapısı ve zemin altı yapısı olarak iki ana kısımdan oluşmaktadır (Bkz. Resim 53). Zemin üstü yapısı sekizgen bir plana sahiptir. Sekiz adet sütun ve kemer üzerinde yer alan konik çatılı, geniş saçaklı yapı şadırvana benzetilmektedir. Kemerli cephesi zengin süslemeler içermektedir. Yapı, bodrum kattaki kemerli, iki katlı havuz yapısının üzerinde yer almaktadır²⁰⁴.

²⁰² Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.2.

²⁰³ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.3.

²⁰⁴ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.6.

Üst yapının herhangi bir işlevi olmadığı ve Halkapınar Su Fabrikası'nın su toplama noktasının belirlenmesi amacı ile yapıldığı düşünülmektedir²⁰⁵. Yapının ortasında bulunan boşluktan zemin altı yapısının -688 cm kotu ile -414,5 cm kotu arasında kalan kısmı görülebilmektedir. Ancak bu boşluk, sadece zemin altı yapısını gözlemek amacıyla yapılmamış olmalıdır. Aynı zamanda su toplama havuzlarının havalandırma bacası işlevini de görmüş olmalıdır.

Resim 53: Zemin Üstü yapısı ve zemin altı yapısı (Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı Rölövesi, HP-RLV/01a, 2006.)

²⁰⁵ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.2.

Zemin altı yapısı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm sekizgen zemin üstü yapısının tam altında yer alır ve üst yapı ile aynı biçimdedir, sekizgen bir plana sahiptir. İkinci bölüm ise birinci bölümün çevresinde yer alan mekanlardan ibarettir.

Birinci bölümün sekizgen plan şeması, sekiz adet ayaktan oluşan, iç içe geçmiş iki bölüm halindedir. Bu sekizgen arkad iki katlı olarak tasarlanmıştır. Zemin altı yapısının iki farklı inşaat dönemine işaret ettiği varsayılmaktadır. Birinci bölümün dış çeperdeki sekizgen yapısı ile ikinci bölümün aynı dönemde inşa edilmiş erken tarihli bir yapılanma olduğu; birinci bölümün içte kalan sekizgen yapısının ise daha geç tarihlerde yapılmış bir ek olduğu düşünülmektedir²⁰⁶.). Bu durumun yapısal kanıtlarından birincisi, geç dönem sekizgen arkad ile erken dönem sekizgen arkad ayakları arasındaki yapı derzidir. İkinci yapısal kanıt, bu iki arkad yapılanmasının kemerleri arasındaki boyutsal ve biçimsel farklılıktır (Bkz. Resim 57). Geç dönem sekizgen arkadın birinci kat kemerlerinin ön yüzleri yeşil andezit taşları ile kaplanmıştır (Bkz. Resim 57). 19. yüzyılın en prestijli yapı taşlarından biri olan yeşil andezitin kullanılmış olması bu kısmın insanlar tarafından görülebildiğini de göstermektedir. Erken dönem sekizgen arkadın duvarları sıvalıdır ve badana kalıntıları gözlenebilmektedir²⁰⁷. Bu bölümün ikinci kat kemerlerinde de aynı boyutsal uyumsuzluk gözlenmektedir (Bkz. Resim 60). Erken dönem sekizgen arkadın ikinci kat kemerlerinin üzengi seviyesi -498 cm kotunda iken, geç dönem arkadın ikinci kat kemerleri ise -414,5 cm kotundadır. Bu nedenle de geç dönem sekizgen arkadın kemerlerinin arkasından erken dönem kemerlerinin üst noktası görülmektedir. Uyumsuzluk üst taraftan bakıldığında yine fark edilmemektedir. Duvarlar sıvalıdır ve badana kalıntıları bulunmaktadır²⁰⁸. Birinci bölümün zemini ise üzerinde yer alan moloz dolgu nedeniyle gözlenememiştir²⁰⁹.

Zemin altı havuz yapısı, iki kat kemerli olan sekizgen orta mekana bağlı küçük havuz odaları ile büyük bir havuzdan (1 Nolu Havuz) ve bu havuzdan taşma olukları ile su alan dörtgen havuzlardan (2-5 Nolu Havuzlar) oluşmaktadır (Bkz. Resim 56). Büyük havuzun içerisine göl yönünden büyük bir menhol (1 Nolu Menhol) açılmaktadır²¹⁰. Bu menhol büyük havuza gölden su aktarılmasını sağlar. Gölden alınan su, bir filtreden geçip büyük atıklarından kurtulmasının ardından büyük havuza dökülmektedir. Burası ilk çökeltme alanıdır. Büyük

²⁰⁶ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7.

²⁰⁷ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7.

²⁰⁸ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.8.

²⁰⁹ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.6.

²¹⁰ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.6.

havuzda biriken su taşma oluklarını aşınca dörtgen havuzlara dolmaya başlar. Dörtgen havuzlar ise son çökeltme alanıdır (Bkz. Resim 56). Bu havuz odalarının arka duvarlarında birer menhol (2-4 Nolu Menholler, 2 ve 5 Nolu menhol gözlenememektedir) bulunmaktadır. (Bkz. Resim 55). Temizlenen suyun bu menholler aracılığıyla Halkapınar Su Fabrikası'na yollandığı düşünülmektedir. Fakat henüz buradan fabrika yönüne doğru bir arkeolojik kazı yapılmadığından kanıtlanamamıştır²¹¹.

Resim 54: Erken dönem büyük havuzundan taşma olukları ile su alan dörtgen havuzların girişi. (Boygaz Özlen)

Resim 55: Dörtgen havuzları arka duvarlarında bulunan menhollere örnek. (Boygaz Özlen)

Sekizgen zemin altı yapısının etrafında, -688 cm kotunda, ikinci bölüm olarak adlandırılan erken dönem havuzları (büyük havuz ve hazneleri) yer almaktadır (Bkz. Resim 56). Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın kuzeyinde yer alan göl yönünde bir su girişi bulunmaktadır. Bu kısmın zemini balçıktır ve kısmen hareketli bir suya sahiptir. Tavanı volta döşemedir²¹². Volta döşeme 19.yüzyıl gibi geç bir tarihe referans vermesi nedeni ile bir onarım, yenileme olasılığı ortaya çıkmaktadır. Duvarları sıvalıdır ve bazı dış duvarların alt kısımlarında büyük yonu taşları (Hellenistik Dönem'e ait olabileceği düşünülen²¹³) gözlenebilmektedir²¹⁴. Son çökeltme alanı olan dörtgen havuzlar büyük havuzdan kemerli duvarlar ile ayrılmaktadır

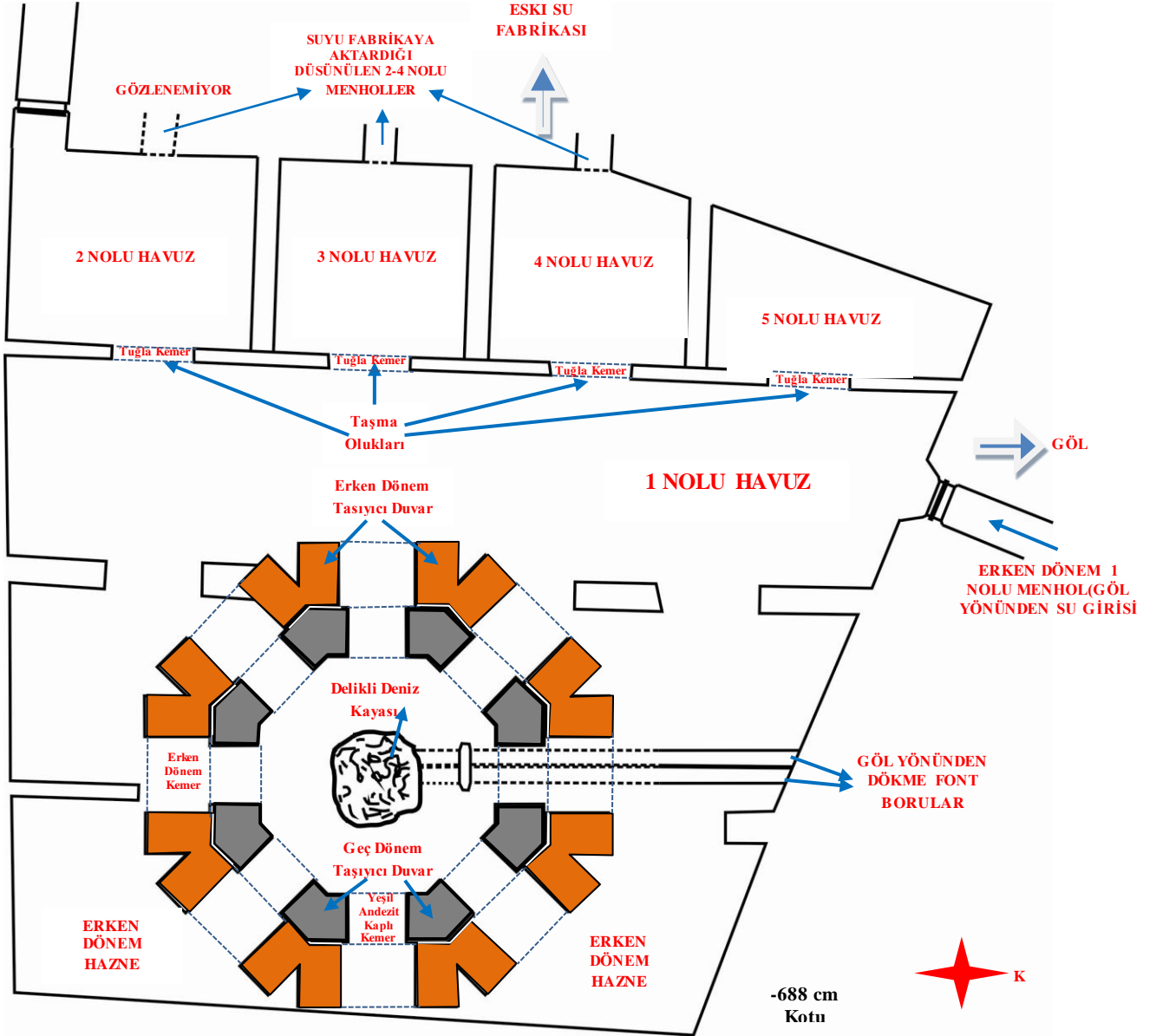
²¹¹ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7.

²¹² Özlen, Halkapınar Su Dağıtım..., HP-RLV/02, 2005.

²¹³ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.3.

²¹⁴ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7.

(Bkz. Resim 54). Diğer duvarlardan daha geç bir dönemde yapıldığı düşünülen bu duvarlar incedir ve olasılıkla dolu tuğla ile oluşturulmuşlardır. Tavanı beton ile yapılmış volta döşemedir²¹⁵

Resim 56: Zemin altı yapısının -688 cm kotu planı. (Çizim: Eda Kavakdipli-Boygaz Özlen'in rölöve çizimi üzerinden)

²¹⁵ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım..., HP-RLV/01, 2005.

Resim 57: Birinci kat kemerleri ve boyutsal uyumsuzlukları. (Boygaz Özlen)

Kuzeydoğuda bulunan göl yönünden gelerek sekizgen zemin altı yapısına uzanan iki dökme font boru bulunmaktadır (Bkz. Resim 56, 58). Raporda boruların işlevi için iki görüş öne sürülmektedir²¹⁶:

- Bu boruların üstü moloz dolgu olan zemin kotu (-688 cm) ile yakın olduğundan, sekizgen zemin altı yapısının merkezinde sığ bir ilk çökeltme havuzu bulunup, suyun buradaki kemerlerden komşu büyük havuza döküldüğü, buradan çökeltme havuzlarına taşıdığı; buradan da kotu yükselince menholden (2-5 Nolu) tahliye olduğu düşünülebilir²¹⁷.
- Hem borulardan sekizgen zemin altı yapısına gelen su, hem de menhollerden havuzlara gelen su seviyesi yükselince büyük havuza geçmekte, buradan da gözlenemeyen bir menholla tahliye olmaktadır (Tahliyelerin Tarihi Su Fabrikası'nın pompa çukuruna gittiği düşünülmektedir.)²¹⁸.

Fakat bu görüşler henüz bir arkeolojik kazı yapılmadığından kanıtlanamamaktadır²¹⁹.

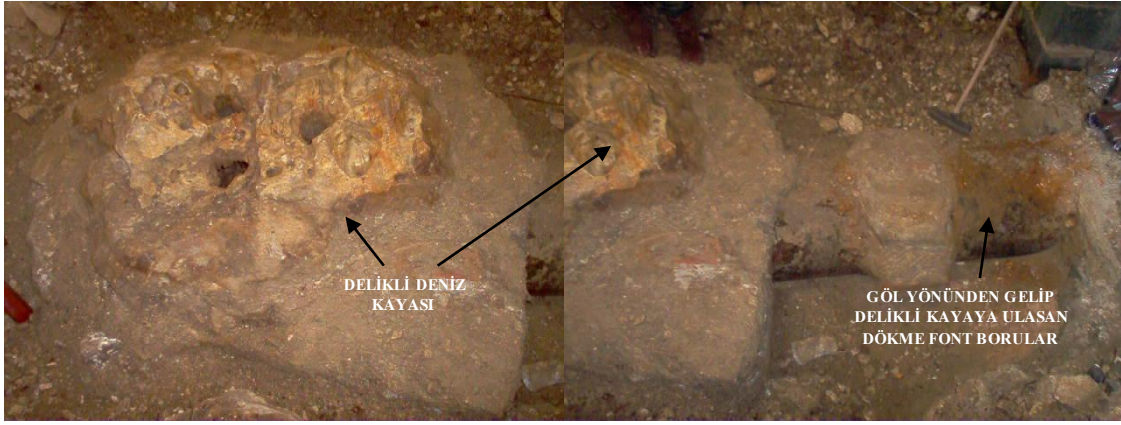
²¹⁶ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7.

²¹⁷ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7.

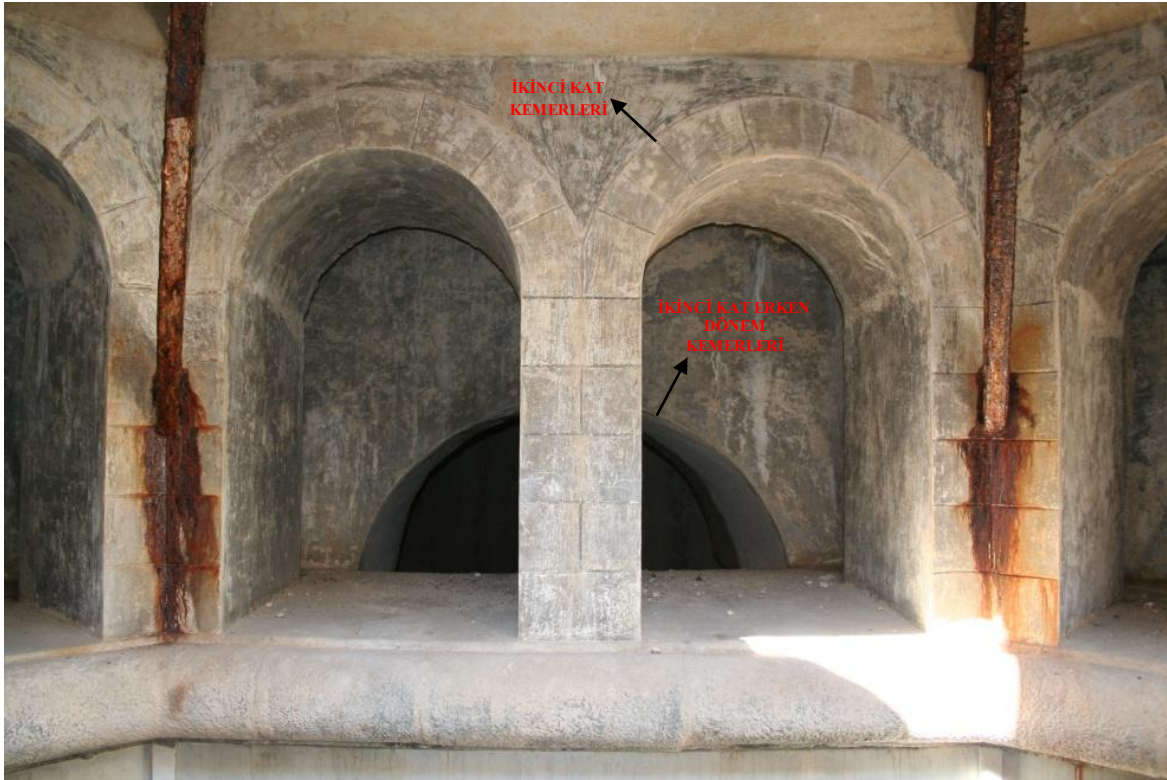
²¹⁸ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7.

²¹⁹ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7.

Sekizgen zemin altı yapısının -688 cm kotunda delikli bir deniz kayası bulunmaktadır²²⁰ (Bkz. Resim 58). Dökme font borulardan su geldiğinde bu kayanın bir fiskiye işlevi görmüş olabileceği düşünülmektedir²²¹.

Resim 58: Sekizgen zemin altı orta mekanının boşluğunda bulunan delikli kaya ve borular. (Boygar Özlen)

Resim 59: İkinci kat kemerleri ve boyutsal uyumsuzlukları. (Boygar Özlen)

Bir subasman üzerinde yükselen zemin üstü yapısı, zemin altı yapısının sekizgen birinci bölümünün tam üzerindedir. Bu nedenle de aynı formdadır. Bu yapının zemin kotu -115 cm'dir (Bkz. Resim 61). Ortasında zemin altı yapısına açılan ve orta bina kemerlerinin gözlenebildiği bir boşluk bulunmaktadır²²² (Bkz. Resim 62).

²²⁰ Özlen, Çizim, HP-RLV/01, 2005.

²²¹ Mimar Boygar Özlen ile yapılan özel görüşme.

²²² Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.8.

Sekizgen zemin üstü yapısının -271 cm kotundaki NPI formu volta döşemesi, geç dönem sekizgen arkad ikinci kat köşelerine yükünü veren NPI formu²²³ çelik profiller ile taşınmaktadır²²⁴ (Bkz. Resim 60).

Resim 60: İkinci kat kemerlerinin orta duvarlarından çıkan çelik payandalar ve taşıdığı volta döşeme ve bir ve ikinci kat kemerlerinin birlikte görünümü. (Boygaz Özlen)

Resim 61: Sekizgen zemin üstü yapısı. (Eda Kavakdipli)

²²³ Günümüzde de kullanılan standart bir formdur. İlk olarak İngiltere’de 19. yüzyılda üretilmiş ve İzmir’de de aynı dönem, gar binaları, Hava Gazı Fabrikası Lojmanları, Eski Gümrük Binası’nda kullanılmıştır (Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.8).

²²⁴ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.8.

Resim 62: Zemin üstü yapısının boşluğundan gözlenebilen birinci kat kemerleri. (Eda Kavakdipli)

Yapının subasmanı yeşil andezit moloz taş örgülüdür ve yeni müdahale olduğu anlaşılan kabartma derz uygulaması²²⁵ yapılmıştır²²⁶ (Bkz. Resim 63).

Resim 63: Yeşil andezit moloz taştan subasman, mermer kaplama merdiven ve zemin. (Eda Kavakdipli)

Zemin mermer kaplamadır (Bkz. Resim 64). Ortada bulunan boşluğun kenarları mermer bir eşik ile çevrelenmiştir. Kısmen yıkılmış olan dolu tuğladan korkuluk duvarının ise sonradan yapıldığı düşünülmektedir²²⁷ (Bkz. Resim 64-65). Duvarların yıkılmamış hali, Kent Arşivi Müzesi'nde bulunan bir belgede bulunmaktadır (Bkz. Resim 66). Bu resimde korkuluk duvarının üzerinin konik bir üst örtü ile kapatıldığı gözlenmektedir. Duvarda bir kapı ve üst örtüde de bir kapak görülmektedir. Duvarların geç bir dönemde yapıldığı alt katların gözlenebileceği bir açıklığın olmamasından ve Kapı ve kapağın kilidinin bulunmasından anlaşılmaktadır. Çünkü kemerlerde kullanılan yeşil andezit taşı süsleri, bu kısmın yukarıdan

²²⁵ Halkapınar Su Fabrikası'nın da duvarlarına kabartma derz uygulaması yapılmıştır. Bu uygulama iki yapı için de aynı dönemde yapılmış olmalıdır.

²²⁶ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

²²⁷ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

gözlenebildiğini göstermektedir. Yapı, özgün halinde, zemin altı yapısının gözlenebildiği bir korkuluk duvarına sahip olmalıdır. Yine Kent Arşivi Müzesi'nden elde edilen bir kartpostalda kemerli boşlukları olan bir duvara sahip olduğu görülebilmektedir (Bkz. Resim 66). Üst örtü yine vardır. Günümüzde bu duvarın da yıkılmaması ve insanları düşmekten koruma amaçlı demir bir korkuluk yapılmıştır (Bkz. Resim 65). Fakat yapının özgün mermer zeminine zarar verdiği düşünülmemiş olmalıdır.

Resim 64: Sonradan yapılmış korkuluk duvarının 2005 yılındaki durumu. (Boygar Özlen)

Resim 65: Korkuluk duvarının 2011 yılındaki durumu. (Eda Kavakdipli)

Resim 66: Soldaki resim korkuluk duvarının yıkılmamış halidir. Sağdaki resim ise bir 19. yüzyıl kartpostalından alınmıştır. (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi).

Zemin üstü yapısının sekiz adet olan sütunların kaideleri yonu taşıdır. Ancak üzerlerinde badana kalıntısı bulunmaktadır (Bkz. Resim 67). Sütunların üzerine birçok kat badana uygulandığı anlaşılmaktadır²²⁸. En dış katında bulunan badana, sütunlara mermer havası vermektedir (Bkz. Resim 67). Sütun başlıkları da yonu taşıdır (Bkz. Resim 67). Üzerlerindeki kabartma lotus motifleri varak rengi boyanmıştır²²⁹.

Resim 67: Sütun başlık ve kaidelere örnek. (Eda Kavakdipli)

Sütunlar arası kemerler de yonu taşıdan yapılmıştır²³⁰. Tek sıralı daire kemer formundadır. Üzerleri yeşil renk badana ile boyanmıştır (Bkz. Resim 68). Kent Arşivi Müzesi'nden elde edilen kartpostalda kemerlerin birer taş arayla koyu bir renk ile boyanmış olduğu görülmektedir (Bkz. Resim 66). Fakat kartpostal fotoğraf üzerinden sonradan renklendirildiği için kesin bir kanıt niteliği taşıyamamaktadır.

²²⁸ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

²²⁹ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

²³⁰ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

Resim 68: Sütunlar arası kemerler ve kemer üst süslemeler. (Eda Kavakdipli)

Sekizgen kemer üstü duvarlarının dış yüzeyi yapraklı dal motiflerinden oluşan rölyeflerle süslenmiştir (Bkz. Resim 68). Rölyeflerin üzeri badanalıdır ve varak rengi boyanmıştır²³¹. Rölyeflerin ortasında ince uzun bir dikdörtgen çerçeve bulunmaktadır. Yazıtı yoktur. Rölyefle ile saçak altı bağdadi kaplama arasında mermer bir korniş bulunmaktadır. Yine aynı kartpostalda aralıklı olarak koyu renk ile boyalı olduğu görülmektedir (Bkz. Resim 66).

Sekizgen çatının geniş saçağı +440 cm kotundadır (Bkz. Resim 69). Tavanın bağdadi kaplama olduğu düşünülmektedir. 2006 yılına ait rölöve raporunda özelliğini kaybetmiş olan sıva henüz yerinde olduğu için bir olasılık olarak belirtilmiştir²³².

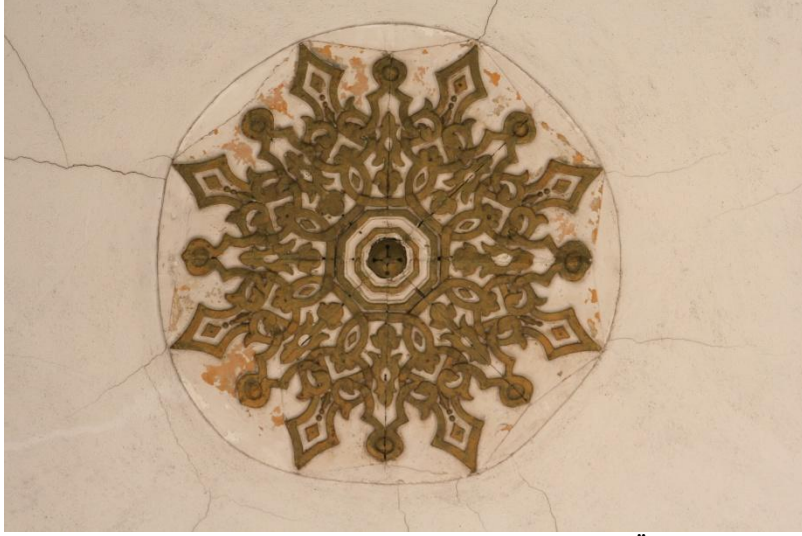

Resim 69: Sekizgen çatıdan bir görünüm. (Eda Kavakdipli)

²³¹ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

²³² Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

Tavanın ortasında rölyef bir göbek bulunmaktadır (Bkz. Resim 70). Dış bezemelerle benzer özellikler göstermektedir. Aynı şekilde varak renginde boyanmıştır.

Resim 70: Tavanda bulunan rölyef göbek. (Boygaz Özlen)

Çatı örtüsü oldukça kalın (30 no) çinko levhalar ile shingle gibi kaplanarak yapılmıştır (Bkz. Resim 71). İyi durumda olan çatının özgün olduğu düşünülmektedir²³³. Kartpostalda çatı kiremit renginde renklendirilmiş olsa da özgün çatının kiremit olup olmadığını kantlamamaktadır (Bkz. Resim 66).

Resim 71: Çinko çatı kaplaması ve çatı alemi. (Eda Kavakdipli)

Çatı etekleri de çinko levha ile (14 no) kaplanmıştır. Fakat yeni bir müdahale olduğu anlaşılmaktadır²³⁴ (Bkz. Resim 72).

²³³ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

²³⁴ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

Resim 72: Çinko çatı etekleri kaplaması. (Boygaz Özlen)

Çatının iç malzeme ve strüktür durumu gözlenemese de ahşap ve ortadan tek babalı asma çatı olduğu düşünülmektedir²³⁵. Çatıda bulunan ay yıldız şeklindeki alem iyi durumda görünmektedir²³⁶ (Bkz. Resim 71).

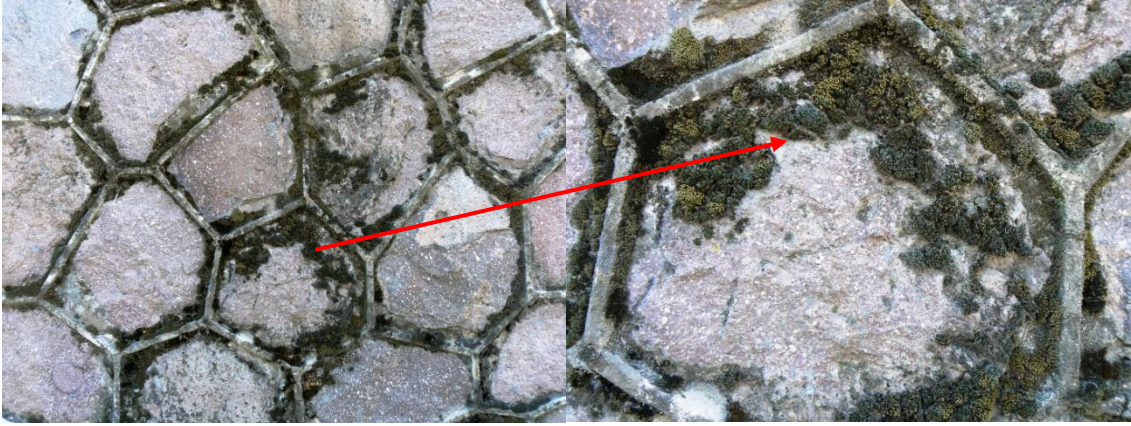
²³⁵ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.9.

²³⁶ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.10.

VI. HALKAPINAR SU FABRİKASI VE HALKAPINAR TARİHİ SU DAĞITIM YAPISI'NDA GÖRÜLEN BOZULMALAR

• Biyolojik Etkenler

Tarihi Su Fabrikası'nın dış cephe duvarlarında, özellikle kuzey cephesinde kara yosunu oluşumu gözlenmektedir (Bkz. Resim 73).

Resim 73: Kuzey cephesinde gözlenebilen karayosun oluşumu. (Eda Kavakdipli)

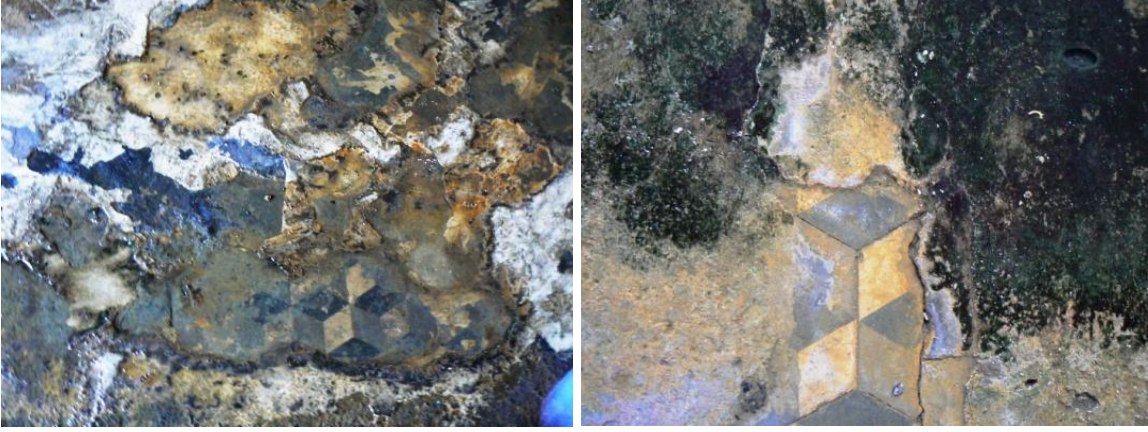
Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın zemin altı yapısının orta mekanında bulunan yeşil andezit kaplı kemerlerde liken oluşumu gözlenmiştir²³⁷ (Bkz. Resim 74)

Resim 74: Yeşil andezit kaplamalı kemerlerde liken oluşumu. (Boygaz Özlen)

Fabrikanın makina dairesinin yer döşemelerinde, nem ve suya maruz kaldıkları için yosunlaşma görülmektedir (Bkz. Resim 75)

²³⁷ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.8.

Resim 75: Yosunlaşan yer döşemeleri. (Eda Kavakdipli)

Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın mermer zemin kaplamalarının derz aralıklarından, sütun kaidelerinin çevrelerinden ve çatlaklardan çeşitli yabani bitkiler çıkmaktadır (Bkz. Resim 76)

Resim 76: Sütun altlıklarından ve mermer kaplamaların arasından çıkan bitkiler. (Eda Kavakdipli)

Tarihi Su Fabrikası'nın makina dairesinin özellikle kuzey duvarlarında küf izleri görülmektedir (Bkz. Resim 77)

Resim 77: Duvarlarda görülen küf izleri. (Eda Kavakdipli)

Tarihi Su Fabrikası'nın çatı ahşabında çürüme ve mantarlaşma gözlenmektedir. Ahşap tavan kaplaması da iyi durumda değildir (Bkz. Resim 78)

Resim 78: Çürümekte olan çatı ve tavanın durumu. (Eda Kavakdipli)

- **Fiziksel Bozulmalar**

Tarihi Su Fabrikası'nın pencere kemerlerinde ve duvarlarda kullanılan tuğlaların bazılarının dış yüzeyi kırılmış durumdadır (Bkz. Resim 80).

Resim 80:Yüzeysel aşınmaya uğramış tuğlalara örnek. (Eda Kavakdipli)

Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın zemin üstü yapısının mermer kaplama zemininde çatlaklar oluşmuş durumdadır. Bazı mermer kaplama parçalarının zeminden ayrıldığı görülmektedir. Parçaların bazıları yapının etrafındaki arazide gözenmiştir (Bkz. Resim 81)

Resim 81: Mermer zemin döşeme ve zeminden ayrılan parçalar. (Eda Kavakdipli)

Su Dağıtım Yapısı'nın sütunlarının sıvaları ve badanaları kat kat ayrılmış ve bazı kısımlarda dökülmüş durumdadır. Bazı sütunlarda çatlaklar bulunmaktadır (Bkz. Resim 82)

**Sütunlarda
Bulunan
Çatlaklara Örnek**

Resim 82: Sütunlarda bulunan çatlaklara örnek. (Eda Kavakdipli)

Aynı yapının tavan kaplamasının çatı etekleri altındaki bölümlerde sıva kısmen dökülmüş ve bağdadi kaplaması ortaya çıkmış durumdadır (Bkz. Resim 83). Ayrıca tavan sıvasında yoğun çatlaklar gözlenmektedir (Bkz. Resim 84)

Resim 83: Sıvası dökülmüş çatı eteğinde ortaya çıkmış bağdadi kaplama. (Fotoğraflar: Eda Kavakdipli)

Resim 84: Tavan sıvasında bulunan çatlaklar. (Eda Kavakdipli)

Su Dağıtım Yapısı'nın duvarlarının sıva ve badanaları, restorasyon raporunda belirtildiğine göre kalıntı şeklinde günümüze ulaşmıştır²³⁸ (Bkz. Resim 85)

Resim 85: Erken dönem son çökeltme haznesinin sıvalı ve badana kalıntılı duvarları. (Boygaz Özlen)

Aynı yapının sekizgen zemin üstü yapısının kemer duvarlarının iç yüzünü açık yeşil badanası da kabarmış ve dökülmeye başlamıştır (Bkz. Resim 86)

Resim 86: Badanası kabarmış kemer duvarlarının iç yüzleri. (Eda Kavakdipli)

²³⁸ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.7,8.

Bir Vandalizm örneği olarak, beş aylık bir süreçte Tarihi Su Fabrikası'nın kuzey cephesinde bulunan depo kapısı (K2) üzerine spreyle yazı yazılmıştır (Bkz. Resim 87).

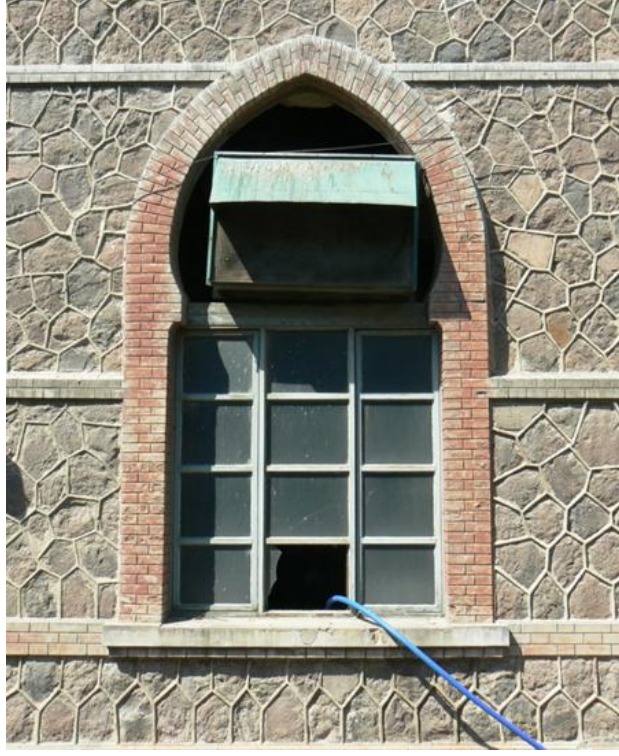
Resim 87: Soldaki fotoğraf nisan, sağdaki ise eylül ayında çekilmiştir. (Eda Kavakdipli)

Fabrikanın dış duvarlarında günümüz uygulamalarına rastlanmaktadır (Uydu, kablo sarmak için duvara çakılan demir parçaları, klima ve havalandırma cihazları vs.) (Bkz. Resim 88)

Resim 88: Fabrika duvarları ve pencerelerinde günümüz uygulamaları. (Eda Kavakdipli)

Fabrikanın doğu cephesinde bulunan P18 nolu pencerenin kemer üstü camı mevcut değildir. Havalandırma amaçlı bir cihaz monte edilmiş durumdadır. Yine aynı pencerenin kırık camından hortum çıkarılmıştır (Bkz. Resim 89)

Resim 89: Kemer üstü camı yerine yerleştirilen havalandırma cihazı. (Eda Kavakdipli)

Bahçede sergilenen bir vana 5 aylık bir süreçte parlak kırmızıya boyanmıştır (Bkz. Resim 90).

Resim 90: Kırmızıya boyanan vana eski haliyle birlikte. (Eda Kavakdipli)

Zemin altı yapısında hala su birikmektedir. Mevsimsel olarak seviyesi değişen su, zemin altı yapısına zarar vermektedir (Bkz. Resim 91). Neden olduğu bozulmalara, andezit kaplı kemerlerdeki liken oluşumu (Bkz. Resim 74) ve üst konsol volta döşemesini taşıyan çelik payandalardaki korozyon oluşumu (Bkz. Resim 92) örnek gösterilebilir.

Resim 91: Solda nisan, sağda ise eylül ayında suyun seviyesi. (Eda Kavakdipli)

• Kimyasal Bozulmalar

Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın üst konsol döşemesini taşıyan çelik payandalar ve volta döşemelerin arasında bulunan çelik kirişler aşırı korozyona uğramış durumdadır. Döşemenin çökme tehlikesi bulunmaktadır. Metal korozyonu kemer duvarlarına da zarar vermektedir²³⁹ (Bkz. Resim 92)

Resim 92: Aşırı korozyona uğramış çelik payanda ve kirişler. (Boygaz Özlen)

²³⁹ Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006, s.8.

VII. DEĞERLENDİRME

Halkapınar İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi (İZSU) Tesisleri'nde bulunan Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı konumları nedeniyle İzmir'in merkez bölgelerine oldukça yakındır. En başta Alsancak Limanına yakınlığı, bu kültür varlıklarının turizme kazandırılmasını düşündürmelidir.

Halkapınar, birden çok su kaynağını barındırması nedeniyle çağlar boyu önemini korumuştur. Bölgenin etrafında bulunan arkeolojik kalıntılar, antik dönemdeki öneminin sadece efsanelerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Antik dönemde su kaynakları, yaşam için oldukça önemli olduklarından kutsal alan olarak kabul edilmekteydiler. Tanrıça Diana'nın bu kaynaktan yıkandığı inancı da, burasının "Diana Hamamları" olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Ayrıca Evliya Çelebi'nin aktardıklarından 17. yüzyılda dahi Halkapınar Kaynakları'nın kutsal olduğu inancının korunduğunu göstermektedir.

Antik kaynaklarda Homeros'un doğum yeri olarak efsaneleşen ve kutsal kabul edilen Meles Çayı'nın da Halkapınar Kaynakları'ndan doğan Halkapınar Çayı olduğunu 19. yüzyıl gezginlerinin ve günümüz araştırmacılarının çoğu kabul etmektedir. Bu nedenlerle, Halkapınar tarihsel açıdan önemli bir bölgedir.

Stratejik konumu nedeniyle İzmir, 19. yüzyıl başlarında sanayileşmeye başladığında, fabrikaların su ihtiyacı nedeniyle tercih edilen ilk alanlar nehir kenarları olmuştur. Halkapınar Çayı'nın da kenarında birçok fabrika kurulmuştur. Sanayi atıkları nedeniyle günümüze kadar, Halkapınar Çayı doğal güzelliklerini kaybetmiş ve kirlenmiştir.

Tarihi Su Fabrikası, 1895 yılında Belçikalı bir şirkete, İzmir'in su ihtiyacı için imtiyaz vermesinin ardından inşa edilmiştir. Sanayileşme nedeniyle büyümekte olan kentin su ihtiyacı mevcut çeşmeler ve kuyularla sağlanamadığından, dönemin teknolojisiyle kurulan fabrika neredeyse tüm kente su dağıtabilmiştir. İzmir'in sağlık koşullarının iyileşmesine büyük katkısı olan Tarihi Su Fabrikası'nın en önemli yanı ise günümüzde dahi kullanılabilir olmasıdır.

Halkapınar Gölü kenarında kurulan Tarihi Su Fabrikası da gölün kurumasına neden olmuş olsa da bir 19. yüzyıl sanayi yapısı olarak korunması gereken bir kültür varlığıdır. Tarihi Su Fabrikası ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı, restore edilip kültür turizmine kazandırılmalıdır.

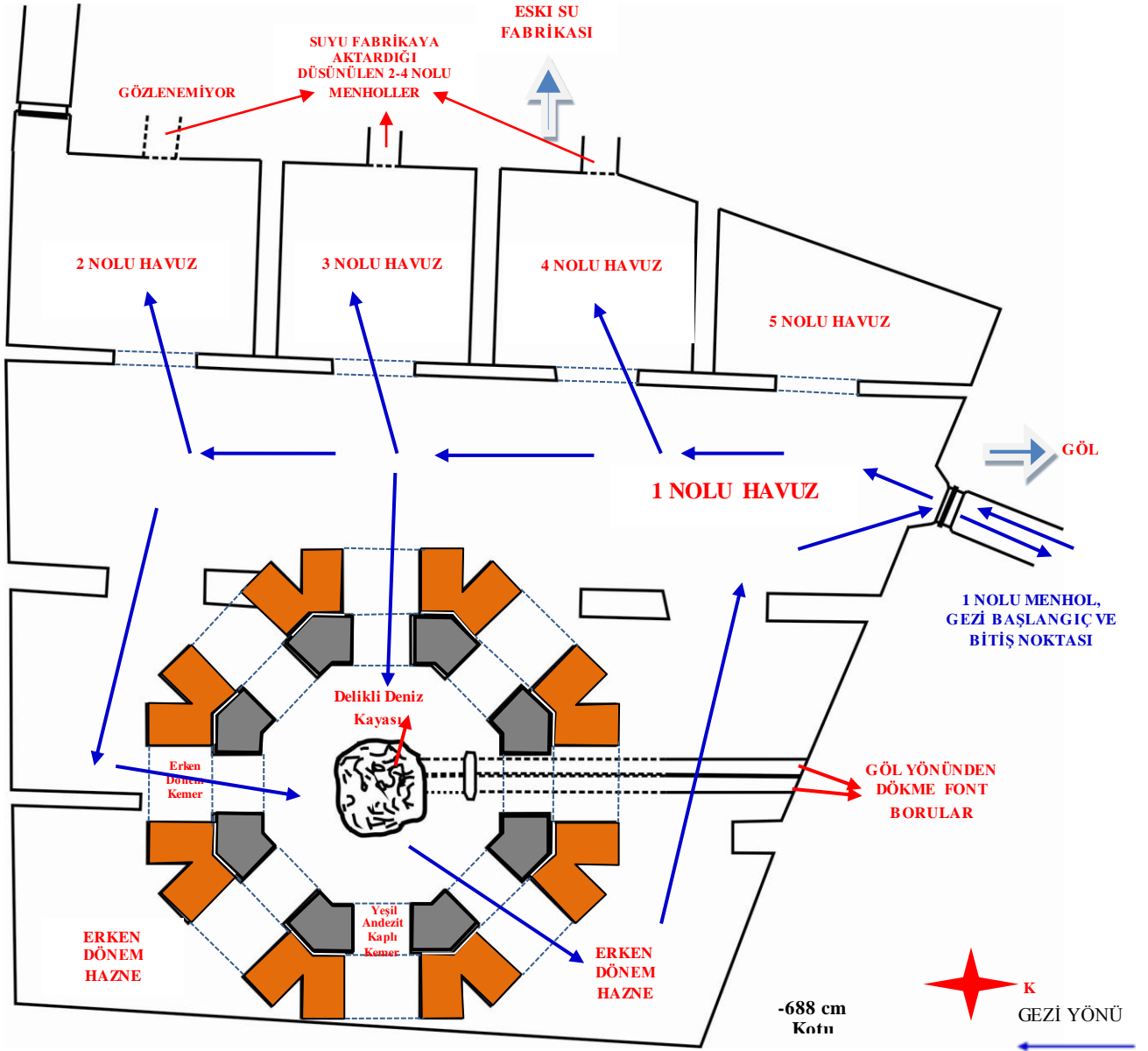
Fabrika, pompa istasyonu olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Tarihi Su Fabrikası, restore edilip müze haline getirilmesine karar verilirse kaynağın yakınında yeni bir pompa istasyonu yaptırılabilir. Halkapınar, hala İzmir'in önemli bir su kaynağı olduğu için tesislerin yeri değiştirilemese de fabrika ve dağıtım yapısına ulaşım yerli-yabancı turistlerin daha kolay ulaşabilecekleri şekilde düzenlenebilir. İZSU Tesisleri ile aralarındaki bağlantı, bir duvar yardımıyla kesilebilir. Hala koruluk bir alan barındıran bölge ufak bir mesire yeri haline getirilmesi önerilmektedir. 19. yüzyılın ortalarına kadar Halkapınar Gölü ve çevresi zaten bir mesire yeri olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca 1948 yılında İzmir'e bir şehir planı yapması için davet edilen mimar Le Corbusier de bu bölgenin bir mesire yeri olarak düzenlenmesinin uygun olacağını projesinde belirtmiştir²⁴⁰.

Su Dağıtım Yapısı'nın zemin altı yapısı, turistler için oldukça ilginç bir tur olabilir. Birçok ülkede sarayların sarnıçları, zindanları gibi alanlar fenerlerle gezdirilerek turlar ilginç hale getirilmektedir. Yapı restore edildiği takdirde, hala devam eden su birikmesine de bir çözüm bulunabilir. Böylece zemin altı yapısı geziye uygun hale getirilebilir. Yapılmış olan restorasyon projesinde, sekizgen yapının ortasında bulunan boşluğa yapılacak bir merdiven ile zemin altı yapısına inilebileceği önerilmiştir. Bu öneri dışında, gölden su girişini sağlamış olan 1 nolu büyük menhol, zemin altı yapısına gezi girişi için daha ilginç olabilir (Bkz. Resim 93). Bu noktadan yapıya girilerek ilk olarak 1 nolu havuz, ardından 2-5 nolu küçük havuzlar, daha sonra kemerlerin altından geçilerek sekizgen zemin altı yapısının ortasına varılabilir. Burada delikli deniz kayası gösterilerek yine kemerler altından geçilip 1 nolu havuza ulaşıp çıkış için de 1 nolu büyük menhol kullanılabilir.

Suyun uzun yıllar kullanımı sonucu kuruyan Halkapınar Gölü'nün kaynağından su çekilmediği ve aşırı yağış olduğu zaman göl sularının yeniden birikmeye başladığı görülmüştür. Eğer Halkapınar İzmir için çok önemli bir su kaynağı olmasaydı Halkapınar Gölü'nün yeniden kazandırılması düşünülebilirdi. Bu durumda Halkapınar'da zamanında bir göl olduğunu bilmeyen İzmirli için şehir merkezine yakın güzel bir dinlenme alanı oluşturulabilirdi.

²⁴⁰ Bayraktar, 1992, s.325.

Hala aktif bir sanayi bölgesi olan Halkapınar ve çevresinin sanayi atıkları için daha modern bir arıtma sistemi yaptırılabilirse Halkapınar Çayı temizlenebilir. Halkapınar Çayı'nın daha sağlıklı koşullara kavuşması hem bölge halkının sağlığı hem de görsellik için gereklidir. Halkapınar Çayı temizlendiğinde burasının efsanevi Meles Çayı olabileceğinin tanıtımı yapılmalıdır. Bunun ardından çevre düzenlemesi yapılarak, Tarihi Su Fabrikası'nın müzesi ve Tarihi Su Dağıtım Yapısı'na limandan turist ulaştırmak için kullanılabilir. Yerli-yabancı turistler otantik kayık turlarıyla Halkapınar'a ulaşip hem mesire yerinde vakit geçirip hem de müze ve dağıtım yapısını gezebilirler.

Resim 93: Zemin altı yapısı için düşünülen gezi güzergahı. (Çizim: Eda Kavakdipli-Boygaz Özlen'in rölöve çizimi üzerinden)

Tarihi Su Dağıtım Yapısı'nın restorasyonu yapılmadan önce, Tarihi Su Fabrikası ile küçük menholler (2-5 nolu) aracılığıyla bağlantısının kesinleştirilebilmesi adına zemin altı yapısından fabrika yönüne bir arkeolojik kazı yapılması gerekmektedir.

Tarihi Su Fabrikası, Tarihi Su Dağıtım Yapısı ve bölgenin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi panoları ve broşürler hazırlanmalıdır.

BİBLİOGRAFİK KISALTMALAR

Aelius Aristides XVII 15

Aksoy, 1999

AKSOY, Yaşar. Ege Sanayi Tarihi, İzmir, Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) Yayını, 1999.

Aksoy, 2002

AKSOY, Yaşar. Smyrna İzmir Efsaneden Gerçeğe, Kent Kitaplığı Dizisi 23, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.

Aktepe, 2003

AKTEPE, Münir. İzmir Yazıları, Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller, Kent Kitaplığı Dizisi 42, İzmir Büyükşehir Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.

Arıkan, 1998

ARIKAN, Zeki. İzmir Kağıt Fabrikası İle İlgili Belgeler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

Atış, 1999

ATIŞ, İlker. "İzmir Kenti İçme ve Kullanma Suyu Temini, Dünü, Bugünü, Yarını", İzmir Su Kongresi Bildiriler Kitabı, İzmir il Koordinasyon Kurulu, 1999, s.75-84.

Atila, 2001

ATILLA, A. Nedim. Gelişen İzmir, Kent Kitaplığı Dizisi 10, İzmir Büyükşehir Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2001.

Barbaros, 1995

BARBAROS, R. Funda. 1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme, İzmir, EBSO Yayını, 1995.

Bayraktar, 1992

BAYRAKTAR, Aysel. “Le Corbusier’in Bir Şehir Planı Önerisi”, Üç İzmir, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1992, s. 323-326

Cadoux, 2003

CADOUX, Cecil John. İlkçağda İzmir, Çeviren; Bilge Umar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Calder, 1906

CALDER, W.M.. “Smyrna As Described by the Orator Aelius Aristides”, Studies in the History and of the Eastern Roman Provinces, Editör: W.M. Ramsay, Aberdeen Üniversitesi, 1906, s. 95-116.

Canpolat, 1953

CANPOLAT, Emin. İzmir Kuruluşundan Bugüne Kadar, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1953.

Çiçek, 2006

ÇİÇEK, Ümit. “İzmir Limanı’nın Tarihsel Gelişimi”, AR&GE Bülten, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2006, s.26-34.

De Andria, 1896

DE ANDRIA, Jacob(yayına hazırlayan). Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles des Smyrne, 1896.

Doğer, 2006

DOĞER, Ersin. İzmir’in Smyrna’sı Paleolitik Çağ’dan Türk Fethine Kadar, İzmir Dizisi 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Doğer, 2009

DOĞER, Ersin. “Antik Çağda İzmirli Neyle Övünüyorlardı?”, İzmirli Olmak Sempozyum Bildirileri, 2009, s.45-53.

(http://www.apikam.org.tr/images/pdf/sergi/E.Doger_AntikCagIzmir.pdf)

Erhat, 2005

ERHAT, Azra. “Önsöz”, HOMEROS-İLYADA, Can Yayınları, İstanbul, 2005.

Erhat, 2006

ERHAT, Azra, Mitoloji Sözlüğü, Büyük Fikir Kitapları Dizisi 18, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

Geyikdağı, 2011

GEYİKDAĞI, Necla. Foreign Investment in the Ottoman Empire, International Trade and Relations 1854-1914, I.B. Tauris, New York, 2011.

Herodotos II-53, 2006

HERODOTOS. Tarih, Çeviren: Müntekim Ökmen, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi 28, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

İldem, 2002

İLDEM, Arzu Etensel. “Michoud ve Poujoulat’ın Doğu Mektupları’nda İzmir ve İzmiriler”, Fransız Seyahatnameleri ve tarihin Aynasında İzmir Kolokyumu, Kent Kitaplığı Dizisi 26, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002, s.135-143.

İzmir Çevre Durum Raporu, 2004

İzmir Çevre Durum Raporu. İzmir Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2004.

İzmir İzlenimleri, 1992

“İzmir İzlenimleri”, Üç İzmir, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1992, s.403-410.

Karakaya; Çakmakçı, 2003

KARAKAYA, Hasan; ÇAKMAKÇI, Ali Zafer. “İzmir Su Fabrikası”, İzmir Kent Kültürü Dergisi, sayı:6, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Mart 2003, s.226-231.

Karataş, 2006

KARATAŞ, Neslihan. “Ege Bölgesi’nde Sanayi Gelişim Süreci ve Mekansal Yansımaları – İzmir Örneği”, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 11, Aralık 2006, s.191-209.

Kazgan; Önal, 1999

KAZGAN, Haydar; ÖNAL, Sami. İstanbul'da Suyun Tarihi, İstanbul'un Su Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Osmanlı'da Yabancı Su Şirketleri, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Köknel, 2001

KÖKNEL, Özcan. "Alkol ve Madde Bağımlılığı Altkültürü", Bağımlılık Dergisi, Sayı 2, 2001, s.71-76.

Malay, 2010

MALAY, Hasan. "Smyrna ve Meles", Dr. Eren Akçiçek'e Armağan, İzmir, 2010, s.131-135.
<http://www.hasanmalay.com/index.php/izmir/15>

Martal, 1992

MARTAL, Abdullah. "16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi", Üç İzmir, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1992, s.265-271.

Michoud et Poujolat, 1883

MICHOUD; POUJOLAT. Correspondance D'Orient 1830-1831, Paris, Ducollet Libraire-Editeur, 1833.

Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı..., 2006

Boygar Özlen, Halkapınar Su Dağıtım Yapısı Röleve, Restitüsyon Ve Restorasyon Raporu, 2006.

Pınar, 2002

PINAR, İlhan. Efsanelerdeki İzmir, Kent Kitaplığı Dizisi 31, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.

Pliny the Elder

Pliny the Elder, Liber V, XXXI, 118 (Yaşlı Plinius 5. Kitap, 31. Bölüm, 118. Madde).
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/5*.html

Ürük, 2008

ÜRÜK, Yaşar. İzmir'i İzmir Yapan Adlar, Kent Kitaplığı Dizisi 55, İzmir Büyükşehir Belediyesi kültür Yayınları, İzmir, 2008.

Strabon-XIV, 2005

Strabon, Geographika: Kitap XII, XIII, XIV, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

Tancoigne, 1817

TANCOİĞNE, J.M. Voyage A Smyrne, Paris, Tome Premier, 1817.

Tekeli, 1992

TEKELİ, İlhan. "Ege Bölgesi'nde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü", Üç İzmir, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1992, s.125-141.

Tekin, 2008

TEKİN, Oğuz. Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, Tarih Dizisi 47, İstanbul, 2008.

Yaranga, 2002

YARANGA, Olaf. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Fransız Gezginlerin Anlatımlarında İzmir, Çeviren: Gürhan Tümer, Kent Kitaplığı Dizisi 6, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Baltaliman%C4%B1_Antla%C5%9Fmas%C4%B1

<http://www.rhodesforum.org/panel--7-cultural/32-the-oriental-carpet-manufacturers-company-cartels-trade-politics-a-national-identity>

<http://www.nazilli.bel.tr/nazilli.asp?x=nazillide-tarim&id=4>

www.antiksmyrna.com/antik-kent/kadifekale

<http://email.houseofzion.com/Pages/ViewImage.php?item=8010754>

<http://www.genelbilge.com/belediye-iktisadi-tesebbuseri.html/>

<http://www.korfezvapurlari.org/vapur.swf>